

पंचमः स्तवकः प्रारभ्यते

श्रीः ॥ ८० ॥ अथ कदाचित् कतिषु चिद्रणरात्रेषु
गणनापात्रेषु जातेषु चिरवियुक्तनिजाऽत्मजां
अंबिकाविरहतपनतापतातप्यमानमनास्तमसह
मानस्तामालोकयितुभिव तत्येषितद्वर्त्तवाहनैरि
वाऽनुदुभिर्योजितैरनोभिः सुमनोभिः शक्र इव
गोपचक्रेण परिवृतो नंदस्तनंदन स्सानंदं तदी
याऽवासवनं पावनं समविंदत ॥ ९ ॥

श्रीकृष्णायनमः ॥ अथांगिरः शापप्रभावलब्धसर्पभावस्य सुद-
र्शनाऽस्त्वयविद्याधरस्योद्धारलीलां वर्णयितुं तदुपोद्धाततया सपुत्र-
गोपस्य नंदस्यांअंबिकावनगमनमाह ॥ अथेत्यादिना गद्येन ॥ अथ
रासोत्सवानंतरं कतिषुचित् गणरात्रेषु गणरात्रं निशा बद्ध्य इत्य-
मरात् बद्धीषु निशासु गणनापात्रेषु गणनयोग्येषु गणनाधारेषु वा
जातेषु सत्सु ॥ कतिषुचिद्विवसेष्वतिक्रातेषु सत्सु इत्यर्थः ॥ यो-
ग्यभाजनयोः पात्रमित्यमरः ॥ सुमनोभिर्देवैः परिवृतः शक्र इन्द्र
इव गोपचक्रेण परिवृतः तथा सनंदनः नंदनेन पुत्रेण श्रीकृष्णेन
सहितः पक्षे नंदनेन वनेन सहितः नंदः सानंदं यथा तथा ॥ तत्ये
षितेति ॥ तयांअंबिकया प्रेषितानि तस्या भर्तुः शंकरस्य यानि वा
हनानि तैरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ शिवस्य दृष्टवाहनत्वात् ॥ अनुद्दिद्वर्ष-
क्षैर्योजितैः शक्टैः साधनैः पावनं ॥ तदीयेति ॥ तस्या अंबिका-
या इदं तदीयं आवासभूतं यद्वनं तस्मविंदत प्राप्तवान् ॥ अंबिका-

वनप्राप्तौ फलमाह ॥ तामंविकामालोकयितुं ॥ अत्रोत्येक्षितहेतु-
गर्भं नंदविशेषणद्वयमाह ॥ चिरेत्यादि ॥ चिरं चिरकालात् वियु-
क्त्वा निजाऽत्मजा भगवत्यादुर्भावसमयाऽवतीर्णमायाद्वपा निज-
तनया यांअंबिका तस्या यो विरहः सएव तपनः सूर्यस्तसंवंधिता-
पेन तातप्यमानमतितापयुक्तं मनो यस्य स तथाविधइव ॥ अत-
एव तं विरहतापं असहमान इव स्थितः ॥ ९ ॥

९० ॥ अर्चित्वा तामंविकां कांतमस्या वाग्दैव
त्यं तेऽवगात्याऽथ नीरम् ॥ धीरास्तीरे भूसुरादीन्
सुभक्त्या रात्रौ सूषुस्तर्पयित्वा वनेऽस्मिन् ॥ ९ ॥

अर्चित्वेति ॥ अथ धीरास्ते नंदादयः अस्मिन्वने अंबिकावने वा-
ग्दैवत्यं देवतैवेदवत्यं ॥ चातुर्वर्ण्यादित्वात्स्यार्थैः प्यञ् ॥ वाक् सरस्व-
ती दैवत्यं देवता यस्य तत् वाग्दैवत्यं सरस्वतीदेवताकं नीरमुदकं
सरस्वत्युदकमित्यर्थः ॥ अवगात्य प्रविश्य तत्र स्मात्वेत्यर्थः ॥ सुभ-
क्त्या तामंविकां अस्या अंबिकायाः कांतं महादेवं चार्चित्वा भू-
सुरादीन् तर्पयित्वा ऽन्नादिना प्रीणयित्वा रात्रौ तीरे सरस्वतीतटे
सूषुः सुखेन वसंतिस्म ॥ शालिनी वृत्तं ॥ शालिन्युक्ता मौतौ तगौ
गोऽविष्टिलोकैरिति तल्लक्षणात् ॥ ९ ॥

९० ॥ ततस्तस्या स्सान्निध्यान्मन इव वनमपि
तमस्सांद्रमभूत् ॥ २ ॥

ततइति ॥ अन्वयः सुगमः ॥ ततो निवासाऽनंतरं तस्या अंबिका-
रूपाया मायायाः ॥ तमःसांद्रं तमसा अज्ञानेन पक्षे अंधकारेण
सांद्रं निविडं ॥ २ ॥

प० ॥ तदानीं ॥ मन्नामवाच्यं दयितं निजास्त्रं सं
त्यज्य दैत्याऽरिरिहाऽस्य सद्ग ॥ समागतोऽनेन कि
लाऽर्थितोऽसौ सुदर्शनाऽऽख्यो गिलति स्म नंदं ॥
॥ २ ॥

तदानीमिति ॥ तस्मिन्वसरे ॥ मदिति ॥ सुदर्शनाख्यः सुदर्शनइ-
ति आख्या नाम यस्य ससुदर्शनाख्यः शापवशेन सर्पभावमापनो
विद्याधरो नंदं गिलतिस्म ॥ अत्र हेतुमुत्येक्षते ॥ मन्नामेति ॥ अ-
नेन नंदेनाऽर्थितो द्रोणाऽवस्थायां प्रार्थितः असौ दैत्याऽरिः दयि-
तं प्रियमपि मन्नामवाच्यं मम यन्नाम सुदर्शनेति तद्वाच्यं यन्नि-
जास्त्रं स्वकीयमस्त्रं चक्रं तत्संत्यज्य इह लोके अस्य नंदस्य सद्ग
गृहं समागतः संप्राप्त इति हेतोः किलेति संभावनायां ॥ यद्ये-
तदस्त्रं भगवद्वस्तस्थं स्यात्तदा दैत्यवधादौ तत्यसंगेन कदाचिन्म-
त्स्मरणे तावन्मात्रेणैव मदुद्धारो जातः स्यात्परंत्विदानीं स्वास्त्रं वि-
हायाऽत्राऽगत इति मत्स्मरणोद्घोधकाऽभावात् मदुद्धारो दुर्घ-
टः ॥ एतच्चैतत्यार्थनयैव जातमितीर्थ्येव नंदं गिलतिस्मेति
भावः ॥ उपजाति र्वत्तं ॥ २ ॥

ग० ॥ तदोदग्रगरलाऽत्युग्रकाद्रवेयग्रस्तविग्रहो ब्र
जपरिग्रह स्संस्त्रिसर्पिगिलितो मुमुक्षुरिव वीश
पत्रं निजपुत्रं कृष्णकृष्णोति तत्र ब्रह्मार्तमुच्चैश्चु
क्रोश ॥ ३ ॥

तदेति ॥ तदा तस्मिन् गिलनसमये तत्राऽविकावने ॥ उदयेति ॥
उदयमतिशयितं घट्टरलं विषं तेनाऽत्युयोऽतिकूरो यः काद्रवेयः

सर्पः तेन यस्तो गिलितो विग्रहो देहो यस्य स तथाविधो ब्रजप-
रिग्रहः ब्रजः परिग्रहः परिजनो यस्य स ब्रजपरिग्रहो ब्रजपति नंदः ॥
पत्नीपरिजनाऽदानमूलशापाः परिग्रहा इत्यमरः ॥ वीशपत्रं वीनां
पक्षिणामीशो गरुडः स पत्रं वाहनं यस्य स तथाविधस्तं ॥ एतेन
सर्पभयनिवृत्तेः सौलभ्यं सूचितं ॥ पत्रं वाहनपक्षयोरित्यमरः ॥
निजपुत्रं कृष्णकृष्णोति ब्रह्मार्तं यथा तथा उच्चैश्चुक्रोश ॥ कृष्ण-
तीत्यत्र अप्सुतवदुपस्थितइत्यप्सुतवद्वावात्संधिः ॥ क इव ॥ संस्त-
्रिसर्पिगिलितः संसारसर्पयस्तो मुमुक्षुरिव ॥ संसाराख्यसर्पनाश-
नार्थं मुमुक्षुर्गरुडवाहनं श्रीकृष्णं यथा ऽव्यति तद्वन्दोऽपि आ-
त्मनो मुमोचयिषया प्रकृतसर्पनाशनार्थं तमाजुहोवेत्यर्थः ॥ ३ ॥

प० ॥ तच्छुत्वोल्मुकहस्ता गोपा जघ्रुभुजंगमं तै
स्तु ॥ नो पस्पृशुर्भिया किं तानि च मित्राशनं वि
चार्याऽथ ॥ ३ ॥

तच्छुत्वेति ॥ अथ गोपाः तत् नंदाऽकंदनं श्रुत्वा उल्मुकहस्ता उ-
ल्मुकानि अलातानि हस्तेषु येषां ते तथाविधाः संतः तैरुल्मुकैभुजं-
गमं जघुस्ताडयंतिस्म ॥ तु परंतु तानि च उल्मुकानि जिया भ-
येन किमित्युत्येक्षायां तं भुजंगमं नो पस्पृशः तत्स्पर्शनमपि न
चकुः ॥ अनेन ताडनदाहनजन्यप्राणवियोगाऽनुकूलव्यथाकरणं
तु दूरापास्तमिति सूचितं ॥ भये कारणभूतं विचारमाह ॥ मित्रे-
ति ॥ मित्रं वायुमभातीति मित्राशनस्तं विचार्य ॥ उल्मुकानाम-
ग्रिहूपत्वाद्वायोश्चाऽग्निमित्रत्वात्सर्पाणां च वाताशनत्वादियमुक्तिः ॥
प्रबलमप्यस्मन्मित्रभूतं वायुमशितुं समर्थोऽयमस्मानप्यश्चीयात्

इति विचारजन्यया भीत्येव तच्छरीरस्पर्शमपि तत्यजुरिति भावः
गीतिरार्थादित्तं ॥ ३ ॥

ग० ॥ ततश्चक्राऽयुधचरणसंस्पृष्टवर्ष्मा मन्नाम
वाच्यमनिश्चेतकरस्पृष्टं नैतदिति तदुत्सज्य धृ
तस्वनामाऽनुरूपस्वरूपस्तेन पृच्छ्यमानः स सब
हुमानमेवमवादीत् ॥ ४ ॥

ततइति ॥ ततः ॥ चक्रेति ॥ चक्राऽयुधस्य श्रीकृष्णस्य चरणेन
सम्यक् स्पृष्टं वर्ष्मदेहो यस्य स तथाविधः ॥ स्पर्शे सम्यक्त्वं
चोद्धारप्रयोजकत्वरूपं ॥ स सर्पः ॥ मदिति ॥ मम यन्नाम सुदर्श-
नेति तद्वाच्यं चक्रं अनिशं निरंतरं एतत्करस्पृष्टं भगवद्वस्तस्थित-
मित्यर्थः ॥ एतेन मदीयं सर्पशरीरं तु भगवता करेण न स्पृष्टं किन्तु
चरणेन इति विचार्येव तत् सर्पशरीरं त्यक्ता ॥ धृतेति ॥ धृतं स्वना-
माऽनुरूपं सुदर्शनेति स्वनामाऽनुगुणमर्थात्सुषु दर्शनं यस्येत्येवंविधं
स्वरूपं येन स तथाविधः ॥ मन्नामवाच्यस्य सुदर्शनस्य करधृत-
त्वेनाऽनुग्रहपात्रत्वं एतत्सर्पवपुषस्तु चरणस्पर्शतिरस्कृतत्वेनाऽनु-
ग्रास्त्रत्वं इति विचार्य तत् शरीरं हिला पूर्वरूपं धृतवानिति भा-
वः ॥ लोकेऽप्यनुग्रहपात्रस्याऽनेनाऽयं करेधृत इति व्यवहारः य-
स्तथा न तस्य तु पादप्रहारेण दूरीकृत इति व्यवहारोऽस्ति ॥ तेन
श्रीकृष्णेन पृच्छ्यमानः कृतप्रश्नः सबहुमानं यथा स्यात् तथा एवं
वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् ॥ ४ ॥

प० ॥ नाम्ना शरीरेण तवाऽख्यसाम्यं त्यासीत्पुरा म
य्ययि किं ब्रवीमि ॥ तद्वा ऋषेभीतिकरं किलाऽ

हं तद्वीतितोऽगां तु दशामिमां द्राक् ॥ ४ ॥

तदाह ॥ नाम्नेति ॥ अधि श्रीकृष्ण किं ब्रवीमि पुरा पूर्वं मयि
नाम्ना सुदर्शनेतिनाम्ना शरीरेण च तव अस्त्रसाम्यं अस्त्रस्य सुद-
र्शनस्य साम्यं आसीत् ॥ नामसादृशं च तुल्यनामतया शरीरसा
दृशं च तेजःसौंदर्यादिमत्वेन बोत्थ्यं ॥ मध्ये व्यतिरेको जातइत्या
ह ॥ तदिति ॥ तत् भवदायुधं सुदर्शनं वै निश्चयेन ऋषेभीतिकरं
किलेत्यैतिष्ठे ॥ ऐतिशं च श्रीमद्भागवतेऽवरीषोपाख्याने दूर्वासा-
स्त्वदस्वभीत्या त्रिलोकीभ्रमणं कृतवानिति प्रसिद्धं ॥ अहं तु त-
द्वीतितस्तस्य ऋषेरंगिरसो भीतितो भयेन द्राग् झटिति इमां स-
र्परूपापत्तिरूपां दशां अवस्थां अगां प्राप्तोऽभूवम् ॥ हि प्रसिद्धं ॥
अत्राऽपि सौंदर्यगर्वेण विरूपानंगिरस उपहसतस्तस्य तच्छापेन
सर्परूपप्राप्तिरिति कथाऽनुसंधेया ॥ इंद्रवज्ञा वृत्तं ॥ ४ ॥

अधुना तु ॥ प० ॥ तव पदनखशशिकांत्या ध्वां
तं दुर्विग्रहाऽख्यमेतदभूत् ॥ नष्टं नाऽश्चर्यं तत्त
स्मिन्दिविषन्नदीजननहेतौ ॥ ५ ॥

अधुनेति ॥ इदानीं तु ॥ तवेति ॥ हे कृष्ण तव ॥ पदेति ॥ चरण-
नखरूपचंद्रकांत्या एतद्विग्रहाख्यं दुष्टसपिदहाऽभिधं ध्वांतं गाढं
तमः अथच देहादिकारणभूतमज्ञानं नष्टमभूत् ॥ तत्ध्वांतनाशनं ॥
दिविषदिति ॥ दिविषन्नदा गंगाया यज्ञननं तद्वैतौ तस्मिन्नवच्च-
रणनखे आश्वर्यं न अपितु युक्तमेव ॥ भवच्चरणनखनिस्ता जान्ह-
वी जन्ममरणादिभ्यो मोचयति तदुत्पादकस्य तस्य दुष्टयोनितो
मम मोचनं नाश्वर्यकरमिति भावः ॥ गीतिरार्थादित्तं ॥ ५ ॥

किंवद्गुना अधमोद्भारकस्य तव ॥ प० ॥ रथां
गशस्त्रस्य कृतांतशासनं कृतांतकं संविदधे स्व
भिरुद्यया ॥ नितांतपापौघवतां त्यजामिलः सतां
गतिं प्राप गतांहसां नृपः ॥ ६ ॥

उपसंहरति ॥ किमिति ॥ बद्गुना बद्गुक्तेन किं ॥ अधमोद्भारक-
स्य तवा ॥ अनयोरुत्तरश्लोकेनाऽन्वयः ॥ रथांगेति ॥ अधमोद्भारक-
स्य तथा ॥ रथांगेति ॥ रथांगं चक्रं शस्त्रं यस्य स तथा विध-
स्त्रस्य तव स्वभिरुद्यया शोभनेन नाम्नैव कृतांतशासनं कृतांत-
स्य यमस्य शासनं कृतांतकं कृतः अंतो नाशो यस्य तत्कृतां-
तकं ॥ शैषिकः कप् ॥ सम्यक् विद्वे कृतांकर्मणि लिट् ॥ एता-
दृशं मन्वाममाहात्म्यं भवता कथं ज्ञातमित्यत आह ॥ नितांतेति ॥
नितांतं अत्यंतं पापौघवंतस्तेषां पापराशीनां पुरुषाणां वृपोराजा
अजामिलः नाम्नेत्यन्नाऽपि संबन्ध्यते ॥ भवन्नाम्नैव गतांहसां ग-
तपापानां सतां गतिं प्राप ॥ भवन्नाम्नोऽपि एतादृशसामर्थ्यसद्गावे
साक्षात्तव चरणस्परशीदेः किं वक्तव्यमिति भावः ॥ वंशस्थं वृत्तं ॥
॥ ६ ॥

ग० ॥ एवं कथितजननांतरवृत्तांतं नितांतं नवं तं
विद्याधरं गदाधर उपरितनत्सदनगमनाय समा-
ज्ञाप्यैतल्लोकीयं निजभवनं दुःखलवनं स्नेहविका-

सिभिर्वजवासिभि स्समं समाससादा ॥ अथ जातु
चिद्विदावने शंखचूडं ॥ ५ ॥

एवमिति ॥ गदाधरः श्रीकृष्णः एवंपूर्वोक्तप्रकारेण ॥ कथितेति ॥
कथितस्वजन्मांतरीयवृत्तं नितांतमत्यंतं नवं तं सुदर्शनात्म्यं विद्या-
धरं उपरितनं तदीयं यत्सदनं स्वर्गस्तं प्रति गमनाय गंतुं समाज्ञा-
प्य आज्ञां दत्वा स्नेहविकासिभिः स्नेहेन पदाऽहतस्य सर्पस्य दि-
व्यदेहांतरप्राप्यादिर्शजनजनितकृष्णमाहात्म्यज्ञानजन्येन प्रेम्णा
विकसंति तच्छीलैर्वजवासिभिः समं दुःखलवनं दुःखनाशकं ए-
तल्लोकीयं निजभवनं स्वगृहं प्रति समाससाद् प्राप्तः ॥ दुःखल-
वनमिति विशेषणेन लौकिकभवनसाधारण्यव्यावृत्या दुःखाऽसं-
भिन्नसुखरूपत्वं स्वभवनस्य बोधितं ॥ नन्वेवंसति एतादृशभवन-
गमने ऽन्येषामनविकारात् ब्रजवासिभिः सममिति साहित्यकथ-
नमसंगतं स्यादितिचेन्न ॥ ब्रजवासिनामपि भगवल्लीलोपयोगित-
या स्वर्णप्रतिमास्थस्वर्णालंकाराणामिव स्वस्वरूपाऽभिन्नत्वेन ली-
लार्थं तत्साहित्यस्य समंजसत्वात् ॥ अथ शंखचूडवधलीलां प्रस्तौ-
ति ॥ अथेति ॥ अथ सुदर्शनोद्धरणाऽनंतरं ॥ एतेषामुत्तरव्राऽन्व-
यः ॥ ५ ॥

प० ॥ चंद्राऽभीषुभरप्रकर्षविलसद्रेणूच्चयै स्सास्मि
ते योषित्संघसमावृतः स्सुलितिः कृष्णस्तदा गा-
यकः ॥ प्राप्तं तत्र धनाऽधिपानुगममुं गोपीहरं
सत्वरं ज्ञात्वा शंखधरं कुधा मणिधरं कालालयं
प्रापयत् ॥ ७ ॥

चंद्रेति ॥ अथ कदाचित् चंद्रस्य ये अभीषवः किरणास्तेषां भरेण कृ-
त्वा प्रकर्षेण विलसंतः शोभमानायेरेणूच्चयास्तैः सस्मिते स्मितसहि-
त इवेत्युत्थेक्षा ॥ एतेन भगवद्वानस्याऽचेतनवंदावनस्याऽप्युल्लासदा-
यकतयाऽतिरमणीयत्वं सूचितं ॥ यद्वा वंदावनस्याऽलौकिकरूपत्वं
सूचितं ॥ कैमुतिकन्यायेन गोपीजनमोहकत्वं च सूचितं ॥
उक्तं च श्रीभागवते ॥ गोप्यस्तद्वीतमाकर्ण्य मूर्छिता नाऽविदन्तृपेति ॥
एवं विधे तस्मिन्वंदावने ॥ योषिदिति ॥ गोपीवंदसंवेष्टितस्तन्मध्य-
वर्तीति यावत् ॥ तथा सुललितः सुषु ललितानि शंगारचेष्टाविशेषा
यस्य स तथाविधः ॥ तथा ॥ गायकः गानकर्ता श्रीकृष्णः तदा गानस-
मये प्राप्तं धनाधिपाऽनुगं कुवेराऽनुचरं अमुं शंखचूडं गोपीहरं तदैव
हरणकर्तरं ॥ तथा ॥ शंखधरं शंखस्य धरः शंखधरस्तं शंखचूडत्वात्-
थाविधं मणिधरं च ज्ञात्वा सत्वरं यथा तथा ॥ एतेन स्याऽनन्यभ-
क्ताऽपकारकारिणो हनने कालविलंबाऽसहिष्णुत्वं सूचितं ॥ कु-
धा क्रोधेन कालाऽलयं मृत्युगृहं प्रापयत् ॥ धनाऽधिपाऽनुचर-
स्याऽपि सर्वदा शंखधरस्यैव दर्शनेन मणिधारणाऽयोग्यत्वनिश्च-
येऽपि इदानीं मणिधरस्य दर्शनेनाऽनेन मणिचौर्यं कृतमिति नि-
श्चित्य स्त्रीहरणरत्नहरणरूपाऽपराधद्वयकारी हंतव्य एवेति विचार्य
तं हतवानित्यर्थः ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ ७ ॥

ग० ॥ तदनु निशामणिसंततिशिरोमणिस्तच्छि
रोमणिमादाय रमणीयरमणीजनश्रेणिसेविता
य तस्मै द्रुतं स्वाग्रजाय प्रददे ॥ ६ ॥
तदन्विति ॥ तदनु तद्वननाऽनंतरं ॥ निशेति ॥ निशामणिशंद्रस्तस्य

या संततिवर्शस्तस्याः शिरोमणिसंततिशिरोमणि-
शंद्रवंशाऽलंकारभूतः श्रीकृष्णस्तच्छिरोमणिं तस्य शंखचूडस्य
शिरःसंबंधिनं मणिं आदाय गृहीत्वा ॥ रमणीयेति ॥ स्पष्टं ॥ स्वा-
यजाय स्वज्यायसे तस्मै बलरामाय द्रुतं प्रददे ॥ अनेन स्वपरा-
क्रमलब्धवस्तूनि प्रथमतः स्वगुरुभ्यो देयानीति लौकिकी शिक्षा
सूचिता ॥ ६ ॥

प० ॥ ल्लदयकुमुदमंद्रे कृष्णचंद्रे वनांतं विधृतवि-
रहतापास्तस्य याते स्त्रियस्ताः ॥ रुचिरगुणगणां
स्तान्कीर्तयत्योऽथ निन्युर्त्यमृतभरसदक्षान् कृच्छ्र-
तो वासरौघान् ॥ ८ ॥

अथ भगवतो वनगमने सति तद्विरहतप्रानां गोपीनां तद्विरहनेन
वासराऽतिवाहनं वर्णयति ॥ ल्लदयेति ॥ अथ ल्लदयमेव कुमुदं त-
स्य मंद्रे हर्षदातरि ॥ हर्षाऽर्थकमदधातुनिष्पन्नत्वान्मंद्रशब्दस्य ॥
कृष्णचंद्रे कृष्णएव चंद्रस्तस्मिन्वनांतं गोचारणार्थं वनमध्यं प्रति-
याते सति हि यस्मात् ॥ विधृतेति ॥ विशेषेणधृतो विरहतापो याभि-
स्तास्तथाविधास्ताः स्त्रियो गोप्यस्तस्य श्रीकृष्णस्य तान् प्रसिद्धा-
न् अमृतभरसदक्षान् अमृतस्य भरेण तुल्यान् रुचिरान् गुणगणा-
न् कीर्तयत्यः कृच्छ्रतो महता संकटेन वासरौघान् दिवससमूहान्
निन्युरीतवाहयामासुः ॥ मालिनी वृत्तं ॥ ९ ॥

वंशिकामुद्दिश्य ताश्चैवं संजगदुः ॥ प० ॥ अनंग
जनकप्रिया त्वमसि तादृशी तत्क्षमं स्वयं ब्रणयु-
ता करोष्यथ तथाविधं मानसम् ॥ परंत्वमृतपूरि

ताऽप्ययि सुवंशजाते तनौ तनोषि गतिहीनतां
तदतिचित्रकृद्वंशिके ॥ ९ ॥

वंशिकामिति ॥ ताथ्व गोप्यः वंशिकां मुरलीमुद्दिश्य एवं वक्ष्य-
माणं संजगदुः उक्तवत्यः ॥ अनंगेति ॥ हे वंशिके यतस्त्वं अनंग-
जनकप्रिया अनंगस्य कामस्य यो जनकः पिता श्रीकृष्णस्तस्य
प्रिया अतस्तादृशी अनंगजनिका असि अथ यतः स्वयं ब्रणयु-
ता रंध्रवती अतो मानसमस्मन्मनः तथाविधं ब्रणयुतं करोषि तदु-
भयं क्षमं योग्यं परंतु अयि सुवंशजाते हे उत्तमवंशसंभूते उत्तमवे-
णूत्यन्वे अथच उत्तमकुलोत्यन्वे त्वं अमृतपूरिता ऽपि श्रीकृष्णाऽ-
धराऽमृतपूर्णाऽपि तनौ सुवंशजाते ऽस्मच्छरीरे गतिहीनतां गतिरा-
हित्यं स्तब्धीजावं तनोषि विस्तारयसि अथच गतिहीनं तद्वीनतां
अचेतनत्वं तनोषि ॥ गतिः स्त्री मार्गदशयोज्जनि यात्राऽभ्युपाय-
योरिति भेदिनीकोशात् ॥ तत् अतिचित्रकृत् अत्याश्वर्यकारि ॥
स्वतोऽमृतपूरितायास्तवाऽस्मच्छरीरस्याऽचेतनत्वकरणमनुचितं प्र-
त्युत चेतनत्वकरणमेव योग्यं ॥ एवंसति तन्न कृतमित्याश्वर्यमिति
भावः ॥ पृथ्वी वृत्तं ॥ जसौ जसयला वसुयहयतिश्व पृथ्वी गुरु-
रिति तल्लक्षणात् ॥ ९ ॥

कीचककुलसंभूता त्यक्तसुगोत्रा पराऽधरे लुब्धा ॥
त्वमसि करोष्यस्मानपि नो चित्रं वंशिके त्वयि
सरागे ॥ १० ॥

कीचकेति ॥ हे सरागे रागैः सहिते सरागे ॥ रागाश्व स्वरसमुदा-
याः ॥ अथच सरागे सम्बन्धे यद्वा भगवदधरसंबंधितां बूलादिरा-

गसहिते ॥ एतेन स्वनिष्ठगुणसंक्रमस्य सुलभत्वं सूचितं ॥ अथ-
वा श्रीकृष्णाऽधररागसहिते चाकचक्यवशात् प्रतिफलितकृष्णा-
ऽधररागे इति यावत् हे वंशिके यतस्त्वं कीचककुलसंभूता की-
चका वेणुविशेषास्तेषां यत्कुलं तस्मिन् संभूता तथा त्यक्तः सु-
गोत्रः उत्तमपर्वतः स्वजनकवंशोत्पत्तिस्थानभूतो यथा सा तथा ॥
पराऽधरे परस्य परमात्मनः श्रीकृष्णस्य अधरे लुब्धा असि अ-
थच कीचकस्य विराटश्यालस्य कुले संभूता ॥ एतेन त्वद्वंशधर-
स्याऽतिकामुकत्वात्तद्वंशोद्भूता त्वमपि तथेति सूचितं ॥ अतएव
त्यक्तं सुगोत्रं लक्षणया उत्तमकुलाचारो यथा सा अतएव परः
स्वभर्तुरितरोऽर्थात् जारस्तस्याऽधरे लुब्धा ॥ कीचकोऽपि सुकु-
लाचारं विहाय सैरंध्यधरलुब्धो जात प्रति इसिद्धं ॥ तद्वत्त्वमसि
अतः अस्मानपि तथेति शेषः तथा सरागाः त्यक्तसुगोत्राः प-
राऽधरे लुब्धाश्व करोषि एतत्त्वयि चित्रं न ॥ लोके हि यो य-
त्वभावो भवति स स्वसहचरमपि तथैव करोति ॥ गीतिरार्य-
द्वत्तं ॥ १० ॥

ग० ॥ अथ कलानिधिकुलकलानिधिकलंकाय
मानः कंसस्वेष्ट मिष्टं संपादयितुमरिष्टमपि तं स
मात्वयत् ॥ ७ ॥

अथ प्रलंबंजनलीलावर्णनं प्रस्तौति ॥ अथेति ॥ अथाऽनंतरं ॥
कलानिधीति ॥ कलानिधिश्वंद्रस्तस्य यत्कुलं तदेव कलानिधि-
श्वंद्रस्तस्मिन् कलंकायमानः कंसः मिष्टं भयुरमपि ॥ वस्तुतस्तु
अत्यंताऽभिलषितमिति यावत् स्वेष्टं स्वस्य प्रियं कृष्णाऽपकारकर-

णादि संपादयितुं अरिष्टं केनेलं अरीठेति भाषाप्रसिद्धं सत्यति-
कटुर्भवति ॥ मधुरपदार्थसंपादनार्थं मधुरपदार्थावलंबनमेवोचि-
तं न कटुपदार्थावलंबनं ॥ प्रकृतं तु विपरीतमिति विरोधाभासः ॥
परिहारस्तु ॥ तन्मामानमसुरं समाव्ययत् आकारयति स्म ॥ ७ ॥

प० ॥ वृषध्वजेनाऽस्य पुरा हि सूनुः शरीरहीनः
कृत इत्यवेत्य ॥ तं तादृशं कर्तुमसौ वृषाख्यमा-
ज्ञापयन्तूर्णमहो खल रसः ॥ ११ ॥

वृषेति ॥ सः असौ खलः कंसः अस्य श्रीकृष्णस्य सूनुः पूत्रः कामः
वृषध्वजेन वृषः ध्वजे यस्य स वृषध्वजः शंकरस्तेन शरीरहीनः
कृतः दग्धइति यावत् ॥ इति अवेत्येव तं कामपितरं श्रीकृष्णं तूर्णं
शीघ्रं तादृशं शरीरहीनं कर्तुं वृषाख्यं अरिष्टं आज्ञापयत् अहोआ-
श्रव्यं ॥ यस्य वृषश्चिन्हमात्रं तेनेदक्षार्यं कृतं साक्षाद्वृषश्चेत् किं
नकर्तैति बुत्था कामपितरं हंतुं वृषरूपमरिष्टं प्रेषितवानिति भा-
वः ॥ उपजातिर्द्वन्नं ॥ ११ ॥

ग० ॥ ततोवृषभासुरोवजजनवृषभसुतं निहंतुं
किल गोकुलमापयत ॥ ८ ॥

ततइति ॥ कंसाज्ञानंतरं वृषभासुरः ब्रजजनवृषभसुतं ब्रजवासि-
जनेषु वृषभस्य श्रेष्ठस्य नंदस्य सुतं श्रीकृष्णं निहंतुं ॥ किलेति
वाक्यालंकारे ॥ गोकुलमापयत प्राप्तः ॥ ९ ॥

प० ॥ युग्मं ॥ कूर्दनैर्मर्दनं कुर्वन् मेदिन्या नर्दनैक्रुतं ॥
तर्जयन् वर्जयन् क्रोधं बलीवर्दवपुर्धरः ॥ १२ ॥
अरिष्टोऽरिष्टमातन्वन् क्षिष्टशिष्टेष्टदं प्रभुम् ॥ प्रा-

ऽद्रवस्यकृतिकूरस्तस्मै कुरुत्यन्तरेतरः ॥ १३ ॥
कूर्दनैरिति ॥ युग्मं ॥ बलीवर्दवपुर्धरः वृषशरीरधारीअतएव कूर्दनैः
पादेन भूम्युल्लेखनादिरूपकीडाभिः ॥ कीडा खेला च कूर्दनमि-
त्यमरात् ॥ मेदिन्याः पृथ्व्याः मर्दनं कुर्वन् भूमिं विदारयन्निति या-
वत् ॥ नर्दनैस्तज्जातीयशब्दैः द्वुतं तर्जयन् भर्त्यस्यन् अर्थात् तत्रत्या-
न् क्रोधं वर्जयन् अर्थात् श्रीकृष्णस्य अरिष्टमशुभमातन्वन् आ-
समंताद्विस्तारयन् प्रकृतिकूरः प्रकृत्या स्वभावेन कूरः ॥ प्रकृति-
र्गुणसाम्ये स्यादपात्यादिस्वभावयोरिति मेदिनीकोशात् ॥ तस्मै
श्रीकृष्णाय कुरुत्यन् तं प्रति क्रोधं कुर्वन् ॥ कुरुध्रद्वेत्यादिना संप्रदा-
नत्वं ॥ कृशेतरः कृशादितरः स्थूलइति यावत् एवंविधः अरिष्टः
अरिष्टाऽसुरः ॥ क्षिष्टेति ॥ क्षिष्टाः क्षेत्रं प्राप्ताः ये शिष्टास्तेषामि-
ष्टं ददातीति तथाविधस्तं प्रभुं श्रीकृष्णं प्राद्रवत् धावति स्म ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥

पुत्रारिवाहन वपुर्निजवीर्यद्वसो नाम्ना गुणैश्च स
मतांतिपद्यते ऽयं ॥ नामैकदेशमधिकप्रियराधि
कायास्तातस्य यद्वहति तेन निहंतुमर्हः ॥ १४ ॥

अथाऽरिष्टहननं हेतुसंभावनापूर्वकं वर्णयति ॥ पुत्रारीति ॥ युग्मं ॥
यद्यस्मात् ॥ पुत्रेति ॥ पुत्रस्य कामस्य योऽरिः शत्रुः शंकरस्तस्य
यद्वाहनं वृषभस्तद्वपुर्यस्य स तथाविधः ॥ तथा ॥ निजेति ॥ स्वपराक्र-
मगीवितः अयमरिष्टः ॥ नाम्नेत्यादि ॥ नाम्ना अरिष्टेतिनाम्ना गुणैर्हि-
स्तत्वादिभिश्च समतां प्रतिपद्यते प्राप्तोति ॥ नामाऽनुरूपगुणो गु-
णाऽनुरूपनामाचेत्यर्थः ॥ तथा ॥ अधिकेति ॥ अधिकमत्यंतं प्रि-

था या राधिका तस्याः तातस्य पितुर्वृषभानोः नामैकदेशं नाम्न
एकदेशं दृष्टेयेवंहृपं वहति तेन हेतुना निहंतुं अर्हः योग्योऽसि ॥
स्त्रीयस्य शत्रोरिव तत्परिवारस्याऽपि दर्शने परमकोधोदयदर्शना-
त् स्वपुत्रारेवाहनहृपधारकोऽयं हंतव्यः तथा स्वप्रियतमराधि-
कापितृनामैकदेशधारित्वेन तन्नामरवंडकश्चाऽतो हंतव्य एवेति
भावः ॥ वसंततिलका वृत्तं ॥ १४ ॥

**विचिंत्यैवं वासुदेव सासूय सुखदः सतां ॥ अ-
सुरं त्यसुभिर्हीनमाशुचक्रे कुधोदितः ॥ १५ ॥**
विचित्येति ॥ वासुदेवः श्रीकृष्णः एवं पूर्वोक्तं विचित्य यतः सतां
साधूनां सुखदः सुखदाता अतः सासूयः अरिष्टविषये सेष्यः सन्
कुधा क्रोधेन उदितः उदयं प्राप्तः संजातक्रोध इति यावत् अथ-
वा कुधा क्रोधेन उदितःप्रेरितः॥क्रोधस्य कामाऽनुजत्वेन मदयज-
कामवैरिवाहनवपुर्धारकोऽयमवश्यं हंतव्य इति तेन प्रेरित इत्यर्थः॥
क्रोधस्य कामाऽनुजत्वं तु कामाऽनुजेन सहसा तउपस्थुताऽक्षा इति
भागवते तृतीयस्कंधेस्फुटमुक्तं॥ एवंविषयश्च सन् आशु शीघ्रं असु-
रमरिष्टं असुभिः प्राणैर्हीनं चक्रे मारयति स्मेत्यर्थः ॥ १५ ॥

**अरिष्टाऽरिष्टतष्टारं शिष्टास्तुष्टास्तु वृष्टिभिः ॥ वंदा-
रका सुमनसां वंदावन इहाऽकिरन् ॥ १६ ॥**

अरिष्टेति ॥ इह समये वंदावने वंदारका देवाः तु पुनः शिष्टा
नारदादयः संतष्टाः संतः अरिष्टएवाऽरिष्टमशुभं तस्य तष्टा नाश-
कस्तं श्रीकृष्णं सुमनसां पुष्पाणां दृष्टिभिः आकिरन् समंततो

व्याप्तुर्वंति स्मेत्यर्थः ॥ १६ ॥

**ततो जातुचित् ॥ मत्स्थानस्य किलाऽभिधां नु-
वहते दुष्टोऽशुचिर्नित्यदा तत्तातः स च वैपरीत्य
विधिना मद्वक्तव्याऽभिधाम् ॥ ज्ञात्वेदं व्रजनाय
कः कुचरितं व्योमाऽसुरस्याऽमितं स्वेषां रोधकरं
रिपुं पशुमिव कूरं तदाऽमारयत् ॥ १७ ॥**

अथ व्योमाऽसुरवधलीलां वर्णयति॥ततइति ॥ श्लोकेऽन्वयः ॥ म-
दिति ॥ ततः अरिष्टहननाऽनंतरं जातुचित् कदाचित् व्रजनायकः
श्रीकृष्णः कूरं रिपुं व्योमासुरं पशुमिव अमारयत् प्राणांस्याजि-
तवान् ॥ यथा यज्ञियः पशुः शस्त्रविना हन्यते तद्वेदनंहतवानि-
त्यर्थः ॥ तत्र हेतुमुखेक्षते ॥ अशुचिर्दुष्टो व्योमासुरः मत्स्थानस्य
मम स्थानं मत्स्थानं विष्णुदं तस्याऽभिधां व्योमेति नाम नित्यदा-
वहते धारयति ॥ स च मयनाम्ना प्रसिद्धस्तत्तातस्तस्य व्योमाऽसुर-
स्य तातः पिता वैपरीत्यविधिना वैपरीत्यकरणेन ॥ मदिति ॥ मम
भक्तवर्यो यमस्तस्य या ऽभिधा नाम तां वहते धारयति इदमसि-
तं अपरिमितं व्योमाऽसुरस्य कुचरितं कुत्सिताऽचरणं ज्ञात्वा नु-
ज्ञात्वेव ॥ अपराधकारित्वमपि तस्य विशेषणेनाह ॥ स्वेषामिति ॥
तदा क्रीडाकाले स्वेषां स्त्रीयानां गोपानां रोधकरं ॥ तेन हि
तत्राऽगत्य गुहायां सर्वे गोपा रुद्धा इति श्रीभागवतोक्ता कथाऽ-
त्रानुसंधेया ॥ दुष्टोऽशुचिरपि मत्स्थाननाम धारयति तथा मत्स-
मीपे एव गोपान् रोधयति तथाविधो यत्तातो मयोऽपि मद्वक्तव-
र्यमनाम वर्णतो विपरीतं कृत्वा धारयतीति स्वतः पितृतश्वैत-

कुचरितं ज्ञात्वा शीघ्रमेव तं हतवानित्यर्थः ॥ शार्दूलविक्रीडितं दृत्तं ॥ १७ ॥

ग० अथ कदाचिद्द्विपंचीविपंचोदंचनपंचमादिस्व
रप्रपंचांश्चित्तचेतसोविरंचिसुतस्य वचःश्रवणसं
चितक्रोधचयचुंवितमतिस्तदतिविसाराऽरुणेक्षण
भ्रमकुटिलभ्रुकुटिकरालो द्रोहद्रुमाऽलवालंनरा
दनरपालः कालात्मनि द्रोहमुन्निद्रयितुं कालोपमं
केशिनमाहूय गोकुलं प्रेषयामास तदनु तदनुज्ञा
या दनुज स्स मनुजरूपाय दनुजारये द्रोग्धुं द्रुतं
पर्वतोपमार्ववपुर्धरः कठिनतरोद्दरसटोच्चाटित
व्योमयाननिकुरंबो ब्रजवासिकदंबं भीषयन् व्र
जमाजगाम ॥ १ ॥

अथ केशैदैत्यवधर्लावर्णनमुपक्रमते ॥ अथेति ॥ अथ व्योम-
वधाऽनंतरं कदाचित् नरादनरपालः नरादानामसुराणां नरपालो
राजा कंसः कालोपमं मृत्युसदृशं केशिनं एतनामानं कंचिदसुरं
आहूय गोकुलं प्रेषयामास ॥ किं कर्तुं ॥ कालात्मनि कालः आ-
त्मा स्वरूपं यस्य तस्मिन् कालस्वरूपे भगवति विषये ॥ कालोऽ-
स्मिलोकक्षयक्त्यद्वद्ध इति भगवद्वीतासु कालरूपोऽवतीर्णोऽह-
मिति श्रीभागवतेच कालरूपत्वोक्तेः ॥ द्रोहमुन्निद्रयितुं प्रकटी-
कर्तुं ॥ अत्र हेतुगर्भाणि विशेषणान्याह ॥ द्रोहएव ह्रुमस्तस्याऽल-
वालमावालं ॥ स्यादालवालमावालमित्यमरादजहङ्किंग आल-

वालशब्दः ॥ द्रोहद्वक्षेत्पत्तिस्थानमित्यर्थः ॥ पुनः कीदृशो नराद-
नरपालः ॥ विपंचीत्यादि ॥ विपंचं विस्तृतं उदंचनं प्रादुर्भावो ये-
षां ते विपंचोदंचना ये पंचमादिस्वराः विपंच्याः सप्ततंच्याः संब-
धिनो ये विपंचोदंचनपंचमादिस्वरास्तेषां यः प्रपंचो विस्तारस्ते-
नाऽचितं युक्तं चेतो यस्य तथाविधस्य विरंचिसुतस्य नारदस्य ॥
वचइति ॥ वचसः श्रीकृष्णस्य वसुदेवसुतत्वतत्कृतप्रच्छन्नगोकुल-
नयनादिरूपगुश्मकथनरूपस्य यत् श्रवणं तेन संचितो यः क्रो-
धचयः क्रोधसमूहः अत्यंतक्रोध इतियाबत् तेन चुंबिता मर्तिर्बु-
द्धिर्यस्य सः ॥ तथा ॥ तदिति ॥ तस्य क्रोधस्य योऽतिविसारो-
ऽत्यंतविसरणं तेनाऽरुणे रक्तवर्णे ये ईक्षणे ते च भ्रमत्यौ कुटिले
ये भ्रुकुटी ते च तेचेति द्वंद्वे ताभिः करालो भयंकरः ॥ तदन्विति
॥ तदनु प्रेषणाऽनंतरं स केशिनामा दनुजोदैत्यः तदनुज्ञाया कंसा-
ऽनुज्ञाया मनुजरूपाय मनुष्यरूपाय दनुजारये दैत्यारये श्रीकृ-
ष्णाय द्रोग्धुं ॥ कुधद्वहेत्यादिना चतुर्थी ॥ ब्रजवासिकदंबं ब्रज-
वासिसमूहं भीषयन् सन् द्रुतं ब्रजमाजगाम ॥ कीदृशः ॥ पर्वते-
ति ॥ पर्वतोपमं पर्वतसदृशं यदर्ववपुरश्वशरीरं तस्य धरो धारकः ॥
तथा ॥ कठिनेति ॥ कठिनतराः कठोरतरा उद्धटाः कूराः सटाः
श्रीवास्थकेशास्ताभिरुच्चाटितमितस्ततः क्षिपं व्योमयानानां वि-
भानानां निकुरंबं समूहो येन स तथाविधः ॥ १ ॥

प० ॥ युग्मं ॥ रंहसाऽहः समाकर्तुमहंकाराऽन्वि-
तो हयः ॥ हंत हसैस्समाध्येयं हरिं हेषितमुत्सृ-
जन् ॥ १८ ॥ स वै सद्यस्तमापद्य त्यनवद्यमवद्य

कः ॥ यथानदी नद्यधीशं तत्करं प्रजगार तं ॥ १९ ॥
 रंहसेति ॥ युग्मं ॥ अहंकाराऽन्वितः हयः अश्वरूपः अवद्यकः कु-
 त्सितः ॥ कुपूयकुत्सिताऽवद्यखेटगद्याणिकाः समा इत्यमरात् ॥ स्वा-
 र्थैकः ॥ यद्वा अवद्यानां कुत्सितानां कंसादीनां कं सुखं यस्मादेवं
 विधः ॥ सः दैत्यः हंत इति खेदे हंसैः परमहंसैर्योगिभिः सम्यक् आ-
 सर्वतो ध्येयं अतएवाऽनवद्यं अवद्यः कुत्सितो न भवतीत्यनवद्य
 उत्तमस्तं निर्दोषमिति यावत् हर्षि अन्वर्थनामानं श्रीकृष्णं प्रति
 हेषितं हयजातीयशब्दं उत्सजन् सन् अंहः पापं ॥ कलुषं वृजि-
 नैनोघमंहोदुरितहुष्टुतमित्यमरात् ॥ सम्यक् सर्वतः कर्तुं नद्यधी-
 शं समुद्रं प्रति नदी यथा नदीव रंहसा वेगेन समापद्य प्राप्य तं
 दैत्यदमनसमर्थत्वेन प्रसिद्धं यद्वा भगवता स्वमुखे दत्तं तत्करं श्री-
 कृष्णहस्तं सद्योवै तत्कालमेव प्रजगार गिलति स्म ॥ हिप्रसिद्धं ॥
 नद्यधीशं नदीवेत्युपमया समुद्राऽपेक्षया यथा नद्याअत्यत्वं त-
 थैतस्य भगवदपेक्षया इत्यत्वं अपुनरावर्तनं च ध्वनितं ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥

गां वरामाहरद्वाजिकंठः पुरा मात्स्यरूपं विनिंद्यं
 धृतं वै मया ॥ तत्प्रलापं प्रमाद्युं प्रभुः सद्गुतं केशि
 नं प्रापयत्कालगेहं मुदा ॥ २० ॥

अथ तद्वननमुखेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ गामिति ॥ प्रभुः समर्थः स
 श्रीकृष्णः मुदा हर्षेण ॥ एतेन तद्वनने आयासाऽभावः सूचितः ॥
 केशिनं हयरूपमेतन्नामानं दैत्यं कालगेहं मृत्युगृहं प्रापयत् ॥
 अत्र फलमुखेक्षते ॥ गामित्यादिना ॥ पुरा पूर्वं वाजिकंठः हययी-

वास्त्योऽसुरः वरां श्रेष्ठां गां वेदरूपां वार्णी आहरत् धृतवान् ॥ त-
 दा मया विनिंद्यं विशेषेण निंद्यं मात्स्यरूपं मत्स्यसंबंधिरूपं धृ-
 तं ॥ तत्प्रलापं सः कुत्सितमेतद्वगवता रूपं धृतमित्याकारकोयः प्र-
 लापस्तं प्रमाद्युं दूरीकर्तुमिवेति गम्योलेक्षा ॥ यस्ययीवामात्रं हय-
 संबंधि तस्य हननार्थं निंद्यमेतन्मत्स्यरूपं धृतमिति लोकप्रवाद-
 निराकरणार्थं सर्वाऽयवाऽवच्छेदेन हयरूपमेन रूपांतराऽनालं-
 बेनैव हतवानित्यर्थः ॥ स्मग्विणी वृत्तं ॥ रेश्वतुर्भिर्युता स्मग्विणी
 संमतेति तल्लक्षणात् ॥ २० ॥

तदानीं ॥ वृद्धारका वृद्धशस्ते ॥ मंदमंदारसंचितैः ॥

सुमैरवाकिरन् रूष्णं केशिकृतनकृत्यभुम् ॥ २१ ॥

तदानीमिति ॥ हननसमये ॥ वृद्धारकाइति ॥ ते प्रसिद्धाः वृद्धार-
 का देवाः ॥ केशीति ॥ केशिनो दानवस्य यकृतनं तत्करोतीति
 केशिकृतनकृत स चाऽसौ प्रभुः समर्थश्च तथाविधं श्रीकृष्णं ॥
 अमंदेति ॥ अमंदान्यनल्पानि च तानि मंदारेभ्यः कल्पवक्षेभ्यः सं-
 चितानि संगृहीतानि चेतिविशेषणोऽयपदः कर्मधारयः ॥ तैस्त-
 थाविधैः सुमैः पुष्पैः वृद्धशः संघशः अवाकिरन् वद्युः ॥ २१ ॥

अथ कदाचित्पुरा खलु ॥ रेतसा कर्मणा नाम्ना य
 स्मादुग्रस्त्रिलोचनः ॥ उग्रसेनाऽत्मजायाऽदाद्वनु-
 रुग्रं दयाऽन्वितः ॥ २२ ॥

अथ धनुर्यागमिषेण कृष्णाऽनयनार्थं कंसाऽज्ञयाऽकूरस्य गो-
 कुलाऽगमनं पुनः श्रीकृष्णसहितस्य तस्य मथुराप्रवेशादिकं च
 वर्णयितुमुपक्रममाणो यागोद्देश्यभूतधनुःप्राप्ति वर्णयति ॥ अथे-

ति ॥ अथेत्यारंजे ॥ कदाचित् पुरा खलु ॥ एषामुत्तरत्रान्वयः ॥ रेतसेति ॥ पुरा खलु कदाचित् त्रिलोचनः शंकरः दयान्वितः सन् यस्माद्देतोः रेतसा वीर्येणोयः उयरेताइति यावत् ॥ तथा ॥ कर्मणाऽपि उयः उयकर्मेति यावत् ॥ संहारकर्तृत्वात् ॥ नाम्नाऽपि उयः अस्ति ॥ उयः कपदीं श्रीकंठ इत्यभिधानात् ॥ तस्माद्देतोः उयसेनात्मजाय कंसाय उयं कूरं धनुरददात् ददाति स्मा ॥ योहि शांतः स शांतमेव दानं शांताय ददाति यश्चोयः स उयायोगमेव दानं ददातीति रीत्या शंकरः स्वतः प्रकारत्रयेणोय उयसेनात्मजायोयं धनुर्दत्तवानिति भावः ॥ २२ ॥

यःकिल ॥ कपालखेभौ च गरं स्ववाहे घंटाप्रधोषं प्रदधत्यजेशः ॥ धर्तुं तथा पांचमधर्ममीशस्तपःप्रयासं प्रथयन् सदाऽस्ते ॥ २३ ॥

प्रासंगिकं शंकरवर्णनं करोति ॥ यः किलेति ॥ श्लोकेऽन्वयः ॥ शंकरस्य सर्वदा तपश्चरणमुत्तेक्ष्णापूर्वकं वर्णयति ॥ कपालेति ॥ यः प्रजेशः प्रजानामीशः प्रजेशः एवंविधोऽपि ईशः शंकरः ॥ एतेनैतादृशैश्वर्यवतस्तस्य तपसा न किमपि साधनीयमिति सूचितं सदा सर्वदा तपःप्रयासं तपसि विषये प्रयासं प्रथयन्सन्नास्ते ॥ किलेति प्रसिद्धौ ॥ अत्रोत्तेक्षते ॥ कपालेत्यादि ॥ कपालखेभौ खे आकाशे भातीति खेभश्चंद्रः ॥ तत्पुरुषेक्तीतिसप्तम्यलुक् ॥ कपालं च खेभश्च कपालखेभौ च परं गरं विषं च परं स्ववाहे वृषभे घंटाप्रधोषं घंटायाः प्रकृष्टं घोषं प्रदधदपि ॥ कर्वगसंबंधिवर्णचतुष्टयाद्यान् कपालखेभगरलघंटाप्रधोषान् धारयन्नपीत्य-

र्थः ॥ तथा ॥ पूर्वोक्तप्रक्रमेण पांचमधर्मे पंचमो छकारस्तसंबंधिनं धर्मे छकारादिं धर्मे विशेषणं धर्तुमिवेति गम्योत्तेक्षा ॥ छकारादेर्धर्मस्याऽतिदुर्लभत्वात्तद्वये इयापि तपश्चरतीति भावः ॥ उपजातिर्दित्तं ॥ २३ ॥

किंच ॥ नगजाननशिशिरांशुप्रेक्षणसंमोदनिर्भरोऽपिसदा ॥ स गजाननशिशिरांशुप्रेक्षणसंमोदनिर्भरोऽस्ति किल ॥ २४ ॥

किंचेति ॥ नगजाननेति ॥ किंच यः सदा गजाननो गणेश एव शिशिरांशुश्वंद्रस्तस्य यत्तेक्षणमवलोकनं यद्वा गजाननो गणेशः शिशिरांशुः शिरोगतश्वंद्रश्व तयोर्यत्तेक्षणं तेन यः संमोदो हर्षस्तेन निर्भरः पूर्णः स न ज्वतीति नगजाननशिशिरांशुप्रेक्षणसंमोदनिर्भरः एवंविधोऽपि सः गजाननशिशिरांशुप्रेक्षणसंमोदनिर्भरः अस्ति किलेतिविरोधाभासः ॥ परिहारस्तु नगजाता नगजा पार्वती तस्या आननमेव शिशिरांशुश्वंद्रस्तस्य प्रेक्षणेत्यादि पूर्ववादिति ॥ गीतिरायां वृत्तं ॥ २४ ॥

ग० ॥ इत्थंभूतस्य भूतयूथभूपस्य सर्वभूतभयदस्य तस्य शरासनस्य पराशनस्य नराशनः क्रतुं कर्तुं निजमृत्युभयमुद्भूतमुपक्रमं प्रचक्रे ॥ १० ॥

इत्थमिति ॥ नराशनः कंसः इत्थंभूतस्य पूर्वोक्तं प्रकारं प्राप्तस्य ॥ भूतेति ॥ भूतानां पिशाचानां यद्यूथं समुदायस्तस्य भूपोराजा तस्य भूतनाथस्य शंकरस्य संबंधिनः ॥ सर्वेति ॥ सर्वेषां भूतानां भयदस्य पराशनस्य परान् शत्रूनभातीति पराशनं तस्य शत्रुनाशकस्य श-

रासनस्य धनुषः क्रतुं यागं कर्तुं ॥ निजेति ॥ निजं स्वीयं यन्मृ-
त्युभयं तच्च उद्धर्तुं दूरीकर्तुं उपक्रमं प्रचके कृतवान् ॥ १० ॥

प० ॥ पंकोद्भवं पद्ममिदं प्रसिद्धं लोके परं चित्रं
तरं यदासीत् ॥ कंसस्य तस्मिन् लृदयाज्ञकोशे
पंकप्रवृद्धिर्विपुलाऽप्यहस्ये ॥ २५ ॥

पंकोद्भवमिति ॥ पद्मं पंकोद्भवं पंकात्कर्दमादुद्भवो यस्य तत्पंको-
द्भवं लोके प्रसिद्धं ॥ इदं परं चित्रं ॥ इदं किं ॥ कंसस्य तस्मिन्
अदृश्येऽपि लृदयाज्ञकोशे विपुला पंकप्रवृद्धिः आसीत् इति य-
त्तत् ॥ पंके पद्मकोशोत्पत्तिर्दृष्टा परंतु पद्मकोशे पंकोत्पत्तिराश्व-
र्यकारिणी ॥ वस्तुतस्तु कंसस्य लृदयाज्ञकोशे धनुर्यागमिषेण
श्रीकृष्णाऽपकारकरणवांच्छोदयेन पापवृद्धिरभूदित्यर्थः ॥ अस्त्री-
पंकपुमान्पाप्मेत्यमरः ॥ इंद्रवज्रा वृत्तं ॥ २५ ॥

ग० ॥ ततः कूरतरः क्रव्यादचक्चक्रवर्ती निसर्गं
वक्रः कूरकर्मणि नियोजयितुं तमकूरमप्याकार-
यितुं तानाज्ञापयां चक्रे ॥ ११ ॥

ततइति ॥ ततः कूरतरः अत्यंतकूरः निसर्गवक्रः स्वाभाविकवक्र-
ताशाली ॥ क्रव्यादेति ॥ क्रव्यादानामसुराणां यच्चक्रं समूहस्त-
स्य चक्रवर्ती राजा कंसस्तं अकूरमपि नकूरोऽकूर इत्यन्वर्थना-
मानमपि कूरकर्मणि मारणार्थं गोकुलात् कृष्णानयनादिरूपे नि-
योजयितुं आकारयितुं तान् क्रव्यादान् आज्ञापयां चक्रे आज्ञा-
सवान् ॥ ११ ॥

प० ॥ दूतैस्समाहूतमिहाऽहुकार्यं कार्यं समाज्ञा-
प्य स वांच्छितं स्वं ॥ आकूतगर्भं पुरुहूतशत्रुविवे-
श गेहं स च नैजमाशु ॥ २६ ॥

दूतैरिति ॥ पुरुहूतशत्रुविवेत्यः स कंसः दूतैरिह सभायामाहू-
तमाकारितं आहुकार्यं आहुकश्रेष्ठमकूरं प्रति आकूतगर्भं धनु-
र्यागमिषेण कृष्णमत्राऽनीयघातयामीत्यभिप्रायगर्भं वांच्छितं स्वं-
कार्यं कृष्णानयनरूपं समाज्ञाप्य नैजं स्वकीयं गेहं गृह माशु
विवेश ॥ सच अकूरोऽपि निजं गृहं विवेशेत्यनुषंगः ॥ उपजाति-
र्वत्तं ॥ २६ ॥

अथ ॥ दिनकरेऽप्युदयाऽचलसानुतः प्रचलिते
चलितः किल चितयन् ॥ सुललितं कलितं शुभ-
लक्ष्मभिः पदमसौ ननु शौरिसुतस्य तत् ॥ २७ ॥

अथेति ॥ कंसाऽज्ञानंतरं ॥ दिनकरेऽति ॥ असौ अकूरः उदयाच-
लसानुतः उदयाचलशिखरात् दिनकरेऽपि सूर्योऽपि प्रचलिते स-
ति सूर्योदयानंतरमित्यर्थः ॥ ननु संध्रमे ॥ कृष्णदर्शनं मम भवि-
ष्यतीति संध्रमेण चलितः आसीत् इति शेषः ॥ किं कुर्वन् ॥ सुल-
लितं सुतरामत्यंतं ललितमीसितं ॥ ललितं चेसि-
तेऽपि स्यादिति मेदिनीकोशात् ॥ तथा ॥ शुभलक्ष्मभिः सामुद्रि-
कोक्तैः शुभचिन्हैः कलितं युक्तं ॥ एतादृशं शौरिसुतस्य श्रीकृष्ण
स्य तत् योगिध्येयत्वेन प्रसिद्धं पदं चरणं चितयन् किल निश्चये
द्रुतविलंबितं वृत्तं ॥ २७ ॥

तदाऽध्वनि ॥ मृगांकवंशाऽविमृगांक इच्छन् मृगां
कपादं त्ययते विमृग्यम् ॥ निजांकगं कर्तुमिती
व शौरेः प्रदक्षिणं चेरुरहो मृगास्तम् ॥ २८ ॥

अथाऽकूरस्य पथि प्रदक्षिणमृगगमनरूपं सुशकुनमुखेक्षापूर्वकं
वर्णयति ॥ तदेत्यादि ॥ मृगांकेति ॥ तदा मृगाः पश्वोऽपि तं अ-
ध्वनि पथि गच्छतमकूरं प्रदक्षिणं यथा स्यात् तथा चेरुः गच्छ-
तिस्म ॥ अहो आश्वर्ये ॥ अत्रोखेक्षते ॥ मृगांकवंशेति ॥ मृगांक-
श्वंद्रस्तस्य यो वंशः स एवाऽविद्यः समुद्रस्तस्य मृगांक इव चंद्र-
इवेति मृगांकवंशाऽविमृगांकः अकूरः विमृग्यं विशेषेण मृग्यं
योगिभिरप्यन्वेषणीयं शौरेः श्रीकृष्णस्य मृगांकपादं मृगांकश्वं-
द्रस्तद्विशिष्टं पादं चरणं ॥ अष्टादशसामुद्रिकलक्षणमध्ये चंद्रस्या-
ऽपि सत्वात् ॥ तं निजांकगं संवाहनार्थं निजोत्संगगतं अथवा नि-
जसमीपगतं कर्तुं इच्छन् सन् अयते गच्छति इतीव इति विचा-
र्येव हि निश्चयेन अस्मकुलकूटस्थमृगधारकवंशोल्लासकोऽयं ता-
दृशमृगधारकचंद्रलक्षितं भगवच्चरणं द्रष्टुं गच्छतीति हर्षादिव
मृगाः प्रदक्षिणं गच्छति स्मैत्यर्थः ॥ उपेंद्रवज्जा वत्तं ॥ २८ ॥

आनंदितेन मनसा मंदिताऽधिसुधीस्तदा ॥ गांदि-
नीनंदनः शीघ्रं स्यंदनेन ययौ ब्रजम् ॥ २९ ॥

आनंदितेनेति ॥ तदा गमनसमये यतः सुधीः सुषु भगवन्माहा-
त्म्यविषयत्वेनोन्नमा धीर्यस्य स सुधीः भगवन्माहात्म्यज्ञानवान्
अतएव मंदिताऽधिः मंदिताः आधयो मनोव्यथा येन स मं-
दिताधिः ॥ अनेनाऽनीतेऽपि श्रीकृष्णे कंसकर्तृकतदपकारादि-

चिताऽभावः सूचितः ॥ अतएव आनंदितेन संजाताऽनंदेन मन-
सा उपलक्षितः गांदिनीनंदनोऽकूरः स्यंदनेन रथेन साधनेन शीघ्रं
ब्रजं ययौ ॥ २९ ॥

ग० ॥ तदनु निचिकीनिचयचरणप्रचरणसंदलि
तमेदिनीप्रोज्जृभमाणपरागनिरवग्रहप्रसारधूसरि
तदिगंतरे ऽगणितगोष्पदचंद्रकिते तद्रोमंथफेनश
कलशवलतया तिरस्तुतमुक्ताफलनिकुरंबे दोहना
ऽवसरदुःधाऽसारप्रस्तुतपात्ररवन्यकृतविपंचिको
दंचितप्रकाणे तदुंकृतिनिर्धोषघोषितघोषदिक्सं
घे समस्तगोपतिगोव्रजविराजमानेऽप्यस्तगोपति
गोव्रजे निजश्रीनिर्जितश्रीगोकुले श्रीगोकुले ॥
॥ १२ ॥

तदन्विति ॥ अत्रत्यस्य तदनु इत्यस्य श्रीगोकुले इति समस्यंतस्य
चोन्नरश्लोकेऽन्वयः ॥ कीदृशे श्रीगोकुले ॥ निचिकीति ॥ निचि-
कीनामुन्तमगवीनां यो निचयः समूहस्तस्य ये चरणास्तेषां य-
त्यचरणं सायमागमनकालिकः संचारस्तेन संदलिता विशीर्णा
या मेदिनी तस्याः सकाशात्प्रोज्जृभमाणो विकसन् उत्पतन्निति
यावत् एवंविधो यः परागो रेणुस्तस्य निरवयहो ऽप्रतिबंधो यः
प्रसारः प्रसरणं तेन धूसरितानि दिगंतराणि यस्मिस्तत्तथाविधे ॥
नैचिकी गौरुन्नमा तु निचिकी सा प्रकीर्तितेति नाममाला ॥ अत-
एव ॥ अगणितेति ॥ अगणितान्यसंख्यातानि यानि गवां पदानि
तैश्वंद्रकिते संजाततच्चिन्हस्तपचंद्रके ॥ तथा ॥ तदिति ॥ तासां ग-

वांरोमंथसंबंधी यः फेनः तस्य शकलैः स्वैः शबलं मिश्रं तस्य
भावस्तत्ता तया ॥ तिरस्कृतेति ॥ तिरस्कृतो मुक्ताफलनिकुरं बो मौ-
क्तिकसमूहो येन तत्तथाविधे ॥ तथा ॥ दोहनेति ॥ दोहनाऽवसरे दुग्धस्य
ये आसारा धारा संपातः ॥ धारा संपात आसार इत्यमरात् ॥ तेभ्यः
प्रसृता ये पात्रवा दोहनपात्रसंबंधिन आघाताख्यसंयोगजन्या
ध्वनयस्तैर्न्यकृताः स्वरमाधुर्येण तिरस्कृताः विपंचिकायाः सम-
तं व्याः सकाशादुदंचिता उत्पन्नाः प्रकणा ध्वनयो येन तत्तस्मिन् ॥
तथा ॥ तद्वुक्तीति ॥ तासां गवां हुङ्कतिनिर्दोषास्तैर्दोषितः सं-
जातघोषो घोषस्य व्रजस्य संबंधी दिक्संघो यस्मिस्तथाविधे ॥ त-
था ॥ समस्तेति ॥ समस्ता गोपतयोगोपा वृषभा वा गोव्रजा गोसमू-
हश्च तैर्विराजमानेऽपि ॥ अस्तेति ॥ अस्ता निरस्ता गोपतिगोव्र-
जा यस्मादिति विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु अस्ता अवसिता गो-
पते: सूर्यस्य गोव्रजा: किरणसमूहाः यस्मिस्तथाविधे इति ॥ अ-
नेन सूर्यास्तसमये ऽकूरागमनं सूचितं ॥ तथा ॥ निजेति ॥ निजा
स्वसंबंधिनी या श्रीः शोभा तया निर्जिते श्रीर्लक्ष्मीर्गेकुलं वा-
कसमूहश्च ते येन तथाविधे ॥ एतच्छोभां दृष्ट्वा साक्षात्कृष्णी र्म-
मैश्वर्यमेतदये किमपि नाऽस्तीत्यवधार्य सर्वदा अत्राऽगत्य स्थि-
ता ॥ अयमेव श्रीविजयः ॥ वाकुलजयस्तु एतच्छोभावर्णनाऽ-
समर्थत्वरूपो बोध्यः ॥ १२ ॥

प० ॥ मल्लिकासुममध्यस्थमिलिंद इव नंदजः ॥

बल्लवार्भकमल्लानां शुशुभे हल्केक्षणः ॥ ३० ॥

मल्लिकेति ॥ पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टे श्रीकुले हल्केक्षणः हल्के

इव रक्तसंध्यके कमले इव ईक्षणे यस्य सतथाविधो नंदजः श्री-
कृष्णः बल्लवार्भकमल्लानां बल्लवार्भका एव मल्ला बलवंतस्तेषां ॥
यद्वा बल्लवार्भकमल्ला बल्लवार्भकश्रेष्ठास्तेषां ॥ उत्तरपदस्थो म-
ल्लशब्दः श्रेष्ठवाची ॥ मध्ये इति शेषः ॥ शुशुभे ॥ कद्व ॥ मल्लि-
केति ॥ मल्लिकाकुसुमानां मल्लिकापुष्पाणां मध्ये तिष्ठतीत्येवंविधो
यो मिलिंदो भ्रमरः स इव ॥ बल्लवार्भकाणां गौरत्वात् कृष्ण-
स्य श्यामत्वादेवमुपमा ॥ ३० ॥

संस्तुतिचित्रमयूखोऽन्नैःपरितापः प्रशांततामागा
त् ॥ स्नेहाऽमृतपरिपूरितकृष्णजलदर्शनेन तस्य
तदा ॥ ३१ ॥

संस्तुतीति ॥ तस्य अकूरस्य ॥ स्नेहेति ॥ स्नेहः प्रेमैवाऽमृतं तेन प-
रिपूरितः परिपूर्णो यः कृष्णएव जलदो मेघस्तस्य दर्शनेन तदा
दर्शनसमयएव ॥ संस्तुतीति ॥ संसार एव चित्रमयूखोऽग्निः सूर्यो
वा तसंबंधी उच्चैरतिशयितो यः परितापः प्रकर्षेण शांततां आ-
गत् ॥ सजलजलदर्शनेन तापशांतिर्भवतीति प्रसिद्धं ॥ ३१ ॥

एकांगयोगेन भवोत्थपीडा लोकेप्रसिद्धा किमु
तद्विचार्य ॥ शतांगयोगं सविहाय पादौ जग्राह
चक्रं च हरेः प्रणामान् ॥ ३२ ॥

एकांगयोगेनेति ॥ सः अकूरः शतांगयोगं शतांगः स्यंदनो रथ इ-
त्यमराच्छतांगो रथस्तस्य यो योगः संबंधस्तं विहाय त्यक्ता रथा-
दवतीर्थेत्यर्थः ॥ अथच शतमंगानि शरीराणि तेषां योगं विहाय
हरेः पादौ जग्राह प्रणामांश्च चक्रे ॥ अत्रोत्येक्षते ॥ एकेति ॥ ए-

कस्याप्यंगस्य शरीरस्य योगेन संबंधेन भवोत्थपीडा संसारजन्य-
बाधा लोके प्रसिद्धास्ति तद्विचार्य किमु ॥ एकशरीरसंबंधात् सं-
स्ततिबंधो लोके प्रसिद्धः ॥ शतांगयोगे तु किमुवक्तव्यं तस्मात्सं-
सारनिवृत्तिर्भगवच्चरणस्पर्शादेव भविष्यतीति विचार्येत्यर्थः ॥ ए
तादृशदुःखहारकत्वादेव हरिरित्युक्तं ॥ उपजातिर्वत्तं ॥ ३२ ॥

ग० ॥ ततस्तावतिभक्तिरसप्रसररसिकाशयं शय
द्वयेनसंमोदोदयस्तुतनयनसलिलसेकनिस्मीभस
मुद्रित्क्षेहांऽकूरैरिव विपुलपुलकैराकुलितंतमन्व
र्थनामानं पितृव्यं भ्रातव्यौ परिषस्वजाते ॥ ३३ ॥

ततइति ॥ ततस्तदनंतरं भ्रातव्यौ अकूरभ्रातुःपुत्रौ तौ रामकृष्णौ
पितृव्यं तमकूरं शयद्वयेन हस्तद्वयेन परिषस्वजाते आलिंगितवंतौ ॥
कीदृशं पितृव्यं ॥ अर्तीति ॥ अतिशयितो भक्तिरसस्य प्रसरः प्रादु
र्भावस्तेन रसिकआशयोऽतःकरणं यस्य तं ॥ आशयो मानसाऽधा-
रयोरपीति कोशात् ॥ तथा ॥ संमोदेति ॥ संमोदस्य हर्षस्य य उद-
यस्तेन हेतुना सुतं गलितं यन्नयनसलिलं तस्य सेकेन निःसीम
यथातथा समुद्रिक्ताः प्रदद्वाः स्मेहस्य प्रेम्णांकूरास्तैरिवेत्युत्पेक्षा
अंकुरोऽकूर एव चेतिद्विरूपकोशः ॥ विपुलपुलकैः आकुलितं व्या-
प्तं ॥ तथा ॥ अन्वर्थनामानं अन्वर्थं न कूरोऽकूर इत्यनुगतार्थं
नाम यस्य तं सत्वगुणविशिष्टमिति यावत् ॥ अतएव पूर्वोक्तोभ-
क्त्युद्रेकोऽपि युज्यते ॥ भातृव्यावित्यत्र भ्रातुव्यर्थेतिव्यत् ॥ ३३ ॥

प० ॥ क्लमथतिमिरमुच्चैर्नष्टमासीत्तदानीं नखरश
शिसुकांत्या तस्य वर्त्माऽद्ववं यत् ॥ मनसि पशुपसूनोः

पंचशाखिप्रसंगात् प्रबलविपुलमोदो गांदिनीनं
दनस्य ॥ ३३ ॥

क्लमथेति ॥ तदानीमालिंगनसमये गांदिनीनंदनस्याऽकूरस्य वर्त्मा-
द्ववं मार्गोत्यनं उच्चैरतिशयितं क्लमथतिमिरं क्लमथ एव क्लमएव
तिमिरमंधकरः ॥ क्लमथः क्लमः ॥ तिमिरं तमइति चामरात् ॥ प-
शुपसूनोर्नदतनयस्य तस्य श्रीकृष्णस्य ॥ नखरेति ॥ नखरा नखा
एव शशिनश्वंद्रास्तेषां सुकांत्या हेतुना नष्टमासीत् तथा पंचशा-
खिप्रसंगात् पंच शाखा इव शाखा अंगुल्योऽस्य संतीति पंचशा-
खी श्रीकृष्णहस्तस्तस्य यः प्रसंगः संयोगस्तस्माद्वेतुभूतात् मन-
सि अकूरांऽतःकरणे ॥ प्रबलेति ॥ प्रबलः केनाऽप्युपायेनाऽनभि-
भवनीयः विपुलः पुष्कलो यो मोदो हर्षः स आसीत् ॥ अथच
पंचसंख्या ये शाखिनः कल्पद्रुमास्तेषां प्रसंगात् प्रबलो विपुलो
यो मोदः सुगंधः स आसीत् ॥ यथा कल्पद्रुमयोगेन विपुलमोदो-
भवति तथैतद्वस्तयोगेन मोदोदयइति हस्तकल्पद्रुमयोरुपमानोप-
मेयज्ञावो व्यंग्यः ॥ मालिनीवत्तं ॥ ३३ ॥

सुंदरं मंदिरं कृष्णचंदिरं रस समानयत् ॥ तंचिरं
श्रांतमश्रांताऽनंदसंदोहविव्लम् ॥ ३४ ॥

सुंदरमिति ॥ सः कृष्ण एव चंदिरश्वंदः सकलालहादजनकत्वात् ॥
दशाश्वस्तप्रप्रहणेमिचंदिरा इति चंद्रपर्ययेषु त्रिकांडशेषः ॥ तम-
कूरं सुंदरं मंदिरं स्वगृहं प्रति सम्यक् सत्कारपूर्वकमानयत् ॥ की-
दृशं तं ॥ चिरं चिरकालं श्रांतं मार्गश्रमयुक्तं तथा ॥ अश्रांतेति ॥
सततेऽनारताऽश्रांतसंतताऽविर तानिशमित्यमरात् अश्रांतो निरंतरो

य आनंदसंदोहः कृष्णदर्शनप्रयुक्तसेन विव्लं व्याप्तं ॥ ३४ ॥

प्रत्यग्नैः प्रणितादिभिः प्रणयिनं भोज्यैः प्रभुः श्री
णितं प्रोवाच प्रिययक्षकर्दमसमालिप्तं प्रतीक्ष्यं
ततः ॥ तांवूलैर्घनसारसुक्रमुकसंयुक्तचंद्रवाला
दिभिर्हृद्यै स्सौरभितास्यमेतमिति को हेतुस्त्वदी
याऽगमे ॥ ३५ ॥

प्रत्यग्नैरिति ॥ ततः गृहनयनाऽनंतरं प्रभुः श्रीकृष्णः प्रतीक्ष्यं पूज्यं
पूज्यः प्रतीक्ष्य इत्यमरात् ॥ एतं अक्षुरं प्रति त्वदीयागमे तवायं त्वदी
यो य आगम आगमनं तत्र हेतुः कारणं किमिति प्रोवाच ॥ की-
दृशमेतं ॥ प्रत्यग्नैरभिनवैः ॥ प्रत्यग्नोऽभिनवो नव्य इत्यमरात् ॥
प्रणितादिभिः प्रणितं रसादिसंयुतं व्यंजनं ॥ प्रणितमुपसंपन्नमि-
त्यमराद्वीर्धमध्यत्वेऽपि तद्यास्यायां ज्ञस्यमध्योऽपि दर्शितः ॥ तदा-
दिर्येषां तैर्नानाविधैर्व्यजनैस्तथा भोज्यैः नानाविधैः पक्वान्नैः
प्रीणितं तर्पितं ॥ प्रीजूतर्पणाऽति चौरादिकस्य णौ धूज्ञप्रीजोर्नु-
ग्वक्तव्य इति नुक्ति निष्ठांतं ॥ तथा ॥ प्रणयिनं स्नेहवंतं ॥ तथा ॥
प्रिययक्षेति ॥ प्रियेण यक्षकर्दमेन एतदास्येनाऽगरागेण समालिप्तं ॥
कर्पूराऽगुरुकस्तूरीकंककोलैर्यक्षकर्दम इत्यमरः ॥ तथा ॥ घनसारेति ॥
अथ कर्पूरमस्त्रियां ॥ घनसारश्चंद्रसंज्ञ इत्यमरात् घनसारः कर्पूरः
सच सुषु यानि क्रमुकानि पूगफलानि तानि च ॥ पूगः क्रमुकइ-
त्यपीत्यमरात् ॥ द्वंद्वे तैः संयुनक्ति युक्ता भवतीति तथाविधा या
चंद्रवाला एला ॥ पृथ्वीका चंद्रवालैलेत्यमरात् ॥ सा आदिर्येषां

तैस्तांबूलोपयुक्तैः पदार्थैः कृत्वा ल्वैस्तांबूलैः सौरभितास्यं सौरभं
संजातं यस्मिस्तस्तौरभितं सुगंधयुक्तमास्यं यस्य तथाविधं ॥ ३५ ॥

ग० ॥ तदात्वे स तेन पृष्ठस्तुष्टस्तमेवं संजगाद् ॥
॥ १४ ॥

तदात्वैइति ॥ स्पष्टं ॥ तदात्वे तत्काले ॥ तेन श्रीकृष्णेन ॥ सः अ-
क्लूरः ॥ तं श्रीकृष्णं ॥ १४ ॥

प० ॥ कंसेन प्रेषितोऽहं स्वं नामाऽन्वर्थयितुं हरे ॥
त्वयि त्वं तु तथा तस्य प्राणे कुरु यदुप्रिय ॥ ३६ ॥

तदाह ॥ कंसेनेति ॥ हे हरे अहं कंसेन स्वं नाम त्वयि विषये अ-
न्वर्थयितुं कंसे हिनस्तीति कंस इत्यनुगतार्थं कर्तुं मद्वारा आना-
य त्वां हिसितुमित्यर्थः ॥ प्रेषितः अस्मि ॥ हे यदुप्रिय यदुश-
द्वेन लक्षणया यादवास्ते प्रिया यस्य तत्संबोधनं ॥ एतेन याद-
वदुःखदातुर्हनने कथनाऽपेक्षा नास्तीति सूचितं ॥ त्वंतु तस्य कं-
सस्य प्राणे स्वं नाम हरिरित्याकारकं तथा हरतीति हरिरित्यन्व-
र्थं कुरु कंसस्य प्राणहरणं कुर्वित्यर्थः ॥ ३६ ॥

ग० ॥ ततस्तेनोदितं वृत्तांतं नितांतं स उत्साहज-
नकं निजजनकायाऽवेद्य सद्यस्सप्रियाऽल्हाद्-
दमनं स्वीयमथुरागमनं प्रत्यावासमघोषयत् ॥
॥ १५ ॥

ततइति ॥ ततोऽक्षरवाक्यश्रवणानंतरं सः श्रीकृष्णः तेनाक्षरेणो-
दितमुक्तं नितांतमत्यंतं उत्साहजनकं धनुर्यागदर्शनार्थमाह्वानस्त्र-

पं वृत्तांतं निजजनकाय नंदाय निवेद्य सद्यस्तकालमेव ॥ स्वेति ॥
स्वस्य प्रिया गोप्यस्तासामालहादस्याऽनंदस्य दमनं उपशमयि-
त्वा नाशकमितियावद् ॥ स्वीयेति ॥ स्वीयं स्वकीयं यन्मथुरां प्र-
ति गमनं तत् प्रत्यावासं प्रतिगृहं अघोषयत् घोषितवान् ॥ १५ ॥

तदानीं ॥ प० ॥ विरहमिहिरतीक्षणाऽभीषुरूपात्स्वना
त्खीवदनकुमुदवृदं म्लानतामापमंक्षु ॥ नयनमधुप
संघः प्रोच्चपारिपूवत्वं यदुपतिपुरयानोद्वोधकान्नं
दमूनोः ॥ ३७ ॥

तदानीमिति ॥ विरहेति ॥ तदानीमुद्वोषणाऽवसरे नंदसूनोः श्रीकृष्ण-
स्य ॥ यदुपतीति ॥ यदुपते: कंसस्य पुरं मथुरा तस्मिन् यत् यानं गमनं
तस्य उद्वोधकात् ज्ञापकात् ॥ विरहेति ॥ विरह एव मिहिरः सूर्यस्त-
स्य तीक्ष्णाः कूरा ये अभीषवः किरणास्तद्वूपात् स्वनात् घोषणध्व-
नेहेतोः ॥ स्त्रीति ॥ स्त्रीणां गोपीनां यानि वदनानि तान्येव कुमुदा-
नि तेषां वृदं मंक्षु शीघ्रं म्लानतामाप ॥ सूर्यकिरणसंपर्कात् कुमु-
दानि म्लायते ॥ एवं सति ॥ नयनेति ॥ नयनानि अर्थद्वोपीलो-
चनानि तान्येव मधुपा भ्रमरास्तेषां संघः ॥ प्रोच्चमिति
शयितं यत्पारिपूवत्वं चांचल्यं तत् आप ॥ कुमुदमुकुलीभावे स्त्री-
लब्धाऽवकाशानां भ्रमराणां चांचल्यं भवति ॥ मालिनीदृत्तं ॥
॥ ३७ ॥

वृत्तापवन्हितसो वृद्यरसोऽगाद्विर्द्विग्नुमिषात् ॥
चिंताऽज्यसेकयोगात्तदा स ववृधे निर्गलस्ता
सां ॥ ३८ ॥

वृदिति ॥ तदा कृष्णगमनश्रवणाऽवसरे तासां गोपीनां वृत्ताप ए-
व वन्हिस्तेन तसः वृदि भवो वृद्यः स चाऽसौ रसः शंगारः यद्वा
प्रेमरसः द्वग्नुमिषात् दृक्संबंधि यदंबु अश्रूदकं तस्य मिषात् ब-
हिरगात् सः वृत्तापवन्हिः ॥ चिंतेति ॥ चिंतैवाऽज्यं तस्य यः से-
कः सेचनं तस्य योगात् निर्गलोऽप्रतिबिंधो वद्ये ॥ कृष्णस्य म-
थुरागमनं श्रुत्वा गोपीनां वृदये विरहतापद्विद्वन्वेष्वश्रुप्रादुर्भा-
वश्वाऽसीदिति भावः ॥ ३८ ॥

ग० ॥ तदाऽत्मन्यन्वर्थनामानं तं द्वुहिणमेनमकू-
रमुद्दिश्य चैवं ता स्संजगदुः ॥ १६ ॥

अथैवंविधविरहतापतसगोपीकृतविध्युपालंभं कृष्णनयनार्थमाग-
तस्याकूरस्योपालंभं च वर्णयति ॥ तदेति ॥ तदा तद्वार्ताश्रवणाव-
सरे ताः गोप्यः आत्मनि विषये अन्वर्थनामानं अन्वर्थं द्रोग्धीति
द्वुहिण इत्यनुगतार्थं नाम यस्य तं कृष्णस्य मथुरागमनप्रेरकतया
स्वद्रोहकारिणमित्यर्थः ॥ तं प्रसिद्धं द्वुहिणं ब्रह्माणं च परं एनं
कृष्णनयनायाऽगतं पुरोवर्तिनं अकूरं उद्दिश्य एवं वक्ष्यमाणं सं-
जगदुरुक्तवत्यः ॥ १६ ॥

प० ॥ दत्त्वाऽसेचनकं त्वं कृष्णाख्यं हर्तुमुद्यतोऽसि
दृशां ॥ पुरतोऽसवोऽस्मदीयाः प्रयाणकाले प्रयां
ति यस्य विधे ॥ ३९ ॥

तदाह ॥ दत्त्वेति ॥ हेविधे त्वं कृष्णाख्यं कृष्णइति आख्या यस्य
तत् कृष्णाख्यं दृशां ब्रजवासिनामस्माकं दृष्टीनां आसेचनकं द-
र्शनजन्यतृष्णनाधायकं वस्तु ॥ तदासेचनकं तृमेर्नास्यन्तो यस्य

दर्शनादित्यमरः ॥ प्रथमं दत्वा इदानीं हर्तुमुद्यतोऽसि ॥ लौकिका
ऽसेचनकाऽपेक्षया एतस्याऽधिक्यं दर्शयन्ति ॥ यस्य कृष्णाऽ-
स्याऽसेनचकवस्तुनः प्रयाणकाले मथुरागमनसमये अस्मदीयाः
असवः प्राणाः पुरतस्तद्वमनात्पूर्वं प्रयांति ॥ वर्तमानसामीप्ये व-
र्तमानवद्वेति वर्तमानवत्ययोगः ॥ एवंच त्वं इत्तापहारी दीनस्त्रीप्रा-
णहारी च भविष्यसीति भावः ॥ ३९ ॥

औपेंद्रनाभिपद्मप्रोद्भूते क्षेदकंठजनिहेतौ ॥ वंच
कता निर्दयता युक्ता त्वयि साऽनुभूयते धातः ॥
॥ ४० ॥

अथवा वंचकनिर्दयशिरोमणेस्तव नैतद्वोषभयशंकेत्याहुः ॥ औ-
पेंद्रेति ॥ हेधातः उपेंद्रो वामनस्यहृपेण बलिवंचनपूर्वकं स्यदत्त
संपदपहारको नारायणस्तस्याऽयमौपेंद्रो यो नाभिस्तसंबंधि य-
त्यव्यं तस्मात्योद्भूते ॥ तथा ॥ क्षेदेति ॥ क्षेदं विषं कंठे यस्य स
क्षेदकंठः सर्वसंहर्ता रुदस्तस्य जनिहेतौ जन्मकारणे ॥ ब्रह्मणो
भ्रूमध्याद्वद्वाविर्भाव इति भागवतोक्ताकथा ऽनुसंधेया ॥ एतादशे-
त्वयि वंचकता तथा निर्दयताच युक्ता अस्ति ॥ सा वंचकता
निर्दयता च अस्माभिरिति शेषः अनुभूयते ॥ वंचनया बलिस-
काशात् बैलोक्यहरणाद्वंचकशिखामणिवामनरूपनारायणना-
भिपद्मसंभूतवेन वंचकता कारणगता त्वयि संक्रांता तथा स-
कलजगत्संहारकरुद्वजनकत्वेन कार्यगतनिर्दयत्वहेतुकाऽनुमानेन
निर्दयताऽपि वर्ततद्वयेवं कर्तुमुद्यतोऽसीति भावः ॥ ४० ॥

सत्यप्यतीव शश्वत् कूरत्वे ऽकूरतेऽभिधा युक्ता ॥

यद्वसुदेवापत्यं नेतुं मथुरां समागतोऽस्यधुना
॥ ४१ ॥

अथाऽकूरेतिनामश्ववणानंतरमेतादृशकूरकर्मकार्ययमकूरः कथ-
मित्याशंक्य कूरत्वे ऽप्यकूरनामसमर्थनपूर्वकं तमुपालभंते स्मेत्याह ॥
सत्यपीति ॥ हे अकूर यद्यस्मात्त्वं अधुना वसुदेवापत्यं श्रीकृष्णं
मथुरां प्रति नेतुं समागतोऽसि अतः शश्वन्निरंतरं अतीव अत्य-
तं कूरत्वे सत्यपि ते अभिधा अकूरेति नाम युक्ताऽस्ति ॥ अयं
भावः ॥ अकारो वासुदेवः स्यादित्येकाक्षरात् ए वासुदेवे विषये
कूरः अत्रत्यैतादृशनिरवधिकसुखविघातकत्वेनाऽतिनिर्दय इत्य-
र्थाऽतरेण कूरेऽपि त्वयि अकूरनामसंगतिरिति ॥ ४१ ॥

अथवाऽयं ॥ ब्रजजनब्रजजीवितमुख्युको ब्रजयि
तुं निजवर्त्मनि तद्यमः ॥ स्वयमुपागत एव सखि
स्वसुः किल पयः परिपुष्टमिति प्रभुः ॥ ४२ ॥

अथवेति ॥ ब्रजेति ॥ हेसखि अथवा अयमकूरः तत् ब्रजजनब्रज-
जीवितं ब्रजसंबंधिलोकसमूहजीवनं स्वसुर्भगिन्या यमुनायाः प-
यसा उदकेन परिपुष्टं अस्ति इति हेतोः निजवर्त्मनि ब्रजयितुं गम-
यितुं भगिनीवात्सल्यात् प्रापयितुमिति यावत् उत्कंठित उत्सुकः सन्
स्वयमुपागतः प्रभुः समर्थो यमएव अस्ति ॥ किलेति संभावना-
यां ॥ प्रभुरित्यनेन नेतुमागतोऽयमस्माभिरनिवार्यइति सूचितं ॥
द्रूतविलंबितं वृत्तं ॥ ४२ ॥

कृताऽवहित्यः किल सूर्यसूनुः स्वसुः सपत्याः स-
दनानि मत्वा ॥ शून्यानि कर्तुं ननु तानि सोऽस्म

द्विलोचनान्यागत इंदिरायाः ॥ ४३ ॥

यमाऽगमने द्वितीयमपिप्रयोजनं संभावयन्ति ॥ कृतेति ॥ सूर्यसू-
नुः सूर्यपुत्रो यमः किल ॥ एतेन तापदत्वं सूचितं ॥ कृताऽवहि-
त्थः कृता अवहित्था अकूररूपेणाऽकारगोपनं येन स तथाविधः
सत् समागतः अस्ति ॥ किं कर्तुं ॥ अस्मद्विलोचनानि अस्मन्-
यनानि स्वसुर्भगिन्या यमुनायाः सपत्न्याः इंदिरायाः सदनानि
गृहाणि मत्वा ॥ लक्ष्म्याः पद्माऽल्लयत्वेन नयनानां च पद्मसद्व-
शत्वात् ॥ तानि स्वस्वस्वपत्नीगृहत्वेन संभावितान्यस्मन्यनानि
शून्यानि श्रीकृष्णस्य मथुरानयनेन दृश्यविषयमात्ररहितानि कर्तुं
ननु ॥ नन्वित्युत्पेक्षायां ॥ किलेति वाक्यालंकारे ॥ उपजातिर्दत्तं
॥ ४३ ॥

ग० ॥ एवं विरहाऽगमगदेन निगदंतीनां तासां तद्वर्णनाऽशेव निशाऽपि तनिमानमवाप ॥ १७ ॥

एवमिति ॥ तासां गोपीनां तद्वर्णनाऽशेव तद्वर्णनस्य श्रीकृष्णा-
वलोकनस्य आशा सेव निशाऽपि तनिमानं सूक्ष्मत्वं अवाप
प्राप्नवती ॥ अकूरेण श्रीकृष्णे नीयमाने सति गोपीनां पूर्ववत्प-
तिक्षणं दर्शनस्याऽशा यथा निवृत्ताऽभूत्तथा निशाऽपि निवृत्ता-
भूदित्यर्थः ॥ कीदृशीनां गोपीनां ॥ विरहाऽगमस्तुपरोगेण ए-
वं पूर्वोक्तप्रकारेण निगदंतीनां भाषमाणानां ॥ १७ ॥

प० ॥ अव्यरे तमसां पद्मवंधावभ्युदिते दिवि ॥
सद्यतश्वलितुं पद्मापतिश्वके मतिं तदा ॥ ४४ ॥
अन्नरहिति ॥ तमसां अव्यरे भक्षके नाशके इति यावत् ॥ भक्ष-

को घस्मरोऽन्नरहित्यमरात् ॥ एवंविधे पद्मवंधौ सूर्ये दिवि आका-
शे अभ्युदिते उदयंप्राप्नेसति तदा पद्मापतिर्लक्ष्मीपतिः श्रीकृष्णः ॥
एतेन लक्ष्म्याश्वपलत्वात्तत्पतेतस्याऽपि चपलत्वं सूचितं ॥ सद्य-
तो गृहाच्चलितुं मतिं चक्रे ॥ ४४ ॥

संमंच्यमंत्रिभिस्तत्र गंत्रीगणनियंत्रकान् ॥ जना न्नियोजयामास योकुं तान्विजयप्रियः ॥ ४५ ॥

संमंच्येति ॥ विजयप्रियः अर्जुनप्रियः श्रीकृष्णः विजयः कंस-
नाशनेन स्वोत्कर्षः प्रियो यस्येति वा तत्र गमनसमये मंत्रिभिः
सह संमंच्य विचार्य ॥ गंत्रीगणेति ॥ गंत्री कंबलिवाशकमित्यमरा-
त् गंत्रीणां कंबलिवृषभवाशकटानां गणाः समूहास्तेषां नियं-
तारएव नियंत्रकास्तान् ॥ स्वार्थेकः ॥ जनान् शकटाऽधिकतान्
पुरुषान् तान् गंत्रीगणान् योकुं वृषभयोजनेन सज्जान् कर्तुं नियो-
जयामास ॥ ४५ ॥

ग० ॥ ततो निजप्रतिपाद्यमाद्यमाज्ञाय तं सपद्याग
तैस्सुवर्णाऽभरणगणकोरकितैस्तन्मंजुसिंजितसु
स्वैः पदप्रकरविन्यासदर्शितपरमसुखैः सद्गुणनि
यंत्रितैरकूरप्रेरितैश्वतुर्भिरुपनिषत्संधैरिव सैधव
धौर्यैर्धावनजवनिर्जितप्रबलपवनैः काशकुसुम
संकाशदेहयुतिदर्शनजनितलज्जाऽतिरेकवनवा
सीकृतसितच्छैरुत्यमानेन निजाधिदैवतमिदमि
ति विमृश्य दिविपद्मर्म विहायाऽवनिवर्म परिष्क

र्वता महता महस्करचक्रवालेनेव चामीकररो
चिष्णुरत्ननिकुरंघटितेन स्यंदनेन नंदनंदनः प
स्पदे ॥ १८ ॥

ततदिति ॥ ततः नंदनंदनः श्रीकृष्णः स्यंदनेन रथेन पस्पदे मथु-
रां गंतुं चलितवान् ॥ कीदृशेन रथेन ॥ चतुर्भिः सैंधवधौरैरेत्रश्व-
श्रैष्टैरुद्यमानेन ॥ अश्वविषये उत्पेक्षते ॥ तं श्रीकृष्णं निजप्रतिपा-
द्यं स्वप्रतिपाद्यं आद्यं सर्वकारणं परमात्मानं आज्ञाय ज्ञात्वा स-
पदि तत्कालं आगतैश्चतुर्भिर्वैदचतुष्टयसंबंधिभिरुपनिषत्संघैरिवे-
ति ॥ उभयसाधारणविशेषणान्याह ॥ सुवर्णेत्यादि ॥ सुवर्णाऽभर-
णानां ये गणास्तैःकोरकितैर्व्याप्तैर्युक्तैरिति यावत् पक्षे शोभना-
नि वर्णान्यक्षराणि ॥ वर्णं तु चाऽक्षरे इत्यमरात् ॥ तान्येवाऽभर-
णानि तेषां गणैः कोरिकितैः ॥ तथा ॥ तदिति ॥ तेषां स्वर्णाऽभ-
रणानां यानि मंजुसिंजितानि तैः सुषु ख्यरो येषां ते सुख्यरा उ-
त्तमस्वरयुक्तास्तैः पक्षे तेषामुत्तमाऽक्षररूपाणामाभरणानां मंजु-
रम्यं सिंजितं ध्वनिर्येषु तेषां ते शोभनाः ख्यरा उदात्तादयो येषु
ते चेति विशेषणोऽयपदः कर्मधारयः तथाविधैः ॥ तथा ॥ पदेति
पदप्रकरस्य चरणसमूहस्य विन्यासेन सुशिक्षितनिवेशेन दर्शितं
परमसुखं यैस्तथाविधैः पक्षे पदानां सुमिष्टंतादिरूपाणां यः प्रक-
रस्तस्य विन्याससुरात्पर्याऽवगाहनपूर्वकं सार्थकतया निवेशस्तेन
दर्शितं परमसुखं निरवधिसुखरूपं ब्रह्म यैस्तैः ॥ तथा ॥ सदिति ॥
संतो दृढमद्वो ये गुणाः प्रग्रहास्तैर्नियंत्रितैर्नियमितैः पक्षे संत उ

तमा ये गुणा यथार्थवक्तृत्वादयस्तैर्नियंत्रितैः यद्वा संत उत्तमागु-
णा येषां तैव्यासादिभिर्नियंत्रितैः अधिकरणरचनादिना अर्थतो-
व्यवस्थापितैः यद्वा सतः परमात्मनो ये गुणा आनंदादयस्तैर्नि-
यंत्रितैः तद्वर्णनपरैरित्यर्थः ॥ तथा ॥ अकूरेति ॥ अकूरेण यादवे-
न प्रेरितैः पक्षे कूरभिन्नेन शांतेन ब्रह्मणा प्रेरितैः यद्वा अकूरैः
सात्विकैः प्रकर्षेण ईरितैः आदरपुरःसरमुच्चारितैः ॥ केवलमश्वा-
न् विशिनष्टि ॥ धावनस्य जवो वेगस्तेन निर्जितः प्र-
बलः पवनो वायुर्यैस्तैः ॥ पवनाधिकवैरैरित्यर्थः ॥ तथा ॥ काशोति ॥
काशकुसुमैः संकाशा सदृशी या देहयुतिर्देहसंबंधिनी शुभ्रकांतिस्त-
स्यां दर्शनेन जनिता उत्पादिता या लज्जा तस्या अतिरेकेण आ-
धिक्येन वनवासीकृताः वनवासिनः अरण्यवासिनो जलवासि-
नो वा कृताः सितच्छदां हंसा यैस्तैः ॥ अत्रवनशब्दो जलाऽरण्य-
योः श्लिष्टः ॥ पुनःकीदृशेन रथेन ॥ चामीकरेति ॥ चामीकरेण
स्वर्णेन कृत्वा रोचिष्णुः शोभनो यो रत्ननिकुरंबो रत्नसमूहस्तेन
घटितेन युक्तेन स्वर्णखचितरत्नसमुदायघटितेनेत्यर्थः ॥ यद्वा चा-
मीकरेण तथारोचिष्णुना तेजस्तिना रत्ननिकुरंबेण च घटितेन ॥
रथविषये उत्पेक्षते ॥ निजेति ॥ इदं श्रीकृष्णरूपं निजं स्वकीयं
आधदेवतं नारायणास्यं अस्ति इति विमृश्य विचार्य ॥ उक्तं च
ध्येयः सदा सवितृमंडलमध्यवर्तीं नारायणाऽत्यादि ॥ दिविषदि-
ति ॥ दिवावषदां देवानां वर्त्म आकाशं विहाय त्यक्ता अवनिव-
र्त्म भूमार्गं परिष्कुर्वता अलंकुर्वता महता विशालेन महस्करस्य
सूर्यस्य यच्चक्रवालं मंडलं तनव ॥ चक्रवालं तु मंडलमित्यमरात् ॥
अयं रथोन भवात किंतु स्वाधिदैवते श्रीमन्नारायणे मां विहाय

वसुधातले संचरितुं प्रवत्ते सति ममाऽकाशस्थितिरयुक्तेति वि-
चार्य भूतलाऽवतीर्णमादित्यमंडलमेवैतदिति भावः ॥ अतएव भगव-
तस्तदंतःस्थितिर्युक्ता ॥ अत्र अलंकुर्वतेत्यर्थकेन परिष्कुर्वतेत्यने-
वैतहोकनिवासिनां तापाद्यजावार्थं सौम्यरूपाऽलंबनं सूचितं ॥
॥ १८ ॥

प० ॥ नवीनचीनदीनाक्ष्यः संलक्ष्याऽसन् रथोत्थि
तम् ॥ धूलिवृदं तथा हंत शालभंज्य इवाऽबलाः ॥
॥ ४६ ॥

नवीनेति ॥ नवीनो बालक इत्यर्थः ॥ एवंविधो यश्चीनो मृगभे-
दस्तद्वद्वीनानि भयतरलान्यक्षीणि यासां ताः ॥ चीनो देशांशु-
कब्रीहिभैर्दे तंतौ मृगांतरे इति मेदिनी ॥ एवंविधा अबला गोप्यः
तदा श्रीकृष्णगमनसमये रथोत्थितं धूलिवृदं संलक्ष्य दृष्ट्वा शा-
लभंज्य इव पुनिका इव ॥ चलनादिव्यापारशून्याइत्यर्थः ॥ आ-
सन् ॥ हंतेति खेदे ॥ ४६ ॥

नाऽयं रजोऽणुसंघो रथमथ परित स्ममावृणो
योऽस्य ॥ प्रेयोजनजीवानां निचयो नो चेत्कथं
विचेष्टास्ते ॥ ४७ ॥

रथोत्थितं रज उल्पेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ नायमिति ॥ अथ यः
अस्य श्रीकृष्णस्य रथं परितः सर्वतः समावृणोत् व्याप्रोति स्म
सोऽयं रजोऽणुसंघः रजःकणसमूहः न किंतु प्रेयोजनानां इष्ट-
मजनानां गोप्यादीनां ये जीवा अणुरूपास्तेषां चयः संघः अ-
स्ति ॥ जीवानामणुरूपत्वं च व्यवस्थापितं भाष्ये द्वितीयाऽध्याये

कृतीयपादे श्रीमद्भुभाचार्यैः ॥ एषोऽणुरात्मा चेतसा वेदितव्य-
इति श्रुतेश्व ॥ एतदेव व्यतिरेकेण द्रष्टव्यति ॥ नोचेदिति ॥ नोचेत्
अयं जीवसंघो नचेत् ते प्रेयोजनाः विचेष्टाः चलनादिव्यापारशू-
न्या अचेतना इति यावत् कथं आसन्निति शेषः ॥ यस्मादिमे
अचेतना अत एतेषां जीवा एव रजोरूपेण रथं परिवेष्य तेन सा-
कं गता इति ज्ञायतइति भावः ॥ ४७ ॥

ग० ॥ ततस्तन्मनोरथ इव रथोत्थितरेणुपटले ऽपि
विलीने सति ॥ १९ ॥

ततइति ॥ योजना स्फुटा ॥ तन्मनोरथे गोपीजनमनोरथे ॥ श्री-
कृष्णगमने तासां दर्शनाऽशा यथा लीनातथा रजस्यपि शांते
सतीत्यर्थः ॥ १९ ॥

प० ॥ नीते वितरणद्रव्ये दानिनं पुण्यपंक्तयः ॥
वनीपकजनैर्गोष्ठमाययुस्ताः शुभास्तथा ॥ ४८ ॥

नीतेइति ॥ अथ शुभास्तागोप्यस्तथा तद्वत् गोष्ठं आययुः ॥ तथा
कथं ॥ वनीपकजनैर्याचिकजनैः ॥ वनीपको याचनक इत्यमरात् ॥
वितरणद्रव्ये वितरणस्य दानस्य संबंधं यद्वव्यं तस्मिन् दात्रा द-
न्ते धने इत्यर्थः ॥ नीतेसति शुभाः पुण्यपंक्तयः दानिनं यथा
दातारमिव ॥ वनीपकसदृशेनाऽकूरेण देयद्रव्यसदृशे श्रीकृष्णे म-
थुरां प्रति नीते दातृसदृशं गोष्ठं प्रति पुण्यपंक्तिसदृश्यो गोप्य आ-
ययुरित्यर्थः ॥ ४८ ॥

ग० ॥ अथ रथचक्रचक्रचलनक्षेणीघर्षणप्रस्तु
मरश्रवणसुखवर्षणघोषहयहेषितस्तनितशंकिके

किकेकाकलितशकुंतकुलकलकूजितैःकोलाहलितं
विविधद्वुमवल्लिमतल्लिकागुलमतल्लजवहलबल्वज
प्रेक्षणाऽनंदप्रदं मंथराऽनिलैजत्तत्यसवप्रसृतप
रागपटलमिलद्वयखरखुराऽग्रोल्लिखितमेदिन्युद्गी
यमानधूलिधोरणीदुर्दिनीकृतदिगंतरमपि निजप्र
चरणसुदिनीकृताऽशाऽवकाशं नानामृगवजधृत
निजपोषणाऽशं स्वयं सुधरमपि स्वसुषमाऽधरी
कृतनंदनं पावनं वनं नंदनंदन स्सानंदं परिपश्य
न्मस्तियतमोऽत्राऽद्यैवाऽगमिष्यतीत्येवमवधार्य
तयैवाऽस्त्रतम्भुलाऽस्तरणेतेव शार्करोपमशार्क
रनिकरेण परिपूरितं सूर्यजापरिसरं सत्वरं सबल
समाससाद् ॥ २० ॥

अथेति ॥ निर्गमनानंतरं सबलो बलरामसहितो नंदनंदनः श्री-
कृष्णः सत्वरं यथा तथा सूर्यजापरिसरं सूर्यजाया यमुनाया यः
परिसरः पर्यंतभूभागस्तं ॥ पर्यंतभूः परिसरइत्यमरः ॥ समाससाद् प्रा-
मोऽभूत् ॥ कीदृशं सूर्यजापरिसरं ॥ शार्करोपमेत्यादि ॥ शार्करः
स्याद्वुग्धफेनशर्करान्वितदेशयोरिति मेदिनीकोशात् शार्करोपमो-
ऽतिशुभ्रत्वाद्वुग्धफेनसदृशो यः शार्करः सूक्ष्मसिकतासंबंधी नि-
करः समूहस्तेन परिपूरितं ॥ सिकतानिकरविषये उलोक्षते ॥ त-
यैव यमुनयैव मत्प्रियतमः मम प्रियतमः श्रीकृष्णः अद्यात्रै-
वाऽगमिष्यतीत्येवं अवधार्य निश्चित्य ॥ आस्त्रृते ॥

मुपवेशनार्थमास्तीर्णं यन्वद्वुलं कोमलमास्तरणं तेनेवेत्युल्लेक्षा ॥ अर्यं
सिकतानिकरो न भवति किंतु यमुनया स्वप्रियसंभावनार्थमा-
स्त्रृतं मदुतराऽस्तरणमेवेति भावः ॥ किं कुर्वन् ॥ पावनं वनं साऽ-
नंदं यथा स्यात्तथा परिपश्यन् सर्वतः पश्यन् ॥ कीदृशं वनं ॥
रथेति ॥ रथचक्राणां यच्चकं मंडलं तस्य यच्चलनं तेन यत्क्षोणी-
घर्षणं तेन प्रस्तुतः प्रसरन् श्रवणयोः कर्णयोः सुखवर्षणो यो
धोषो रथचक्रक्षोणीघर्षणजन्यो ध्वनिरित्यर्थः ॥ स च हयहेषि-
तानि च तेषु स्तनितशांकिनः मेघध्वनिशंकाकारिणो ये केकिनो
मयूरास्तेषां याः केका ध्वनयस्ताभिः कलितानि युक्तानि यानि
शकुंतकुलानां पक्षिसंघानां कलकूजितानि अव्यक्तमधुरशब्द-
तानि तैः कोलाहलितं संजातकोलाहलं ॥ तथा ॥ विविधेति ॥
द्वुमाश्वं वल्लयश्वं द्वुमवल्लयः प्रशस्ता द्वुमवल्लयो द्वुमवल्लिमतल्लिकाः
प्रशस्ता गुल्माः प्रकांडरहिता वक्षा गुल्मतल्लजाः ॥ अप्रकांडे
संतंबुगुल्मावित्यमरात् ॥ बहला ये बल्वजा उपलक्षणतया तृणा-
निच ॥ पुंसि भूम्नि तु बल्वजा इत्यमरः ॥ एतेषां द्वंद्वे विविधा-
नां तेषां यत्वेक्षणमवलोकनं तेनाऽनंदप्रदं ॥ तथा ॥ मंथरेति ॥ मंथरो
मंदो योऽनिलो वायुस्तेनैजंतः कंपतो ये तत्प्रसवास्तेषां द्वुमव-
ल्लयादीनां प्रसवाः पुष्पाणि ॥ स्यादुत्पादे फले पुष्पे प्रसवो गर्भ-
मोचने इत्यमरात् ॥ तेभ्यः प्रस्तुतं यत्प्रसवात् कुसुमेरेणुसंघः ॥
परागः कौसुमे रेणौ समूहे पटलं न नेति चामरात् ॥ तेन मिलंती
मिश्रीभवंती या हयानामश्वानां खरैः कठिनैः खुरायैरुल्लिखि-
ताया मेदिन्याः पृथ्व्याः सकाशादुडीयमाना धूलिस्तस्या या धो-
रणी परिपाटी तया दुर्दिनीकृतानि दिगंतराणि यर्स्मिस्तत् ॥ ए-

वंविधमपि ॥ निजेति ॥ निजं श्रीकृष्णसंबंधियत्यचरणं संचार-
स्तेन सुदिनीकृता आशाऽवकाशा दिगंतराणि यस्मिस्तत् ॥ अ-
त्रदुर्दिनसुदिनयोः शब्दतो विरोधः ॥ तथा ॥ नानेति ॥ नाना
अनेके ये सृगव्रजा सृगसमूहासैर्धृता निजपोषणे आशा यस्मि-
स्तत् ॥ तथा ॥ स्वयमिति ॥ स्वयं स्वतः सुधरं सुषुधरा भूमिर्य-
स्मिस्तत् तथाविधमपि ॥ स्वेति ॥ स्वस्य या सुषमा परमा शोभा
तया अधरीकृतं तिरस्कृतं नंदनमिद्रोद्यानं येन तत्थाविधं ॥ अ-
त्र सुधराऽधरशब्दयोर्विरोधः ॥ २० ॥

प० ॥ तत्र तत्समवलोक्य तदीयं नीरमेष नवनी
रदशोभम् ॥ पातुकाम इव मुख्यसुधां वै सोपहा
समिदमाह स तस्याः ॥ ४९ ॥

तत्रेति ॥ तत्र वने स एषः श्रीकृष्णः तत् तदीयं तस्या यमुनाया
इदं तदीयं ॥ नवेति ॥ नवीनमेघशोभं तद्वन्नीलवर्णमित्यर्थः ॥ नीरमुदकं
समवलोक्य सम्यगभिलाषपूर्वकं दृष्ट्वा तस्या यमुनाया मुख्य-
सुधां मुखे भवा मुख्या सुधा अधराऽमृतमिति यावत् ॥ शरीरा-
वयवाद्यत् ॥ तां पातुकाम इव पातुं कामोऽभिलाषोऽयस्य स
तथाविधः सन्निव ॥ तुंकाममनसोरपीति मलोः ॥ सोपहासमिदं
वक्ष्यमाणमाह ॥ स्वागता वृत्तं ॥ स्वागतेति रनभाद्रुयुग्ममिति
तद्वक्षणात् ॥ ४९ ॥

तपर्तुकन्योदन्येयं मन्येऽहं बंधकीति यत् ॥ गला
ऽश्लेषपरा लोके रसैः शांतिमती सदा ॥ ५० ॥
तदाह ॥ तपर्त्विति ॥ इयं तपर्त्यर्थमर्तोः कन्या ॥ अस्मिन् बाहु-

ल्येन पिपासोदया तत्कन्यात्वव्यपदेशः ॥ एवंविधा उदन्या पि-
पासा ॥ उदन्या तु पिपासा तृडित्यमरात् ॥ बंधकी कुलटा अ-
स्ति ॥ पुंश्वली धर्षणी बंधक्यसती कुलटेत्यमरात् ॥ इति अहं
मन्ये ॥ यद्यस्माद्वेतोः लोके जने सदा गलाऽश्लेषपरा सर्वप्राणि-
नां गलालिंगनतत्परा भवति ॥ उदिता तृट् गलं गृह्णात्यत एव
हि तदुदये गलः शुष्यति ॥ एतेन सर्वप्राणिगलग्रहणतत्परतया
प्रसिद्धबंधक्यपेक्ष्याऽधिक्यं सूचितं ॥ अथच बंधक्यपि निर्लज्ज-
तया पुरुषाणां तत्राऽपि व्यजिचारिणां गलाऽलिंगनप्रवृत्ता भ-
वति ॥ तथा ॥ रसैरुदकैः शांतिमती भवति ॥ बंधक्यपि शंगार-
रसैः परस्परप्रेमभिर्वा शांतिमती भवति ॥ शंगारस्याऽधिक्यबोध-
नाय बहुवचनं अवस्थाभेदेन भेदाद्वा ॥ ५० ॥

ग० ॥ ततः स स्ववचनसीधुसाम्यं समीक्षितुमि
व सरसिजसुखदसुतासुधां संपीय ॥ २९ ॥

तत्तदेति ॥ सः श्रीकृष्णः ॥ सरसिजेति ॥ सरसिजानां कमलानां
सुखदः सूर्यस्तस्य सुता यमुना ॥ एतेन यमुनाया अपि सुखदत्वं
ध्वनितं ॥ तस्याः संबंधिनी या सुधा सुधासदृशं जलं तां संपीय
पीत्वा ॥ अस्योन्नरश्लोकेनाऽन्वयः ॥ उत्तेक्षते ॥ स्वेति ॥ स्वस्य यद्वचनं
तदूपं यत्सीधु तस्य साम्यं समीक्षितुमिव परीक्षितुमिव ॥ २९ ॥

प० ॥ सुपर्णश्रीयुतं रम्यं सुनीडं फलदं सुमं ॥ स्वं
रूपमिव संप्राप्य वृक्षखंडं हरिः स्थितः ॥ ५१ ॥

सुपर्णेति ॥ हरिः श्रीकृष्णः स्वं स्वकीयं रूपमिव ॥ स्वीयरूपसदृ-
शमित्यर्थः ॥ वृक्षखंडं वृक्षसमूहं प्राप्य स्थितः आसीदितिशेषः ॥

कीदृशं वक्षखंडं स्वरूपं च ॥ सुपर्णैति ॥ सुषु या पर्णश्रीः पर्णनां शोभा तया युतं ॥ पक्षे सुपर्णो गरुडस्तेन कृत्वा या श्रीः शोभा तया युतं ॥ तथा ॥ मनोहरं रम्यं पक्षे योगिनां रमणयोग्यं ॥ तथा ॥ सुषु नीडानि पक्षिगृहाणि यस्मिंस्तत् पक्षे डलयोरभेदादत्यंतं नीलं श्यामं ॥ तथा ॥ फलदं फलानि इदातीति फलदं पक्षे कर्मादिफलदात् ॥ तथा ॥ सुमं आर्श आद्यचि पुष्पयुक्तं पक्षे सुषु मा लक्ष्मीर्यस्मिंस्तत् ॥ ५१ ॥

ग० ॥ तदात्वे तं मुदा त्वेतं बलं बलाऽनुज एवं वभाषे ॥ २२ ॥

वक्षस्मूहवर्णनमुपक्रमते ॥ तदात्वे इति ॥ बलानुजो बलरामस्याऽनुजः श्रीकृष्णः तदात्वे तु तत्कालएव तं एतं समीपवर्तिनं बलं बलरामं प्रति मुदा हर्षेण एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण वभाषे ॥ अथवा मुदा हर्षेण एतं अतिशयेन युक्तं ॥ आङ्गूर्वादिणः क्तः ॥ २२ ॥

प० ॥ विद्येव राजते छाया सुखदा तापहारिणी ॥
श्रमाद्युभ्या गुरो स्म्यक्षपदशस्तस्मानुष्टैः ॥ ५२ ॥

तदाह ॥ विद्येवेति ॥ हेबलरामेति शेषः छाया वक्षसंबंधिनी विद्येव राजते ॥ कीदृशी छाया विद्याच ॥ तापहारिणी आतपजन्यक्षेशहारिणी पक्षे सांसारिकक्षेशहारिणी अतएव सुखदा सुखदात्री पक्षे लौकिकाऽलौकिकसौख्यदात्री अतएव तस्मानुष्टैः आतपरिवन्मनुष्टैः पदशः पदे पदे इति पदशः प्रतिपदमित्यर्थः ॥

गुरोमेहतः श्रमात् गमनायासात् ॥ सम्यग्लभ्या ॥ पक्षे तस्मानुष्टैः संसारतापरिवन्मनुष्टैः सम्यक् उत्तमात् श्रमात् सेवायायासात् गुरोः सकाशात् पदशः पदेन पदेनेति पदशः सुमिङ्गंतादिरूपेण तत्वमस्यादिवाक्यरूपेण वा लभ्या ॥ गुरुपदिष्टवाक्योपदेशतो लभ्येत्यर्थः ॥ पदं शब्दे च वाक्ये च व्यवसायप्रदेशयोः ॥ पादतच्चिन्हयोरिति भेदिनी ॥ संख्यैकवचनाच्च वीसायामिति शस्त्रप्रत्ययः ॥ ५२ ॥

ग० ॥ ततश्च कमपि विटपिप्रसवमर्दलोलुपं लोलंबमभिवीक्ष्यैवं विभुर्बभाषे ॥ २३ ॥

ततइति ॥ छायावर्णनाऽनंतरं विभुः श्रीकृष्णः विटपिनो वक्षस्य प्रसवः पुष्पं तत्संबंधिनि मरदे लोलुपः सतृष्णासं तथाविधं कमपि भगवत्कर्तृकवर्णनविषयतयाऽनिमहिमानं लोलंबं भ्रमरं अभिवीक्ष्य एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण वभाषे ॥ २३ ॥

प० ॥ जडैकरेफोऽपि दलप्रयुक्तं सुवर्णमारोहति चाक्षरं चेत् ॥ आमोददं चेतन आध्यरुक्षस्त्सुमं द्विरेफः किमु चित्रमत्र ॥ ५३ ॥

तदाह ॥ जडैकेति ॥ जडः अचेतनः स चाऽसावेकरेफश्च सोऽपि दलप्रयुक्तं दले पत्रे प्रयुक्तं योजितंलिखितमितियावत् सुवर्णं शोभनमप्यादिवर्णविशिष्टं सुमं सुषु मा आकृतिशोभा यस्य तथाविधं सुशोभं प्रायशो बाहुल्येन आमोददं वाचकानामतिर्हषदं अक्षरं वर्णं प्रति आरोहति चेत् ॥ लिप्यां रेफो हि वर्णशिरसि लिख्यते ॥ तर्हि इति शेषः चेतनः द्विरेफः दलप्रयुक्तं दलेषु पर्णे-

षु प्रयुक्तं संबद्धं सुवर्णं सुषुवर्णो यस्य तथाविधं अक्षरं न क्षरतीत्यक्षं
रं अनधोगलितं॥भमरा हि वक्षसंबद्धे एव पुष्टे आरोहंतिनत्वधोग-
लिते॥प्रायशो बाहुल्येन आमोददं सुगंधप्रदं सुमंपुष्टं आध्यरुक्षत्
आरोहतिस्म अत्र चित्रं किमु न किमपीत्यर्थः जडस्याऽप्येकरेफ-
स्याऽपि तथाऽरोहणे सति चेतनस्यद्विरेफस्यतथारोहणे न किम
प्याश्वर्यमिति भावः॥एको रेफो यस्मिन्निति बहुव्रीहिः॥वस्तुतस्तु
एकश्वाऽसौ रेफश्वेति विषयो वोत्थ्यः॥ उपजातिर्वत्तं ॥ ५३ ॥

ततस्तदनुज्ञातः॥प०॥ रोधोवक्रा जानुदग्नोदकं
द्रागूचे ऽकूरो ऽकूरधी संप्रविश्य ॥ दृष्ट्वा वृंदिष्ठं
सुराणां तदात्वे बध्वा श्रद्धातोऽजलिं ज्वालघृष्टि
म् ॥ ५४ ॥

ततइति ॥ अनयोः पदयोरुत्तरन्नाऽन्वयः ॥ रोधोवक्रेति ॥ ततो
बलकृष्णयोर्भाषणानंतरं अकूरधीः शांतबुद्धिरकूरः तदनुज्ञातः
बलश्रीकृष्णयोरनुज्ञया ताभ्यामनुज्ञात आज्ञमइतिवा रोधोवक्रा
श्रीयमुनाख्या नदी ॥ कूलंकषा निर्झरिणी रोधोवक्रा सरस्ती-
ति नदीपर्यायेष्वमरः ॥ तस्या जानुदग्नं जानुप्रभाणं यदुदकं तत्॥
प्रमाणे द्वयसजित्यादिना दघच् प्रत्ययः ॥ संप्रविश्य तदात्वे त-
त्काले सुराणां देवानां मध्ये वृंदिष्ठं अतिशयेन वृंदारकः श्रेष्ठो
वृंदिष्ठः तं देवेषु मुख्यतम् ॥ इष्टन्प्रत्यये प्रियस्थिरेत्यादिना वृंदा-
रकशब्दस्यवृंदादेशः॥वृंदारकौ रूपिमुख्यावित्यमरः॥तं ज्वालघृष्टि
सूर्यं दृष्ट्वा द्राकृ झटिति श्रद्धातः अंजलि बध्वा ऊचे उक्तवान् ॥
शालिनी वृत्तं ॥ ५४ ॥

मंदेहकुलजीवानां संदेहकरणक्षमम्॥वंदे ऽहं स
र्वभूतानां यं देवं साक्षिणं विदुः॥ ५५ ॥

तदाह ॥ मंदेहेति ॥ मंदेहानामसुराणां यत्कुलं तस्य ये जीवाः प्रा-
णास्तेषां ॥ संदेहेति ॥ संदेहस्य संतिनवेति संशयस्य यत्करणं त-
द्विषये क्षमं समर्थं मंदेहकुलमूर्छाजनकं यं देवं सूर्यं सर्वभूतानां
लक्षणया सर्वभूतकर्मणां साक्षिणं साक्षाद्विष्टारं विदुः ॥ क्रष-
य इति शेषः ॥ उक्तं च ॥ आदित्यचंद्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमि-
रापो वृदयं मनश्च ॥ अहश्च रात्रिश्च उक्ते च संध्ये धर्मस्य जान-
ति नरस्य वृत्तमिति ॥ तं देवं अहं वंदे ॥ ५५ ॥

तत्तनयामुद्दिश्यैवं निजगाद् ॥ प० ॥ दिंडीरैर्जुन
त्वं ते कृष्णत्वं वर्णतो यतः ॥ वाहिनीत्वं जलेनाऽ
स्ति भीष्माऽघौघं जिघांससि ॥ ५६ ॥

तदिति ॥ तस्य सूर्यस्य या तनया यमुना तां उद्दिश्येत्यादि स्फुटं
तदाह ॥ दिंडीरैरिति ॥ हे श्रीयमुने दिंडीरैः फेनैः कृत्वा ते तव अर्जु
नत्वं धवलत्वं अथच पार्थत्वं वर्णतः स्याभाविकवर्णेन च कृष्णत्वं
कृष्णवर्णविशिष्टत्वं अथच वासुदेवत्वं जलेनोदकरूपत्वेन कृत्वा
वाहिनीत्वं वहन्ति प्रवहतितच्छीला वाहिनी नदी तस्या भावस्त-
त्वं अथच सेनात्वं च यतः अस्ति ततः॥भीष्मेति॥ भीष्मो भयंक-
रो यः अघौघः पापौघस्तं अथच भीष्मो गांगेयस्तद्वूपं अघौघं
दुःखसमूहं अतिमारकत्वात् जिघांससि हंतुमिच्छसि ॥ कृष्णार्जु-
नाभ्यामुभाभ्यां वाहिनीसहिताभ्यां भीष्मरूपाऽघौघहननं कृतं ॥
अंहोदुःखव्यसनेष्वधमित्यमरः॥तव त्वेकस्या एवाऽर्जुनत्वकृष्णत्व-

वाहिनीत्वरूपधर्मविशिष्टत्वाद्वाद्वाधौष्ठनाशनं सुकरमिति
जावः ॥ भगवद्वक्तानां कैकालिकवृत्तस्य प्रत्यक्षगोचरत्वेन भा-
विनोऽपि भीष्मनाशनस्य बुद्धौ प्रत्यक्षत अविर्जिवादेवमुक्तिः
॥ ५६ ॥

इथं किल ॥ निगद्य सद्य रसममज्ज तज्जले नम
ज्जनानामृषभो मणिप्रभे ॥ विलोक्य नीरे सबलं
हरिं तथा चित्रप्रवाहेऽपि तदा यदूद्धहः ॥ ५७ ॥

इथं किलेति ॥ अनयोरुत्तरश्लोकेऽन्वयः ॥ निगद्येति ॥ नमदि-
ति ॥ नमंतोऽभिवादका भक्तास्ते चते जनास्तेषामृषभः श्रेष्ठो
भक्तवर्याद्वित्यर्थः ॥ यदूद्धहः यदुनायकः ॥ यदुकुलहितकारित्वा-
देवं व्यपदेशः ॥ सोऽक्षरः इथं पूर्वोक्तप्रकारेण निगद्योक्ता किल
मणिप्रभे इंद्रनीलसमकांतौ तज्जले यमुनाज्जले ममज्ज मज्जनं
कृतवान् ॥ तदा मज्जनसमयएव नीरे उदके सबलं हरिं श्रीकृष्णं
विलोक्य च सद्यः तत्कालं तथा पूर्ववत् चित्रप्रवाहेऽपि आश्र्वय-
पूरेऽपि ममज्ज ॥ रथस्थौ तावत्र कथमित्याश्र्वयवानभूद्वित्यर्थः ॥
वंशस्थं वृत्तं ॥ ५७ ॥

चित्रप्रपूरं संभेतुं कालिंदीभेदिनो हरेः ॥ दर्शना
दुन्ममज्जाऽपि ममज्जाऽस्मिन्नितोऽधिकम् ॥ ५८ ॥

चित्रेति ॥ कालिंदीभेदिनो बलरामस्य हरेः श्रीकृष्णस्य च ॥ तीरे
रथस्थितस्येत्यर्थः ॥ दर्शनात् चित्रप्रपूरं पूर्वजातमाश्र्वयपूरं संभेतुं
सम्यक् भेतुं निरसितुमित्यर्थः ॥ उन्ममज्ज उपर्यगात् ॥ अपि ए-
वमपि उपर्यागमनेपि अस्मिन्नाश्र्वयपूरे इतः पूर्वोक्तेष्या अधि-

कं ममज्ज ॥ पूर्वोऽश्वर्यपूरभेदनार्थं बहिरागत्याऽपि रथस्थितौ
तावेव पुनर्दृष्ट्वा कथमेतावुभयत्राऽपि दृश्येते इति पूर्वोक्तेष्याऽप्य-
धिकं तत्र मग्नोऽभूदित्यर्थः ॥ अत्र कालिंदीभेदिन इति हरेरतिच
पदद्वयोपादानात्तदर्शनस्य चित्रपूरभेदनसामर्थ्यं सूचितं ॥ ५८ ॥

चित्रांऽधकारविच्छिन्त्यै सूर्यजासलिले पुनः ॥ श्व
फल्कतनयः शीघ्रं मग्न आसीत्तदा किल ॥ ५९ ॥

चित्रांधकारेति ॥ तदा किल श्वफल्कतनयोऽक्षरः ॥ चित्रेति ॥
चित्रमाश्र्वर्यमेवांऽधकारस्तस्य विच्छिन्त्यै विच्छेदाय दूरीकरणा-
येति यावत् ॥ सूर्यजाया यमुनाया यसलिलं तस्मिन् पुनः शी-
घ्रं मग्न आसीत् ॥ अत्र सूर्यजेत्यनेन कार्यं कारणगुणसमन्वयनि-
श्वयात् तदवगाहनस्योक्तांऽधकारनिवर्तकत्वं सूचितं ॥ ५९ ॥

श्रीधरं श्रीधरं दृष्ट्वा श्रीधराधरणस्य सः ॥ श्रीधर
स्य तदोत्संगे मोदोत्कंटकित सुधीः ॥ ६० ॥ एव
मस्तौषीत् ॥

ततः किमभूदित्याकांक्षायामाह ॥ श्रीधरमिति ॥ एवमितिच ॥
सुधीः सुष्टु निर्मला धीर्यस्य स सुधीः ॥ एतेन वक्ष्यमाण भगवद्वूप-
दर्शनाऽधिकारित्वं सूचितं ॥ सः अक्षरः तदा मज्जनाऽनंतरसमये य-
मुनाज्जले श्रीधराधरणस्य धरतीति धरणः धराया धरणो धारकः
श्रिया शोभया युक्तो यो धराधरणस्तस्य भूमिधारकस्य श्रीधर-
स्य श्रियो विषस्य धरो धारकस्तस्य शेषस्य उत्संगे कुंडलीकृत-
देहाद्देहं श्रीधरं श्रियो वेषस्य कौमोदक्यादिविशिष्टस्य धरं धार-
कं श्रीयो लक्ष्म्या धरं धारकं श्रीनारायणं दृष्ट्वा मोदोत्कंटकितः

हर्षेण संजातरोमांचः सन् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अस्तौषीत् ॥
श्रीर्वेषरचनाशोभासंपत्सरलशाखिषु ॥ वाणीलक्ष्मीलवंगेषु विषे
बिल्वेऽपीति रत्नमाला ॥ ६० ॥

धीवरजनलभ्यत्वं त्वनिमिषवर्यत्वमप्यहो कर्तुं ॥
स्पष्टं जलशायित्वं धृतज्ञपवेषाय ते नमोऽस्तु सदा
॥ ६१ ॥

अथाऽकूरः सप्रयोजनमत्स्याद्यवताररूपेण भगवंतं स्तुवन् प्रथमं
मत्स्यावतारं सप्रयोजनं वर्णयति ॥ धीवरेति ॥ अहो हे भगवन् ॥
धृतेति ॥ धृतोज्ञपवेषो येन स तस्मै ॥ पृथुरोमा ज्ञपो मत्स्य इ-
त्यमरः ॥ ते तुभ्यं सदा सर्वदा नमोऽस्तु ॥ मत्स्यवेषधारणे प्रयो-
जनमाह ॥ धीवरेत्यादि ॥ धीवरा मत्स्यवेधका ये जनास्तैर्लभ्य-
स्तस्य भावस्तत्वं ॥ श्लेषेण धिया बुत्थ्या वराः श्रेष्ठा उत्तमबुद्धि-
शालिनो ये जना भक्तास्तैर्लभ्यस्तस्य भावस्तत्वं ॥ तु पुनः ॥
अनिमिषेति ॥ मत्स्यश्रेष्ठत्वं अथच देववर्यत्वं ॥ सुरमत्स्यावनिमि-
षावित्यमरः ॥ तथा ॥ जलेति ॥ जले शेते ऽसौ जलशायी तस्य
भावस्तत्वं अथच क्षीरार्णवशायित्वं ॥ जलशायी विश्वरूपो मु-
कुंदोमुरमर्दन इत्यमरः ॥ एतत्सर्वं स्पष्टं कर्तुं ॥ ६१ ॥

वेदत्रयसंरक्षणदक्षिण दक्षिणदिशाप्रदात्रे ते ॥
रिपवे विभवे प्रभवे स्वयंभुवे मे नमांसि संतु स-
दा ॥ ६२ ॥

अथहयगीवाऽवतारत्वेन वर्णयति ॥ वेदेति ॥ हे वेदत्रयसंरक्षणद-
क्षिण वेदत्रयस्याऽसुरहृतस्य यत्संरक्षणं पुनः प्रत्यानयनेन यथा-

पूर्वं स्थापनं तद्विषये दक्षिणः कुशलस्तसंबोधनं रिपवे वेदहार-
काय असुराय यद्वा जात्यैकत्वादेकवचनं नानाविधाऽसुरेभ्यः ॥
दक्षिणेति ॥ दक्षिणा यमाधिष्ठिता या दिशा तत्प्रदात्रे शत्रुना-
शकर्त्त्वं इत्यर्थः ॥ अतएव प्रभवे नियहाऽनुयहसमर्थाय यद्वा प्र-
भवे इति सप्तम्यंतं अवतारे सति उक्तकार्यकर्त्त्वं इत्यर्थः ॥ एवम-
पि परिच्छिन्नरूपत्वं तव नाऽस्तीत्याह ॥ विभवे व्यापकाय ॥ न-
न्वेवमपरिच्छिन्नस्य व्यापकस्यैवंविधपरिच्छिन्नरूपोपलब्धिः क-
थमित्यत आह ॥ स्वयंभुवे इति ॥ स्वयमेव भवतीति स्वयं-
भूस्तस्मै ॥ स्वभक्तोद्धारार्थं स्वेच्छयैव तादृशरूपधारणं तवेति भा-
वः ॥ एवंविधाय ते तुभ्यं सदा सततं नमांसि संतु ॥ ६२ ॥

धर्तुं धराधरं धीरः कूर्म एव जले पुनः ॥ इति ता-
दृक्षरूपाय त्यमृतार्थं नमोऽस्तु ते ॥ ६३ ॥

अथकूर्माऽवतारत्वेन स्तौति ॥ धर्तुमिति ॥ जले धराधरं पर्वतं मं-
दरं अथच धराधरं शेषं धर्तुं धीरः धैर्यशाली कूर्मएवाऽस्ति हि प्र-
सिद्धं ॥ धराधारकस्य शेषस्य कूर्मधारत्वं पुराणप्रसिद्धं ॥ इति
हेतोः अमृतार्थं क्षीराब्धौ मंदरधराधारणपूर्वकममृतोपलब्धये
तादृक्षरूपाय कूर्मरूपाय ते पुनर्नमोऽस्तु ॥ अथवा तादृक्षरूपाय ते
अमृतार्थं मोक्षार्थं नमोऽस्तु ॥ ६३ ॥

भूदारत्वं रुटीकर्तुं कोलरूपधरायते ॥ म्लेच्छम्ला
निप्रदायाऽपि नमः कल्किद्विजन्मने ॥ ६४ ॥

अथ वराहाऽवतारत्वेन स्तौति ॥ भूदारत्वमिति ॥ भूः पृथ्वी दारा-
यस्य स भूदारस्तस्य भावो भूदारत्वं अथच भुवं दारयतीति भूदा-

रो वराहस्तस्य भावस्तत्त्वं स्फुटीकर्तुं कोलरूपधराय वराहरूपधा-
रणे ते नमोऽस्तु ॥ क्रोडो भूदार इत्यपि ॥ कोलः पोत्री किरिः
किटिरिति चाऽमरः ॥ अथ कल्क्यवतारत्वेन स्तौति ॥ म्लेच्छेति ॥
अपिच कलौ म्लेच्छानां म्लेच्छप्रायाणां म्लानिं प्रददातीति त-
तथाविधाय कल्किद्विजन्मने कल्क्याख्यब्राह्मणरूपाय ते नमोऽ-
स्तु ॥ उक्तं च श्रीमद्भागवते ॥ शंभलयाममुख्यस्य ब्राह्मणस्य महा-
मनः ॥ भवने विष्णुयशसः कल्किः प्रादुर्भविष्यतीति ॥ ६४ ॥

नृपुंडरीकाख्य इभेद्रलीलं रिपुं कुशीलं शयनो
पयुक्तं ॥ क्षीरांऽबुराशौ शयनाऽऽदरोपि खरैर्नखा
ग्रैविंददार चित्रम् ॥ ६५ ॥

अथ नृसिंहाऽवतारत्वेन स्तौति ॥ नृपुंडरीकइत्यादिश्लोकद्वयेन ॥
ना पुंडरीक इव नृपुंडरीकः नृपुंडरीकइति आख्या यस्य सः नृ-
सिंहइत्यर्थः ॥ आश्र्वर्यपक्षे ना पुंडरीक मिवेति नृपुंडरीकमिति
आख्या यस्य सः सितांऽभोजसदृशोऽतिकोमलोऽपि ॥ सोऽपि तथा
क्षीरांऽबुराशौ क्षीरसमुद्रे शयनाऽऽदरः शयने आदरो यस्य स तथा-
विधोऽपि इभेद्रलीलं इभेद्रो गजश्चेष्टसद्वलीला यस्य तं कुशी-
लं कुत्सितस्य भावं तथा शयनोपयुक्तं शयने शय्यायामुपयुक्त-
सं हिरण्यकशिपुनामकं रिपुं खरैस्तीक्ष्णैर्नखाग्रैविंददारेति त-
च्चित्रं ॥ पुंडरीकं सितांऽभोजं ॥ व्याघ्रेऽपि पुंडरीको ना ॥ कशिपु-
त्वन्माच्छादनं द्वयमितिचामरः ॥ पुंडरीकसदृशेनाऽतिकोमले-
न गजेद्रसदृशस्याऽतिकठोरस्य शयनाऽऽदरशालिना च मंचा-

यलंकरणार्थत्वेन हिरण्यस्यास्तरणार्थत्वेन कशिपुनश्वोपयोगा-
द्विरण्यकशिपोर्नखाग्रैविंददारणमाश्र्वर्यकरमिति भावः ॥ उपजा-
तिर्वत्तं ॥ ६५ ॥

कायाधवस्य किल दुःखमसत्यमत्र मायाधवस्त्व
मलुनाः कृपया कृपालुः ॥ सा या ऽधुना तव कृपा
दुरिताद्वतं मां पायाद्यथा रिपुसुतं रिपुसंघम
ध्यात् ॥ ६६ ॥

कायाधवस्येति ॥ हेभगवन् माया लक्ष्म्या धवः पतिस्त्वं अत्र अ-
स्मिन् लोके कृपालुः सन् कायाधवस्य क्याधोरपत्यं कायाधवः
प्रज्हादस्तस्याऽसद्वं सोदुमनहैं दुःखं कृपया अलुनाः अनाशयः ॥
किलेत्यैतिष्ठे ॥ अधुना एवं प्रसिद्धा या तव कृपा सा बलतः
स्वसामर्थ्येन द्रुतं शीघ्रं दुरितात् पापात् मां पायात् पातु ॥ कमि-
व ॥ रिपुसंघमध्यात् शत्रुसमुदायमध्यात् रिपुसुतं यथा प्रज्हाद-
मिव ॥ तथाच रिपुसुतस्यैवंरक्षणकर्तुसत्व स्त्रीयस्य मम रक्षणं
कैमुत्यसिद्धमिति भावः ॥ वसंततिलका दृत्तं ॥ ६६ ॥

खर्वः कुयाचको यस्तु कुदाता बध्य एव यः ॥ इ-
ति सूचयितुं तादृक्कर्मकर्त्रैऽस्तु ते नमः ॥ ६७ ॥

अथ वामनावतारत्वेन स्तौति ॥ खर्वैति ॥ यस्तु कुयाचकः कुत्सि-
तयाचनकर्ता स खर्वो नीचो भवति अथवा यः खर्वः स कुया-
चको भवति यश्च कुदाता कुत्सितो दाता स च बध्य एव बंधन-
योग्य एव भवति इति सूचयितुं तादृक्कर्मकर्त्रै तादर्शोः कर्मणोः
कुयाचनकुदातूबंधनयोर्यः कर्ता तस्मै ते नमोऽस्तु ॥ अनेनैवं कर्म

न कर्तव्यमिति लोकशिक्षणं कृतमिति भावः ॥ तत्वतस्तु खर्वो
वामनः ॥ कोः पृथ्व्या याचकः ॥ कोः पृथ्व्या दाता बलिः ॥ खर्वं सं-
ख्यांतरे क्लीबं नीचे वामनके त्रिष्णिति मेदिनी ॥ गोत्राकुः पृथिवी-
पृथ्वीत्यमरः ॥ ६७ ॥

छिद्यां स्ववाहुमिति यद्वाक्यं सत्यं विधातुमुग्रा
य ॥ क्षात्रक्षयकर्त्रै धर्त्रै रूपस्य वाडवेषु नमः
॥ ६८ ॥

अथ परशुरामाऽवतारत्वेन स्तौति ॥ छिद्यामिति ॥ हे भगवन् वा-
डवेषु ब्राह्मणेषु रूपस्याऽकारस्य धर्त्रै धारकायाऽपि क्षात्रक्षय-
कर्त्रै क्षत्रियसमूहक्षयकारिणे अतएवोयाय कूराय ते परशुरामा-
य तुभ्यं नमोऽस्तु ॥ ननु ब्राह्मणत्वाऽवलंबने सत्येतादृशकूरकर्मा-
ऽवलंबनं कुत इत्याशंक्य तत्र कारणमुखेष्टते ॥ छिद्यामिति ॥
तृतीयस्कंधेसनकादीन् प्रति छिद्यां स्ववाहुमपि वः प्रतिकूलदृ-
त्तिमित्येवंरूपं यत्स्ववाक्यं तत्सत्यं विधातुमिवेति गम्योखेष्टा ॥
अयं भावः ॥ भगवद्वर्णनार्थं वैकुंठं प्रति गतैद्वारपालाभ्यां रुद्धैः स-
नकादिभिर्द्वारपालयोः शापे इत्ते सति तेषां प्रसादनार्थं हि भग-
वता पूर्वोक्तं प्रतिज्ञातं तदेवेदानीं वाहू राजन्य इति श्रुतिप्रतिपा-
दितस्ववाहुरूपक्षत्रियविनाशनेन सफलं कर्तुमिवैतादृशं कूरत्वम-
वलंवितवानिति ॥ ६९ ॥

पंक्तिस्यंदननंदनोऽयमजयः स्व्यातो यमाद्यं विदु
यैनाऽसीत् किल निर्जरं जगदियं राजन्वती मे
दिनी ॥ यस्मै शुद्धधियो हरंति सुबलिं भूपाश्र्व य

स्माज्जगद्वासा यस्य च मारुतिप्रभृतयो यस्मि
न्मनो मे ऽनिशम् ॥ ६९ ॥

अथ रामाऽवतारत्वेन स्तौति ॥ पंक्तीत्यादिना ॥ हे अज जन्मर-
हित योऽयं त्वं पंक्तिस्यंदननंदनः दशरथतनयः स्व्यातः प्रस्व्यातः
असि ॥ यं च त्वां योगिन इति शेषः आद्यं सर्वकारणं विदुः ॥
येन भवता राजा हेतुना जगत् निर्जरं रोगोपद्वरहितं आसीत् ॥
तथा इयं मेदिनी पृथ्वी राजन्वती प्रशस्तो राजा अस्यामिति
राजन्वती प्रशस्तराजयुक्ता आसीत् ॥ किलेति प्रसिद्धौ ॥ राज-
न्वान्त्सौराज्ये इति साधुः ॥ सुराज्ञि देशे राजन्वानित्यमरः ॥ य-
स्मै च भवते शुद्धधियो निर्मलबुद्धयो देवादयो भक्ता वा भूपा
राजानश्च सुबलिं पूजोपहारादिकं करभारादिकं च हरंति ॥ यस्मा-
त्र भवत इदं जगत् आसीदिति शेषः ॥ यस्य च भवतो मारुति-
प्रभृतयो हनूमदादयो दासाः संति ॥ यस्मिश्च भवति मे मनः अ-
निशं निरंतरं अस्ति ॥ अत्र सप्तविभक्तीनां क्रमेण निर्देशश्वम-
त्कारः ॥ अत्र अजेति संबुद्धिरभिमुखीकरणार्थतया प्रथमं नि-
र्दिष्टा ॥ यच्छब्दानामयिमेण तस्येत्यनेनाऽन्वयः ॥ शार्दूलवि-
क्रीडितं वृत्तं ॥ ७० ॥

ननु तस्य तव पदस्य ॥ तथोक्ते रजसा प्राप्तो ऽह
ल्यया लोभ एव सः ॥ मात्राहीनतया तस्या ला
भ आसीद्धि दुर्लभः ॥ ७० ॥

नन्विति ॥ एषामुन्तरत्राऽन्वयः ॥ तथोक्तेरिति ॥ तस्य पूर्वोक्तस्य
तव त्वत्संबंधिनः पदस्य चरणस्य संबंधिना रजसा कृत्वा अहल्य-

या गौतमपत्न्या लोभ एव प्राप्तः ॥ कुत इति चेत्तत्राह ॥ तथोक्ते:
रजसो लोभ एव चेति गीतावाक्यात् ॥ परंतु सः लोभः मात्रा
प्रसुवा हीनतया अथच मात्रया अक्षराऽवयवेन हीनत्वात् हेतोः
तस्या अहल्यायाः दुर्लभ इतरैरलभ्यः लाभः हिरवधारणे लाभ
एवाऽसीत् ॥ नन्वितिवितके ॥ मात्रा कर्णविभूषायां वित्ते माने
परिच्छदे ॥ अक्षरावयवे स्वल्पे क्लीबं कात्स्न्येऽवधारणे इति मे-
दिनी ॥ भगवत्यादरजसा अहल्याया मातुरुदरे स्थितिं विनैव
पाषाणदेहत्यागपूर्वकं स्त्रीजन्मलाभात् इतराऽलभ्यो लाभ एवाऽ-
भूदित्यर्थः ॥ लोभशब्दस्याऽपि मात्रया हीनत्वे लाभइत्येवरूप-
मिति तथोक्तं ॥ ७० ॥

किंच ॥ अशेषजगदाधारे शेषाऽधारे नमांसि
मे ॥ दशाऽवतारकर्तर्यप्यस्मिंस्तद्रहिते त्वयि ॥
॥ ७१ ॥

किंचेति ॥ अवतारित्वेन स्तौति ॥ अशेषेति ॥ अशेषस्य संपूर्णस्य
जगत आधारे शेषोऽनंत आधारः शश्यात्वेन यस्य तस्मिन् शेष-
शायिनि ॥ अत्र अशेषाऽधारस्य शेषाऽधारत्वकथनेन विरोधा-
भासः ॥ परिहारस्तृक्तएव ॥ तथा ॥ दशेति ॥ दशानां मत्स्यादी-
नामवताराणां कर्तर्यपि तद्रहिते दशाऽवतारैरहिते इतिविरोधा-
भासः ॥ परिहारस्तु दशाः बाल्याद्यवस्थाः अवताराः कर्मानु-
रोधिजन्मानि च तद्रहिते इति ॥ दशाऽवस्थादीपवत्यौरिति मे-
दिनी ॥ अस्मिन् दृग्गोचरे त्वयि त्वद्विषये मे नमांसि मन्तस्त्वमु-
ख्यस्त्वत्तोऽहमपकृष्टइत्येवंबुद्धयः संतु ॥ कारकाणां विवक्षाधी-

नत्वायदाऽधिकरणत्वेन विवक्षा तदा पूर्वोक्तबुद्धिसत्ताऽधिकरण-
त्वात्समभी ॥ यदा तु संबंधमात्रविवक्षा तदा पष्ठीबाधिका नमः
स्वस्तीत्यादिना चतुर्थी ॥ ७१ ॥

मुङ्डनमुङ्डनदात्रे नास्तिकवर्गाय भर्गसदृशाय ॥ पा-
षंडपंडितायाऽप्याशु नमांसि त्यनांसि सौख्यस्य
॥ ७२ ॥

अथ बौद्धावतारत्वेन स्तौति ॥ मुङ्डनेति ॥ पाषंडेति ॥ पाषंडेषु पं-
डितायाऽपि भर्गसदृशाय शंकरसदृशाय ते इति शेषः नमांसि संतु ॥
असुरमोहनार्थं यथा शिवस्य पाषंडप्रवर्तकत्वं तथा तवाऽपीदं न
वास्तवमिति भावः ॥ कीदृशाय ते ॥ मुङ्डनेति ॥ नास्तिकंवर्गाय मुङ्डनं
केशलुंचनाम्लकः संस्कारविशेषः स एव मुङ्डनं दीक्षायहणकाले
प्रथमकर्तव्यत्वाद्घूषणं तस्य दात्रे ॥ कीदृशानि नमांसि ॥ सौख्यस्य
अनांसि मातरः जनकानीत्यर्थः ॥ अनः शकटमातरीत्यभिधानात् ॥
मातृवाचकाऽनःशब्दप्रयोगस्तु मार्केडेयपुराणाऽर्तगतदेवीमाहात्म्ये
सा घंटा पातु नोदेवी पापेभ्योऽनः सुतानिवेत्यत्र प्रसिद्धः ॥ यद्वा
सौख्यस्य अनांसि शकटाः ॥ लोकोक्त्या अनेकविधसौख्यपरिपू-
र्णनीत्यर्थः ॥ ७२ ॥

किंच ॥ गदीति चक्री व्यवहार आस्ते संसारहेतुः
पतितेषु सोऽपि ॥ त्वय्यस्ति चित्रं परमेष भेदः कौ-
मोदकीयश्च सुदर्शनीयः ॥ ७३ ॥

किंचेति ॥ गदीति ॥ हे भगवात् त्वयि गदीति चक्रीति यो व्यावहारः
आस्ते तिष्ठति ॥ इतिशब्दो मध्यमणिन्यायेनोभयत्र संबध्यते ॥ सः

गदीति चक्रीति व्यवहारः पतितेषु पातकिष्वप्यस्ति ॥ चित्रमे-
तत् ॥ परंतु पतितेषु गदो रोगोऽस्यास्तीति गदी तथा चक्रं संसा-
रचक्रमस्याऽस्तीति चक्री ॥ यद्वा चक्रं दंभोऽस्याऽस्तीति चक्रीत्ये-
वं द्वपोव्यवहारः ॥ चक्रं प्रहरणे गणे इत्युपक्रम्य जलावर्ते दंभ-
इति हैमोक्तेः ॥ संसारहेतुः संसारः अहंताममतारूपः हेतुः कार-
णं यस्यैवंविधोऽस्ति ॥ त्वयितु कौमोदकीयः कौमोदकी गदा त-
त्संबंधी तथा सुदर्शनीयः सुदर्शनाख्यं यच्चक्रं तसंबंधीति भेदः
आस्ति ॥ गहादित्वाच्छः ॥ उपजातिर्दत्तं ॥ ७३ ॥

चरणकमलमयि कुंतति शरणकमलमथो हि मं
क्षु परम् ॥ तत्खलु तथा पि दृश्यतइह मन्ये कंजवा
सिनीसदनम् ॥ ७४ ॥

चरणकमलमिति ॥ अयि भगवन् परं श्रेष्ठं चरणकमलं अर्थात्त-
वेति गम्यते अथो कात्तर्यै कृत्स्नं शरणकमलं अत्र शरण शब्देन
शरणागतो लक्ष्यते ततः स्वार्थिकः कप्रत्ययः ॥ तस्य मलं पापं ॥ म-
लोऽस्त्री पापविद्वकिद्वानीत्यमरः ॥ अलमत्यर्थं मंक्षु शीघ्रं कुंतति छि-
नन्ति नाशयतीत्यर्थः ॥ हिरवधारणे ॥ अथच शरणं स्वशोभाया गृह-
रूपमाश्रयरूपमितियावत् एवंविधं यत् कमलं तत् अलं अत्यर्थं
कुंतति छिनन्ति ॥ स्वस्य शोभाहारकत्वात् पराभवतीत्यर्थः ॥ त-
थाऽपि पराभवेसत्यपि तत्कमलं इह अस्मिन् त्वच्चरणे दृश्यते सामु-
द्रिकलक्षणरूपेणाऽवलोक्यते ॥ लोकैरिति शेषः ॥ खलुनिश्चये ॥ वर्णि-
तं च वज्रांकुशाख्यजसरोरुहलांछनाऽङ्ग्यमिति श्रीमद्भागवते ॥
तत्कमलं कंजवासिन्या लक्ष्याः यत्सदनं गृहं तत् अस्तीति अ-

हं मन्ये ॥ त्वच्चरणकमलेन पराभूतं कमलं शरणाऽगतवेन सर्व-
दा तत्रैव संलग्नं सत् लक्ष्मीगृहत्वमवापेति भावः ॥ ७४ ॥

ग० ॥ ततः परमेष ऋष्णस्तद्यः प्रेमाऽमृतपर्याप्त-
स्सोमाऽन्ववायसोमः स्वकृतस्तोत्रस्तोम इव तद्वि-
षयदर्शने परिसमाप्ते नित्यमपि कृत्यं प्रत्यवसा-
य तत्सादुण्यायेव हरे स्मान्निध्यमटीकत ॥ २४ ॥

एवमकूरकृतस्तुतिवचनान्यनूद्य कविराह ॥ ततइति ॥ ततः परं पूर्वो-
क्तप्रकारेण भगवत्स्तवनाऽनंतरं ॥ सोमेति ॥ सोमस्य चंद्रस्याऽन्व-
वायो वंशः ॥ वंशोऽन्ववायः संतान इत्यमरः ॥ तस्य सोमइव आ-
ल्हाददायकत्वात् एवंविधः अतएव ॥ प्रेमेति ॥ प्रेमैव भगवद्विष-
यकस्त्रेह एव अमृतंतेन पर्याप्तः परिपूर्णः अथवा प्रेमाऽमृतं परितः
आप्तं येनैवंविधः ॥ प्रसिद्धं चंद्रोऽप्यमृतपूर्णः ॥ आहिताश्यादि-
त्वान्निष्ठांतस्य परनिपातः ॥ तथा ॥ कृष्णो त्वदयं मनो-
यस्यैवंविधः ॥ चंद्रोऽपि कृष्णं कृष्णवर्णं त्वदयं मध्यभागो यस्यै
वंविधः सकलंकः ॥ एषः अक्रूरः ॥ स्वकृतेति ॥ स्वकृतो यः
स्तोत्रस्तोमः स्तोत्रसमुदायस्तस्मिन्निव ॥ यथा स्वकृतस्तवनं परि-
समाप्तं तथेत्यर्थः ॥ तद्विषयेति ॥ तस्य स्तोत्रस्य विषयो भगवान्
तस्य यद्वर्णनं चाक्षुषज्ञानं तस्मिन् परिसमाप्ते सति ॥ भगवत्यंतर्हि-
ते सतीत्यर्थः ॥ नित्यमपि कृत्यं संध्यावद्वादिरूपं प्रत्यवसाय्य स
माप्य ॥ नित्यस्य समापनाऽनर्हत्वाद्विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु
नित्यं अकरणेप्रत्यवायजनकमावश्यकं माध्यान्हिकमित्यर्थइति ॥
हरेः श्रीकृष्णस्य सान्निध्यं अटीकत प्राप्तः ॥ गत्यर्थादीकृधातो-

लैङ् ॥ आगमने प्रयोजनमुख्येक्षते ॥ तदिति ॥ तस्य कर्मणः सादु-
प्याय न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारद्वारा तत्सांगतासिध्यै ॥ कर्ममा-
त्रे हि सादुप्यार्थं समाप्तौ यस्यस्मृत्येत्यादिना विष्णुस्मरणं कु-
र्बति ॥ इदानीं तस्य प्रत्यक्षतो विद्यमानत्वात्तसंनिधावेवाऽगतवा-
निति भावः ॥ २४ ॥

तदवसरे प्रभुः ॥ दृष्ट्वा ससंभ्रमममुं यदुवर्यमुच्चैः
प्राहाऽर्थं किं किमपि चित्रमहो व्यलोकि ॥ मन्ये
तथाविधमहं कथयस्व त्वद्यं यद्यनीय कथनी
यमिदं त्वया त्वाम् ॥ ७५ ॥

तदवसरदिति ॥ अनयोरुत्तरत्राऽन्वयः ॥ दृष्ट्वेति ॥ तदवसरे त्वसं-
निधानाऽगमनसमये प्रभुः श्रीकृष्णः यदुवर्यं यादवश्रेष्ठं अमुं अ-
कूरं ससंभ्रमं समौ संवेगसंभ्रमावित्यमरात् संभ्रमेण संवेगेन सह-
र्वत्वरयेति यावत् सहितः ससंभ्रमस्तमेवंविधं दृष्ट्वा उच्चैः इति प्रा-
ह ॥ इतिकिं ॥ अहो संबोधने ॥ हे आर्य अकूर त्वया किमपि
चित्रं व्यलोकि किं अहं त्वां तथाविधं संभ्रमादिना चिन्हेन दृ-
ष्ट्वचित्रं मन्ये ॥ हे अंचनीय पूज्य त्वस्य त्वदिभवं त्वत्वद्यं त्वत्वद-
यस्थितमिदं दृष्टमाश्र्यं यदि कथनीयं कथनाऽहं तर्हं कथयेति ॥
वसंततिलका वत्तं ॥ ७५ ॥

तत् श्रुत्वाऽश्वर्यचर्यं तं यदुवर्यं यदूद्दहः ॥ अवद
त्वयि दृष्टे किं त्वयशिष्टं वदामि यत् ॥ ७६ ॥

तदिति ॥ तत् श्रीकृष्णोक्तं श्रुत्वा आश्र्यचर्यं आश्र्या आश्र्यं

कारिणी चर्या आचरणं यस्य तं यदुवर्यं तं श्रीकृष्णं प्रति इति
अवदत् ॥ इतिकिं ॥ हिर्निश्वये त्वयि दृष्टे सति आश्र्यं किमव-
शिष्टं अस्ति यदहं वदामि इति ॥ ७६ ॥

भो प्रभो ॥ यः क्षीराब्धौ शयननिरतो यं प्रधानं
समादुलौकि येन व्यरचि रचना रोचते प्रेम य
स्मै ॥ यस्मात्सौख्यं भवति निखिलं यस्य शक्ति
विचित्रा यस्मिन् सक्तो वसति ससुखं त्वं यशोदा
सुताऽसि ॥ ७७ ॥

भोइति ॥ अनयोरुत्तरत्राऽन्वयः ॥ यइति ॥ भो प्रभो यशोदा-
सुत स त्वमसि ॥ स कः ॥ यः क्षीराब्धौ क्षीरसमुद्रे शयननिर-
तः ॥ योगिन इति शेषः यं प्रधानं परमात्मानं सदोत्तमं वा सम्य-
गाहुः ॥ प्रधानं स्यान्महामात्रे प्रकृतौ परमात्मनि ॥ प्रज्ञायामपि
च क्षीरमेकत्वे तूतमे सदेति मेदिनीकोशात् ॥ लोके स्थावरजंग-
मालिका रचना येन कर्त्रा व्यरचि ॥ यस्मै प्रेम तङ्क्षणा भक्तिः
रोचते ॥ यस्मादित्यारभ्य विचित्रेत्यंतं स्फुटं ॥ यस्मिन्निगवति स-
क्तः सुखं यथा स्यात्तथा वसति ॥ अत्रापि प्रथमादिविभक्तीनां
क्रमेण निर्देशश्वित्रं ॥ मंदाक्रांता वत्तं ॥ ७७ ॥

त्वमेव पूज्यो जगतां रेरिहाणो न पद्मजः ॥ यतोऽमृत
प्रदातृत्वं दुर्धाऽब्धौ त्वयि विश्रुतम् ॥ ७८ ॥

त्वमेवेति ॥ हे भगवन् जगतां सुधार्थिनां मोक्षार्थिनां च जगदंतःपांति-
नां लोकानामित्यर्थः ॥ कर्तरिषष्ठी ॥ त्वमेव पूज्यः असि ॥ एवकारब्या-

वर्त्यमाह ॥ रेरिहाणः शंकरः पद्मजो ब्रह्मा च नपूज्यः ॥ शंभुर्भिर्गाली कपिशां ॥ जनश्रीर्हर्षिः कटपूर्भरुरेरिहाणाविति चिकांडशेषः ॥ अत्रहेतुमाह ॥ यतइति ॥ यतो हेतोः दुग्धाऽब्धौ क्षीराऽब्धौ अमृतप्रदातृत्वं धन्वंतरिरूपेण मोहिनीरूपेण च त्वयेव विश्रुतं पुराणादिप्रसिद्धं अस्ति ॥ धन्वंतरिर्भिर्गवान्वासुदेवइत्यनेन बोधितधन्वंतरिरूपेण ॥ मृतकलशदानेन मोहिनीरूपेण परिवेषणाच्चाऽमृतदातृत्वं श्रीमद्भागवते प्रसिद्धं ॥ ७८ ॥

किंच ॥ सहस्रदललोचनः शिवसहस्रपत्रार्चने ॥ दान्निजविलोचनं विति वदंति तेषां भ्रमः ॥ तथाऽस्ति नहि संभवोयदि भवेद्विलोमो नदीं विभर्ति विषमेक्षणस्तव पदोद्भवां भक्तिः ॥ ७९ ॥

ननु भगवानपि सहस्रकमलैः शिवं पूजितवान् तत्रैककमलस्य न्यूनत्वे तत्परिपूरणार्थं स्त्रीयनेत्रकमलं समर्पितवान् इति पूर्वे वदंति एवंसति भगवत्पूज्यत्वस्य हरेऽपि प्रतीत्या कथमेतस्य सर्वाऽपेक्षया पूज्यत्वमित्याशंक्याह ॥ किंचेति ॥ सहस्रदले इव सहस्रपत्रकमले इव लोचने यस्य तथाविधो विष्णुः ॥ शिवेति ॥ शिवस्य शंकरस्य सहस्रपत्रैः कमलैर्यदर्चनं पूजनं तस्मिन् न्यूनतापरिहाराय निजविलोचनं स्वनेत्रकमलं अददात् इदाति स्मेति ये वदंति तेषां तु अमोऽस्ति ॥ कुत इति चेत्तत्राह ॥ तथेति ॥ भगवता निजनेत्रकमलदानं कृतमिति संभवो नश्वस्ति ॥ यदि भवेत्तर्हि विलोमो विपरीतो भवेत् ॥ कुतोऽसंभवः कुतश्च विपरीत इति चेत्तत्राह ॥ विषमेक्षणइति ॥ विषमाणि श्रीणि ईक्षणा-

नि यस्य स विषमेक्षणः शिवः तव पदोद्भवां नदीं गंगां भक्तिर्भिर्भर्ति शिरसा धारयति ॥ हरिपादोदकस्य शिरसा धारणेन हेतुना शिवस्य पूज्यो हरिरिति प्रतीत्या हरिपूज्यत्वस्य तस्मिन्प्रतीत्या च शिवपूजने स्वनेत्रकमलार्पणस्य संभवोनाऽस्तीति यतश्च तस्मिन् विषमेक्षणत्वं हरौ च तदभावः अतो हरेणैव स्वनेत्रकमलार्पणं कृतं स्यादिति विपरीतसंभवइति च भावः ॥ पृथ्वी वत्तम् ॥ ७९ ॥

ग० अथेत्यंकारं स्तुतिकारसाक्षात्काराश्रयमप्यधोक्षजं मधोः पुरं प्रापयितुं स धोरणाऽनुवद्धधौरैयप्रग्रहान् प्रगृह्य तान्प्रणोदयामास ॥ ततश्चाऽति परिष्ठुवतया स्वधृतकलधौताऽकल्पकलसिंजित तरलेक्षणानां नट्याजनाऽटच्छटकाराऽसहिष्णूनां स्तब्धोर्ध्वश्रवसां विष्णुपदसान्निध्यादिव कक्षवटं कुतलमपि निजपदंकैः सचंद्रं कुर्वतां पाश्र्वधृतश रच्चंद्रांशुसंकाशचामेर्ष्येव पुच्छैस्तक्रियामिव कुर्वतां शुचितामालिन्याऽतंकेनेव निःश्वासन्यकृतरजःपटलानां रथजितां ॥ जनेयानामाजानेयानां जवमालोक्य माधवमकूर एवमूच्ये ॥ २५ ॥

अथेति ॥ इत्थंकारं पूर्वोक्तप्रकारेण स्तुतिकारः स्तुतिकर्ता सः अकूरः ॥ अन्यथैवं कथमित्यादिना इत्थं शब्दे उपपदे कजो णमुल् ॥ साक्षात्काराऽश्रयमपि साक्षात्कारः प्रत्यक्षीकरणं तदाश्रयं

चक्षुषा साक्षादृष्टमपि अधोक्षजं अक्षजमिद्रियजन्यं ज्ञानं अ-
धः अक्षजं यस्मादित्यधोक्षजस्तं इंद्रियजन्यज्ञानाऽविषयमित्य-
र्थः ॥ परांचि स्वानि व्यतृणत्स्ययंभूः ॥ यतो वाचो निवर्त्तते अ-
प्राप्य मनसा सहेति कठैत्तिरीय श्रुतिभ्यां ॥ इति विरोधाभा-
सः ॥ परिहारस्तु स्वेच्छावशात् साक्षात्काराश्रयं ॥ अथवा लौ-
किकेंद्रियजन्यज्ञानाविषयमिति ॥ एवंविधं श्रीकृष्णं मधोः पुरं
मथुरां प्रति प्रापयितुं ॥ धोरणेति ॥ धोरणे वाहने रथे अनुबद्धा
ये धौरेया अश्वास्तेषां प्रयहान् रश्मीन् प्रगृह्य तानश्वान् प्रणो-
द्यामास प्रेरितवान् ॥ सर्वं स्याद्वाहनं यानं युग्मं पत्रं च धोर-
णमित्यमरः ॥ ततश्चेति ॥ ततः प्रेरणानंतरमकूरः आजानेयानां
कुलीनाश्वानां ॥ आजानेयाः कुलीनाः स्युरित्यमरः ॥ आजा-
नेयलक्षणमश्वशास्त्रे ॥ शक्तिभिर्भिन्नत्वदयाः स्वलंतश्च पदेपदे
आजानन्ति यतः संज्ञामाजानेयास्ततः स्वता इति ॥ जवं वेगं आ-
लोक्य माधवं श्रीकृष्णं प्रति एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण ऊचे उक्तवा-
न् ॥ कीदृशानामाजानेयानां ॥ अतीत्यादि ॥ अति अत्यंतं या
परिष्ठुवता चांचल्यं तया ॥ चंचलं तरलं चैव पारिष्ठुवपरिष्ठुवे
इत्यमरः ॥ स्वेति ॥ स्वधृता ये कलधौताऽकल्पाः स्वर्णभूषणा-
नि ॥ कलधौतं रूप्यहेमोरित्यमरः ॥ आकल्पस्तु मंडने ॥ कल्पने
चाऽपीति हैमः ॥ तेषां यानि कलसिंजितानि अव्यक्तध्वनयस्तै-
स्तरलानि चंचलानि ईक्षणानि येषां तेषां ॥ जातिमतां चपलानाम-
श्वानांकिचिदपि ध्वनिश्रवणे नेत्रतारल्यं भवतीति प्रसिद्धं ॥ तथा ॥
नटदिति ॥ नटचल्यद्यस्याजनं तोद्रं ॥ प्राजनं तोद्रनं तोत्रमित्यम-
रः ॥ तस्मादृष्टनिर्गच्छन् यश्वट्कारः शब्दविशेषस्तस्याऽसहिष्ण-

वो ऽसहनशीलास्तेषां तोत्रशब्दमप्यसहमानानां ॥ एतेन तो-
त्रप्रहाराऽनपेक्षां तेषां गमनमिति सूचितं ॥ तथा ॥ स्तब्धे स्थिरे
ऊर्ध्वे श्रवसी कर्णो येषां तेषां ॥ तथा ॥ विष्णुपदेत्यादि ॥ विष्णोः
पदं चरणं तस्मान्निध्यादिवेत्युत्पेक्षा ॥ श्लेषणं गतिवशादाकाश-
सान्निध्यात् ॥ कक्षवटं कठिणं कुतलं पृथ्वीतलं
मयि ॥ कक्षवटं कठिणं कूरमित्यमरः ॥ निजपदंकैः स्वपादचि-
न्हैः सचंद्रं चंद्रसहितं कुर्वतां ॥ विष्णुपदे चंद्रसङ्गावं तस्मान्निध्या-
दृष्ट्वा अस्मदाश्रयभूतभूमावपि तस्मङ्गावोऽपेक्षित इति विचार्येव
स्वखुरचिन्हैश्वंद्रसङ्गावं भूमावपि कुर्वतामित्यर्थः ॥ तथा ॥ पार्श्वे-
ति ॥ पार्श्वयोरुभयोर्धृते शरचंद्राऽशुसंकाशे शारदचंद्रकिरणसदृशे
अतिधवले ये चामरे तयोरीर्ष्ययेत्युत्पेक्षा ॥ पुच्छैर्लाङुलैस्त-
क्षियामिव चामरसंबंधिनीं क्रियामितस्ततश्वालनरूपां कुर्वतां ॥
तथा ॥ शुचितेति ॥ शुचिता निर्मलता शुभ्रता वा तस्या यन्मा-
लिन्यं गमनोत्थूतरजोहेतुकं मलिनत्वं तस्याऽस्तकेनेव जयेनेव ॥
निःश्वासेति ॥ निःश्वासैर्न्यकृतं तिरस्कृतं रजःपटलं धूलिवृद्धं यै-
स्तथाविधानां ॥ तथा ॥ रयेति ॥ रयेण वेगेन जितः आंजनेयो
मारुतिर्यैस्तथाविधानाम् ॥ २५ ॥

प० ॥ चंचल्खुराऽग्रपरिचुंवितमेदिनीनां वेगैस्तु प
त्रमिवपत्रमिदं सुवातैः ॥ गच्छत्यदूरमिह दूरगतं
च येनपार्श्वस्थितं किल सुदूरमभूद्यानाम् ॥
॥ ८० ॥

चंचलिति ॥ हयानामश्वानां वेगैः इदं पत्रं वाहनं स्पंदनः ॥ पत्रं

वाहनपक्षयोरित्यमरः ॥ गच्छति ॥ किमिव ॥ सुवातैः उत्तर्मैर्वातैः
नतु चक्रवातैः सुपत्रमिव शोभनं पर्णमिव ॥ एतेन वायोः पत्रवहन-
इव अश्वानां स्यंदनवहने आयासाभावोऽतिवेगश्च सूचितः ॥
कीदृशानां हयानां ॥ चंचदिति ॥ चंचति यानि खुरायाणि तैः
परिचुंविता नतु सम्यक्सृष्टा मेदिनी यैस्तेषां ॥ समासांतविधेरनि-
त्यत्वान्तकप् ॥ वेगमेव निरूपयति ॥ अदूरमित्यादि ॥ येन रथवेगेन
इह भूमौ दूरगतं अदूरमभूत् ॥ पार्श्वस्थितं च सुदूरमभूत् किल ॥
वसंततिलका वत्तं ॥ ८० ॥

कर्णेक्षणचांचल्यं तेषामपि पादवृद्धसंस्थमभूत् ॥
नो चेकथमत्राऽस्मिंस्तब्धत्वं चंचलत्वमपि युगप-
त् ॥ ८१ ॥

कर्णेक्षणेति ॥ एषामश्वानां कर्णेक्षणचांचल्यमपि पादवृद्धसंस्थ-
मभूत् ॥ एवंविधो विनिमयो नो चेत् अत्र स्थितिकालावच्छेदेन
चांचल्यशालिनि कर्णेक्षणे स्तब्धत्वं अस्मिन् स्थितिकालाव-
च्छेदेन स्तब्धत्ववति पादवृद्धे चंचलत्वमपि युगपदेकसमयावच्छे-
देन कथं जातं ॥ यत एतदभूत् अतः पूर्वोक्तो विनिमयो युक्त
इति भावः ॥ एतेन धावनवेलायामक्षिकर्णस्तब्धीभाव उत्तमा-
श्वस्य स्वभावः सूचितः ॥ ८१ ॥

किंच ॥ विषधरविषदिग्धेयं क्षितिरिति किं संश
यालुमनसैते ॥ स्यंदनधुरां वहंतो धौरेयाः स्पर्श
नं त्यजन्त्यस्याः ॥ ८२ ॥

अथ वेगवशादश्वानां भूतलाऽस्पर्शित्वमुत्पेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥

किंचेति ॥ विषेति ॥ स्यंदनधुरां वहंतः एते धौरेयाः अश्वाः इयं
क्षितिः पृथ्वी ॥ विषधरेति ॥ विषधरा: शेषादयस्तेषां यद्विषं तेन
दिग्धा लिप्ता शेषशिरसि स्थितत्वात् तद्विषलिप्तास्या दिति संशया-
लुमनसा संशयितेन मनसा हेतुना किं अस्याः पृथ्व्याः स्पर्शनं
त्यजंति ॥ ८२ ॥

अथ तदानीं ॥ जलधरध्वनिधीररथाऽरवश्रवण
जाऽतिसुखैर्मुखरीकृते ॥ किल शिखंडिकुले घन
शाखिनो भ्रममदुर्जलदस्य पथि प्रियम् ॥ ८३ ॥

अथ तदानीमिति ॥ अथाऽकूरभाषणाऽनंतरं ॥ तदानीं गमनवेला-
यां ॥ अनयोरुत्तरत्र संबंधः ॥ जलधरेति ॥ अथ तदानीं किल
पथि मार्गे शिखंडिकुले मयूरसमूहे ॥ जलधरध्वनीति ॥ जल-
धरध्वनिवत् मेघध्वनिवत् धीरो गंभीरो यो रथाऽरवो रथध्वनि-
स्तस्य श्रवणाज्ञातानि यानि अतिसुखानि तैः मुखरीकृते वा-
चालीकृते सति घनशाखिनः घना निविडा ये शाखिनो
व्यक्षास्ते ॥ घनेत्यनेन च्छायाबाहुल्यं सूचितं ॥ प्रियं हृद्यं
जलदस्य मेघस्य भ्रमं अदुः ददतिस्म ॥ अर्थाज्ञनेभ्यः ॥ रथ-
ध्वनौ मेघध्वनिभ्रमेण मयूराणामानंदोदयदर्शनेन घनदक्षच्छा-
यादर्शनेन च जनानां मेघभ्रमो जात इति भावः ॥ द्रूतविलंबितं
वत्तं ॥ ८३ ॥

ग० ॥ तदनंतरं तदक्षणमसौ सहस्रोत्सुतसरित्स
लिलसरसिजशतस्वत्सुमरंदंदिंदुमस्त्रणस्वोत्सा

रिततत्परागसंवलितस्वाऽश्लिष्टशाखिसंदोहसुम
 नसुगंधसुराभिलसुमंदसमीरणसरणरमणशर्मदं
 तत्समीरितस्वस्यंदनध्वजांशुकमर्मश्रवणनिर्मि
 तविनोदं निविद्विसरलरसालकदंवकालस्कंधका
 ष्टीलांकोटाऽक्षोटाऽगरुदिशपार्शशुपांबष्टामा
 लतीमल्लिकाचंपकपाटलबकुलबहुलजालरंधं संप्र
 विश्य सत्वरं करैश्छायां संश्लेषुमिव सहस्रकरेण
 कृततत्प्रसारं निजकुटिलाऽलकनिकरसुषमाभरं जे
 तुमिवस्ववदननालजलजमास्वादयितुमिव च सं
 मागतैर्भ्रमद्वंगनिकुर्वैर्मेचकीकृताऽवकाशं किकि
 काकलीकलितकेकिकेकाकोकिलकलरवकलरव
 किमीरितकारंडवकादंवजलकुकुटाऽग्रिमशकुंतकु
 लकलकलकलकलितमविच्छिन्नाऽच्छोदनवि
 च्छेदस्वच्छेदनिरातंकश्वापदसंचरणसंश्लाघ्यं पथ
 प्रकटोत्कटरथध्वनिश्रवणसंजातदिवक्षाऽगतनि
 कटग्रामग्रामनिवासिकूतूहलाऽस्पदं निजपर्दि
 दीवरप्रस्पर्शप्रमुदितक्षितिरोमस्तोमैरिव तृणैः कु
 तहरिद्वर्णप्रदेशं काननं निजेक्षणनिपुणपरिचरण
 रमणीयं यदुकुलमणिः कुर्वन् ॥ २६ ॥

प० ॥ मधूपघ्नपुरं प्राप मधुघो विघ्ननाशकः ॥ भ
 त्त्युपघ्नोऽमरान्भक्तान्निघ्नतां कृतनाय सः ॥ ८४ ॥
 अथ मार्गसंबंधिवनाऽवलोकनपूर्वकं मथुराप्रवेशमाह ॥ तदनंतर-
 मिति गद्यसहितेन मधूपघ्नेतिश्लोकेन ॥ तदनंतरं यमुनातीरप्रदे-
 शात् निर्गमनानंतरं मधुघः मधुं दैत्यं हंतीति मधुघः ॥ अनेन कं-
 सहनने आयासाभावः सूचितः ॥ तथा ॥ विघ्नविनाशकः ॥ अ-
 नेन मार्गे विघ्नाभावः सूचितः ॥ तथा ॥ भक्त्युपघ्नः भक्तेरुपघ्नोऽ-
 तिकाऽश्रयः ॥ स्यादुपघ्नोऽतिकाश्रय इत्यमरः ॥ अनेन भक्तवश-
 वर्तित्वं सूचितं ॥ यदुकुलमणिः यदुकुलस्य मणिरिवाऽलंकारभू-
 तइत्यर्थः ॥ सोऽसौ श्रीकृष्णः काननं वनं ॥ निजेति ॥ निजे स्व-
 कीये ये ईक्षणे नयने तयोर्निपुणं यत्परितश्वरणं संचारस्तेन रम-
 णीयं रम्यं कुर्वन् सन् ॥ स्वतोरमणीयमपि तद्वनं स्वाऽवलोकनेन
 परमरमणीयं कुर्वन्नित्यर्थः ॥ भक्तानमरान् देवान् निधतां कंसादी-
 नां कृतनाय च्छेदनाय नाशायेति यावत् मधूपघ्नपुरं मथुरापुरं
 प्रति ॥ मथुरा तु मधूपघ्नमिति त्रिकांडशेषः ॥ तत्क्षणं अ-
 विलंबेन प्राप ॥ कीदृशं वनं ॥ सहस्रोम्बेति ॥ अत्रत्य स्वशब्देन
 वायुर्गृह्यते ॥ सहस्रं उस्त्राः किरणा यस्य स सहस्रोऽसः सूर्यस्तस्य
 सुता या सरिद्यमुना तत्संबंधि यत्सलिलमुदकं तस्मिन्यत्सरसिजा-
 नां कमलानां शतं तस्मात्स्वंतो गलंतो ये शोभना मरंदिविदव-
 स्तैर्महणः स्त्रियधश्व स्वेन उत्सारितो यस्तेषां सरसिजानां परागस्ते-
 न संबलितो मिश्रश्व स्वेनाऽश्लिष्टा आलिंगिताः संसृष्टा इति
 यावत् एवंविधा ये शारिखनो वक्षास्तेषां यः संदोहस्समूहस्तसंबं-
 धिन्यो याः सुमनसः पुष्पाणि तत्संबंधी यः सुगंधस्तेन सुरभिलश्व

सुतरामत्यंतं मंदश्च यः समीरणो वायुस्तस्य यत्सरणं संचारस्तेन कृत्वा रमणविषये शर्मदं सुखदं ॥ समासांऽतर्गतैर्वार्युविशेषणैः शैत्यसौगंध्यमांद्यादयस्तद्वृणा दर्शिताः ॥ तथा ॥ तदिति ॥ तेन वायुना समीरितं प्रकंपितं यत्स्यस्य श्रीकृष्णस्य स्यंदनसंबंधि ध्वजांशुकं तत्संबंधी यो मर्मरो ध्वनिस्तस्य यत् श्रवणं तेन निर्मितो विनोदो यस्मिस्तत् ॥ तथा ॥ निबिडेत्यारभ्य प्रसारमित्यंतं ॥ सहस्रकरेण सूर्येण कृततत्प्रसारं कृतस्तेषां कराणां प्रसारो यस्मिस्तत् ॥ करप्रसारे प्रयोजनमुत्पेक्षते ॥ निबिडेति ॥ सरलप्रभृतिबकुलांता वृक्षास्तन्मध्येऽवष्टामालतीमल्लिका लताः ॥ सरलो देवदारः रसालआम्रः कदंबः प्रसिद्धः कालस्कंधस्तमालः काष्ठीलाकदली अंकोटः पिस्ताइतिप्रसिद्धः आक्षोटः अकोडेति अखोडेतिचप्रसिद्धः अगरुशशशपासिसवेतिप्रसिद्धः शिशुपाशिताफ्ळीतिप्रसिद्धः अंबष्टायूथिकाजुईतिप्रसिद्धा मालतीजातिः मल्लिकामोगरीतिप्रसिद्धा चंपकपाटलबकुलाः प्रसिद्धाः एतेषां द्वंद्वेनिबिडानि तेषां बहुलानि जालानि समूहास्तेषां रंघमवकाशं सम्यक् प्रविश्य च्छायां अनातपं अथच स्वप्रियां करैः किरणैः अथस्य हस्तैः सत्वरं संश्लेष्टुमिव आर्लिगितुमिवेति ॥ तथा ॥ निजेत्याद्यवकाशमित्यंतं ॥ समागतैः प्राप्तैः ॥ भ्रमदिति ॥ भ्रमंतो ये भृंगास्तेषां निकुरंवैः समूहैः मेचकीकृताऽवकाशं मेचकीकृतः श्यामीकृतः अवकाशो यस्मिस्तत् ॥ भृंगाऽगमने उत्पेक्षितं प्रयोजनद्वयं तत्राऽद्यमाह ॥ निजेत्यादि ॥ निजः कृष्णसंबंधी यः कुटिलाऽलकानां चूर्णकुंतलानां निकरः समूहस्तसंबंधिनं सुषमाभरं परमशोभातिशयं जेतुमिव ॥ द्वितीयंप्रयोजनमाह ॥ स्वे-

ति ॥ स्वस्य कृष्णस्य यद्वद्दिनं तदेव नीलजलजं नीलकमलं तदा-स्वादयितुमिवच ॥ तथा ॥ किकीति ॥ चाषो दिविः किकिः स्मृतदिति व्याङ्ग्युक्तेः किकयश्वाषास्तेषां याः काकल्यः सूक्ष्मध्वनयस्ताभिः कलिता युक्ताः याः केकिकेका मयूरध्वनयस्ताश्व को-किलाश्व कलरवाः पारावताश्व तेषां ये कलरवा अव्यक्तमधुरध्वनयः तैः किर्मीरिता भिक्षिता इति कलकला इत्यस्य विशेषणं ॥ कारंडवाः कर्दुवेतिप्रसिद्धाः पक्षिविशेषाः कादंबाः कलहंसाः जलकुकुटाश्व अपिमा मुख्या येषु ते च ते शुकुंताः पक्षिणस्तेषां यत्कुलं तस्य कला अव्यक्तमधुरा ये कलकलास्तैः कलितं युक्तं ॥ तथा ॥ अविच्छिन्नेति ॥ अविच्छिन्नोऽविरतो य आच्छोदनस्य मृगयाया विच्छेदो राहित्यं तेन हेतुभूतेन स्वच्छंदं निरातंकं निर्भयं च यत् श्वापदानां मृगादीनां संचरणं तेन सम्यक् श्लाघं ॥ आच्छोदनं मृगव्यं स्यादाखेटो मृगया स्त्रियामित्यमरः ॥ तथा ॥ पथप्रकटेत्यादि ॥ वाटः पथश्च मार्गश्चेति त्रिकांडशेषात्पथे मार्गे प्रकटः स्पष्टः उत्कटो यो रथध्वनिस्तस्य श्रवणेन संजाता यादित्याकस्यायंध्वनिरिति द्रष्टुमिच्छा तया आगता ये निकटयामाणां यामे समूहे निवासिनो जनास्तेषां यत्कुतूहलं अदृष्टपूर्वरामकृष्णतद्रथादिदर्शनजन्यं कौतुकं तस्याऽस्पदं स्थानं ॥ तथा ॥ निजेत्यादिप्रदेशमित्यंतं ॥ तृणैः हरितैरित्यर्थः ॥ कृतेति ॥ कृतः हरिद्वर्णैः यस्य तादृशः प्रदेशो यस्मिस्तत् ॥ तृणविषये उत्पेक्षते ॥ निजेति ॥ निजं श्रीकृष्णसंबंधि यत्पदिदीवरं चरणकमलं तस्य प्रस्पर्शेन प्रकृष्टस्य र्शेन प्रमुदिता या क्षितिः पृथ्वी तस्या रोमस्तोमैरिव रोमांचसमूहैरिव ॥ २६ ॥ ८४ ॥

विचारस्य विचारस्य विचारस्य वशं गतैः ॥ से
व्यमानं स्थलं प्राप नंदाद्यैस्स बलान्वितः ॥ ८५ ॥

विचारस्येति ॥ बलान्वितोबलरामयुक्तः सः श्रीकृष्णः नंदाद्यैः
सेव्यमानं स्थलं प्राप ॥ कीदृशैर्नंदाद्यैः ॥ विचारस्य चरणं चारो
गमनं लक्षणया गमनसाधनं विः पक्षी गरुडश्वारो गमनसाधनं
यस्य तथाविधस्य गरुडगामिनः विः कालश्वारोर्गतिर्यस्येतिवा
विना गरुडेन चारो गति यस्येति व्यधिकरणबहुव्रीहिर्वा ॥ श्री-
कृष्णस्य संबंधिनः विचारस्य वेः कालस्य चारोऽतिक्रमणं तस्य
आगमने कालविलंबस्येत्यर्थः ॥ तस्यंबंधिनोविचारस्य चितनस्य
वशं आयत्तत्वं गतैः प्राप्तैः ॥ कृष्णस्याऽगमने कालविलंबः कु-
त इति विचारयद्विरित्यर्थः ॥ विरनेहसि पक्षिणीति शब्दार्ण-
वः ॥ वशा वंध्यासुतायोषास्त्रीगवीकरणीषु च ॥ त्रिष्वायत्ते क्षी-
बमायत्तवे चेच्छाप्रभुत्वयोरिति मेदिनी ॥ ८५ ॥

ग० ॥ ततः परं पुरः पुटभेदनं परमरमणीयं नेत्रस
रणिसरणं विधायाऽयोऽग्रपाणिरेवमभाणित् ॥
॥ २७ ॥

ततइति ॥ ततः परं नंदाद्यधिष्ठितस्थानगमाऽनंतरं ॥ अयोऽग्रपा-
णिः अयोऽयं मुसलं पाणी यस्य सः बलरामः ॥ अयोऽयं मुस-
लोऽस्त्री स्यादित्यमरः ॥ पुरोऽग्रभागे परमरमणीयं पुटभेदनं मथु-
राद्यपत्तनं ॥ पत्तनं पुटभेदनमित्यमरः ॥ नेत्रेति ॥ नेत्रयोर्या स-
र्णिमर्गस्तस्मिन् सरतीति नेत्रसरणिसरणं तथाविधं विधाय

कृत्वा ॥ अये मथुरापुरं दृष्टेत्यर्थः ॥ एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणाभा-
णीत् उक्तवान् ॥ २७ ॥

प० ॥ मत्वाऽतरं यदुपुरं निजदुर्गभित्तेः सौधाग्र
मस्तमिदमुच्चमितो विधाय ॥ चंचत्वजोन्नतभुजे
न समाव्ययत्किं शीघ्रं हरिं परिविराजति कंसशां
त्यै ॥ ८६ ॥

तदाह ॥ मत्वेति ॥ इदं पुरोवर्ति यदुपुरं मथुरानगरं निजदुर्गभित्तेः
निजदुर्गस्य स्वप्राकारस्य या भित्तिस्तस्याः हेतुभूतायाः अंतरं भ-
गवद्वर्शनव्यवधानं मत्वा ॥ अंतरमवकाशाऽवधिपरिधानाऽतर्धिभेद-
तादर्थे इत्यमरः ॥ इतोऽस्मिन्प्रदेशे सौधाऽग्रमस्तं सौधस्य राजसदन-
स्य अयमेव मस्तं मस्तकं उच्चं विधाय ॥ चंचन् चंचलो
यो ध्वज स्स एवोन्नत उच्चीकृतो भुजस्तेन कंसशांत्यै कंसस्य ना-
शंकर्तुं ॥ तुमर्थे चतुर्थी ॥ शीघ्रं हरिं श्रीकृष्णं समाव्यत्या-
कारयतीतिसमाव्यत् आकारयत् सत् किमित्युल्पेक्षा ॥ परिवि-
राजति समंतात् शोभते ॥ हरिमित्यनेन खलसंसर्गजनितकुदो-
षहरणसमर्थत्वं तस्मिन् बोधितं ॥ वसंततिलका वत्तं ॥ ८६ ॥

परिखापयः पयोजैर्भातिपुरीयं व दर्शनाय हरेः ॥
प्राप्ता सहस्रदक्तां वज्रकरा संस्तुता निलिंपगणैः
॥ ८७ ॥

परिखेति ॥ इयं पुरी हरेः श्रीकृष्णस्य दर्शनाय परिखाया यत्प-
य उदकं तस्यंबंधीनि यानि पयोजानि कमलानि तैः कृत्वा स-

हस्तं दृशो यस्या स्ता तस्या भावस्तत्त्वा तां अथच सहस्राक्षत्वं
इन्द्रत्वं प्राप्ता व प्राप्तेव भाति ॥ वशब्द इवार्थः ॥ व वा यथा त-
थैवैवं साम्ये इत्यमरात् ॥ स्वसंबंधिखलसंसर्गप्रत्युक्तोपद्रवहर-
णसमर्थं हरिं द्रुष्टं द्वाभ्यां नयनाभ्यामपरितुष्यन्ति परि-
खासंबंधिकमलरूपाणि सहस्रनेत्राण्यंगीकृतवतीवेति भावः ॥
कीदृशी पुरी ॥ वज्रकरा वज्ञाणां प्राकारादिखचित्हीरकाणां क-
रा: किरणा यस्यां सा यद्वा वज्ञाणां कराः वज्रकरास्तद्वती ॥
अर्शआद्यच् ॥ अथच वज्रहस्ता ॥ वज्रोऽन्नी हीरके पवावित्य-
मरः ॥ तथा ॥ निलिपगणैः कमलस्थितभ्रमरगणैः अथच देवग-
णैः ॥ शोभा निलिपा युसद इति देवपर्यायेषु त्रिकांडशेषः ॥
संस्तुता परिचिता पक्षे सम्यक् स्तुता ॥ संस्तवः स्यात्परिचय इ-
त्यमरः ॥ ८७ ॥

दुर्गाऽश्विलष्टा हीनैर्युक्ता नित्यं श्रिया सुवाहि-
न्या ॥ वृष्टुखदोग्राऽभिर्ख्या भाति पुरीयं शिवस्य
मूर्तिरिव ॥ ८८ ॥

दुर्भेति ॥ इयं पुरी मथुरा शिवस्य मूर्तिरिव भाति ॥ कीदृशी मथु-
रा शिवस्य मूर्तिश्च ॥ दुर्गाऽश्विलष्टा दुर्गेण प्राकारेणाऽश्विलष्टा प-
क्षे दुर्गया पार्वत्या आश्विलष्टा ॥ तथा ॥ नित्यं अहीनैरुत्तमैर्जनै-
र्वस्तुभिर्वा पक्षे अहीनां सर्पाणामिनाः स्वामिनो वासुक्याद्यस्तैः
भूषणभूतैः श्रियाशोभया पक्षे विषेण सुवाहिन्या उत्तमनद्या य-
मुनया सेनया वा पक्षे स्वर्गया च युक्ता ॥ तथा वृष्टुखदा
मुक्तिपुरीत्वाद्वर्मसुखदात्री पक्षे वृषस्य स्ववाहनभूतस्य वृषभस्य

सुखदा ॥ शुक्रले मूषिके श्रेष्ठे सुक्ते वृषभे वृषइत्यमरः ॥ तथा ॥
उयाभिर्ख्या विनाऽपि प्रत्ययं पूर्वोन्तरपदयोर्लोप इत्यनुशासनात्
उय उयसेनस्तस्य उयः कूरः कंसस्तस्य वा उयाः असुरास्तेषां वा
अभिर्ख्या शोभा यस्यां सा ॥ पक्षे उयइति अभिर्ख्या नाम य-
स्याः सा ॥ अभिर्ख्या नामशोभयोरित्यमरः ॥ ८८ ॥

अस्या नाऽतिदूरे ॥ सीतालक्ष्मणवलिमुखबलश
रपञ्च्यासनादिसंयुक्तः ॥ मरुदुद्धवसुखदोऽसावारा
मो रामद्वय भाति ॥ ८९ ॥

तसन्निधावारामं दृष्ट्वा तं वर्णयति ॥ अस्याइति ॥ अस्याः पुर्या
नाऽतिदूरे निकटे ॥ सीतेति ॥ असावारामः उपवनं रामद्वय दाश-
रथिरिव भाति ॥ कीदृश आरामो रामश्च ॥ सीतेत्यादि ॥ सीता
लांगलपद्मतिरित्यमरात् सीता लांगलपद्मतिः लक्ष्मणः सारसाः ॥
लक्ष्मणश्चैव सारसइत्यमरमाला ॥ बलिमुखा वानरास्तेषां बलं
सैन्यं संघइतियावत् यद्वा बवयो रलयोश्चैकत्वस्मरणात् बलिमु-
खबरा वानरश्रेष्ठाः शरपत्रिणो जलपक्षिणः ॥ शरस्तेजनके बाणे
दध्यये ना शरं जले इतिमेदिनी ॥ पतत्रिपत्रिपतगेत्यमरः ॥ यद्वा
शरं जलं तेन वाप्यादयोलक्ष्यते पत्रिणः सामान्यपक्षिणः ॥ अ-
सनशब्दात् स्वार्थं प्रज्ञायण् ॥ आसना वक्षविशेषाः एतेषां द्वंद्वे ए
ते आदयोयेषां तैः संयुक्तः ॥ आदिशब्देन लतादिसंयहः ॥ पक्षे
सीताजानकी लक्ष्मणः सौमित्रिः बलिमुखबलं वानरसैन्यं तेषुये-
वराहनूमदादयोवा शरावाणाः पत्रिणोवाणा अस्यांतेक्षिप्यतेऽनेनेति
पञ्च्यासनं कार्मुकं आदिना खङ्गादिग्रहणं तैः संयुक्तः ॥ तथा ॥

मरुदिति ॥ महतोवायोर्युद्ग्रहः प्रादुर्भावस्तेन सुखदः मांद्यशै-
स्यसौंगंध्याऽस्त्व्यैर्गुणैर्युक्तेन वायुना सुखदातेत्यर्थः ॥ पक्षे मरु-
दुद्ग्रहो हनुमान् तस्य सुखदाता ॥ पथ्यार्या वृत्तं ॥ ९ ॥

तस्मिन् किल ॥ सर्वतोमुखनिलिपकोह्लसत्पुष्करो
त्करवती सुवापिका ॥ पद्मनाभमभिवीक्ष्य साश्रि-
यं मत्सरादिव निर्दर्शयत्यहो ॥ १० ॥

तस्मिन् किलेति ॥ उत्तरश्लोकान्वयि ॥ सर्वतइति ॥ तस्मिन्नारामे
किल सा सुवापिका शोभना वापी पद्मनाभं पञ्चं नाभौ यस्य
तं श्रीकृष्णं ॥ अच्चप्रत्यन्ववेत्यव्याऽजिति योगविभागादच् समासां-
तः ॥ अभिवीक्ष्य मत्सरादिव श्रियं स्वशोभां नितरां दर्शयति ॥
अहो आश्र्वयं ॥ कीदृशी सुवापिका ॥ सर्वतोमुखेति ॥ पुष्करं स-
र्वतोमुखमित्यमरात् सर्वतोमुखं जलं निलिपाएव निलिपका भ-
मराश्व तैरुल्लसंति शोभमानानि यानि पुष्कराणि कमलानि तेषां
य उत्करः समूहस्तद्वती ॥ त्वदीया नाभिवापी सर्वतश्चतस्त्वषु दिक्षु
मुखानि यस्यैवंविधो योनिलिपो देवस्तेन सर्वतोमुखनिलिप-
केन ब्रह्मणोह्लसदेकपुष्करवती अहं तु तथाविधाऽनेकपुष्करवती-
ति मद्ये कात्वन्नाभिवापीति मत्सरपूर्वकं आरामस्था वापी स्य-
शोभां दर्शयतीति भावः ॥ रथोद्धत्ता वृत्तं ॥ रोनराविह रथोद्धता-
लगाविति तद्वक्षणात् ॥ १० ॥

उद्यानभूमिमभितः क्रकचच्छदपंक्तिरत्र भात्येवं

दृग्दोषशब्दुमिव वै छेत्तुं क्रकचालिरीशनिहिते
यम् ॥ ११ ॥

उद्यानेति ॥ उद्यानभूमिं अभितः आसमंताद्वागे ॥ अभितः प-
रित इति द्वितीया ॥ क्रकचेति ॥ क्रकचः काष्ठपाठनार्थं सकं-
टकं शस्त्रं तद्वच्छदाः पञ्चाणि येषां ते क्रकचच्छदाः केतकवक्षास्ते-
षां पंक्तिरेवं भाति ॥ एवं कथं ॥ अत्र रम्यतरोपवने दृग्दोष एव
शब्दुस्तं छेत्तुं ईशनिहिता ईश्वरस्थापिता क्रकचाऽलिः करपत्रपं
क्तिरिव वै निश्चये क्रकचोऽस्त्री करपत्रमित्यमरः ॥ ११ ॥

ततः ॥ अर्जुनगुप्तं द्रुपदैः पञ्चिकुलैः संकुलं पुरप्रांतं ॥
सुख्यन्मरुत्समुदयं त्यनुभूयाऽह प्रभूरिपोर्मदम् ॥
॥ १२ ॥

ततइति ॥ बलदेवभाषणानंतरं ॥ अर्जुनेति ॥ प्रभुः श्रीकृष्णः रि-
पोः कंसस्य पुरप्रांतं अनुभूय अनुभवविषयं कृत्वा अवलोक्ये-
त्यर्थः ॥ सुख्यन् सुख्यतीतिसुख्यन् सुखमनुभवन् सन् ॥ सुखधातोः
कंडादियगंताच्छतृप्रत्ययः ॥ मंदं मृदु यथा स्यात्तथा प्राह ॥ मंदो-
ऽतीक्ष्णे च मूर्खे चेतिमेदिनी ॥ ननु शब्दुपुरदर्शनेन सुखं कथमि-
त्याशंक्य शिलष्टानि सुखे हेतुगर्भाणि पुरप्रांतस्य विशेषणान्याह ॥
अर्जुनगुप्तमित्यादि ॥ अर्जुनैर्दक्षविशेषैर्गुप्तं रक्षितं वेष्टितमिति या-
वत् ॥ अथच अर्जुनेन कौतेयेन गुप्तं ॥ तथा ॥ द्रुपदैः द्रूणां वक्षा-
णां पद्मरूलैः पञ्चिकुलैः पक्षिसंघैः संकुलं व्याप्तं अथच द्रुपदैः
उपलक्षणतया पांचालैः पञ्चिकुलैर्बर्णिसमूहैः तथा मरुतः वायोः

सम्युगुदयोयस्मिस्तंथाविधं अथच मरुतो वायोः सकाशात्स-
म्युगुदय उत्तिर्यस्यैवंविधो भीमःसोस्यस्मिन्निति ॥ अर्थ आ-
द्यच् ॥ भीमसेनयुक्तमित्यर्थः ॥ ९२ ॥

छायोदरप्रवेशान्मंदत्वं युक्तमस्य मरुतो द्रोः ॥
मोदैस्तथाप्यमंदः शीतकरो मंगलः शुचितया यु-
क् ॥ ९३ ॥

तदाह ॥ छायेति ॥ अस्य मरुतो वायोः द्रोर्क्षस्य छायाया अ-
नातपस्य यदुदरं तस्मिन् प्रवेशात् हेतुभूतात् मंदत्वं वक्षबाहु-
ल्येन वेगनिरोधादिति भावः ॥ अथच छायाया: सूर्यपत्वा उद्द-
रप्रवेशान्मंदत्वं शनित्वं युक्तं योग्यं अस्ति ॥ शनिर्भदः पगुकाय-
श्छायापुत्रो रवे: सुतद्विति छाया सूर्यप्रिया कांतिः प्रतिविवमना-
तप इति चामरः ॥ तथापि छायोदरप्रविष्टत्वेन मंदत्वेऽपि मोदैः
सुगंधेरमंदः मंदो न भवतीत्यमंदो मदेतरइत्यर्थः ॥ तथा शीतकर-
श्वंदः तथा मंगलोभौमः तथा शुचितया शुचिशब्देनसितस्तेन च
शुक्रस्तस्य भावः शुचिता तया युक् युक्तः शुक्र इत्यर्थ इति
विरोधाऽभासः ॥ सितशब्दस्य शुक्रपर्यायित्वं ज्योतिःशास्त्रे प्रसिद्धं ॥
परिहारस्तु अमंदः अनल्यः परिपूर्ण इतियावत् ॥ शीतस्य शै-
त्यस्य करः कर्ता ॥ मंगलः शुभः ॥ शुचितया शुद्धत्वेन युक् यु-
क्तः निर्दोषइत्यर्थेऽति ॥ ९३ ॥

ततोऽकूरं कूरकव्यादचक्रकुंतनश्चक्रपाणिरेवम्
भाणीत् ॥ प ० ॥ आर्य प्रयाहि सदनं कदनं विधाय

त्येष्याम उद्धतखलस्य खलुत्वदीयम् ॥ तस्माद्यं तु
पुरतः सुरथेन शीघ्रमार्याऽन्विताश्चपलकर्कचतु-
ष्टयेन ॥ ९४ ॥

ततद्विति ॥ ततः पुरशोभाऽवलोकनाऽनंतरं ॥ कूरेति ॥ कूरा येक-
व्यादा राक्षसास्तेषां यच्चकं तस्य कुंतनश्लेषेनाशयितेति या-
वत् एवंविधश्वकपाणिः श्रीकृष्णः अकूरंप्रति एवं वक्ष्यमाणप्र-
कारेणाऽभाणीदुक्तवान् ॥ तदाह ॥ आर्येति ॥ हे आर्य अकूर
हि यस्मात् वयं तु पुरतः प्रथमं उद्धतश्वाऽसौ खलश्चोद्धतखल-
स्तस्य कंसस्य कदनं नाशं विधाय आर्यान्विताः आर्यैण बलदे-
वेनाऽन्विता युक्ताः संतस्त्वदीयं सदनं गृहं प्रतिएष्याम आगमि-
ष्यामः ॥ खलु निश्चये ॥ तस्माद्वेतोः लं च ॥ चपलेति ॥ अश्वप-
र्यायेषु सितः कर्क इत्यमरात् चपलः पारदे इत्युपक्रम्य नपुंसकं
तु शीघ्रे स्यादिति मेदिन्युक्तेश्च चपलं शीघ्रं वेगवदिति यावत् ए-
वंविधं कर्काणां शुक्लाऽश्वानां चतुष्टयं यस्मिन् स तथाविधेन सु-
रथेन शीघ्रं सदनं स्वगृहं प्रयाहि ॥ वसंततिलका वर्त्त ॥ ९४ ॥

इत्थं स तदनुज्ञातः ॥ हयजवपवनाऽकंपितकेत
नपटसखमयं वह्नश्रित्तम् ॥ रथ इव तेऽपि मनो
रथ इति कंसं सूचयन् विवेश पुरीम् ॥ ९५ ॥

अथाऽकूरस्य वेगेन पुरप्रवेशमुलेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ इत्थमिति ॥
उत्तरचाऽन्वयः ॥ हयेति ॥ इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण तदनुज्ञातः कृ-
ष्णाऽनुज्ञया सौऽयं अकूरः कंसं प्रति इति सूचयन् सन् पुरी म-

थुरां प्रति विवेश प्रविष्टः ॥ इतीति किं ॥ हे कंसेति शेषः ॥ ते म-
नोरथोऽपि रथइव इदानीं मदानीतस्यंदनइवेति ॥ अयं रथो यथा
केनाऽप्यनधिष्ठितत्वाच्छून्यः ते मनोरथोऽपि अत्राऽनीय कृष्णं
हनिष्यामीत्येवंहपोऽपि तथा शून्यइत्यर्थः ॥ अत्र कंसं सूचयनि-
त्यत्र कं संसूचयन्निति पदविभागेन प्रश्ने सति कंसं प्रतीति उत्तर
मिति प्रश्नोत्तरभावोऽप्येकेन पदेनैवेति चमकारोऽपि बोत्थ्यः ॥
किं कुर्वन् ॥ हयजवेति ॥ हयानां जवेन वेगेन यः पवनो वायु-
स्तेन आकंपितो यः केतनपटो ध्वजांशुकं तस्य सखिभूतं सदृशं
चित्तं वहन् ॥ रथवेगवशात् परावत्तं ध्वजांशुकमिव परावत्य
कृष्णाऽभिमुखीभवत् अथवा यदि पुरं गच्छामि तर्हि कृष्णवियोगो
भवेत् यदि न गच्छामि तर्षीज्ञाभंगो भवेदिति इतस्ततश्वलितम-
तःकरणं वहन्नितिभावः ॥ १५ ॥

अथ ॥ बाल्ये रागवती सा प्राची नेत्याकलय्य
नन्वधुना ॥ मित्र रससर्प शीघ्रं नव्यां तत्संमुखीं
दिशं रागात् ॥ १६ ॥

अथ कदा प्रविवेशेत्याकांक्षायां मथुरामनयद्रामं कृष्णं चैवदि-
नात्ययइति श्रीमद्भागवतोक्त्या सायंकाले इति निर्णयेन तं सम-
यं वर्णयति ॥ अथेति ॥ अर्थातरोपक्रमे अथशब्दः ॥ बाल्येऽति ॥
मित्रः सूर्यः शीघ्रं रागात् प्रेमतः तत्संमुखीं प्राचीसंमुखीं नव्यां
दिशं पश्चिमां प्रति ससर्प गच्छति स्म ॥ किंकृत्वेव ॥ सा प्रसि-
द्धा प्राची बाल्ये बाल्यावस्थायामेव रागवती रागो रक्तिमा प्री-
तिश्च तद्वती आसीत् अधुना द्वद्वावस्थायां अथच अस्तंगमना-

वस्थायां नेत्याकलय्य ज्ञात्वा ॥ ननु संभावनायां ॥ १६ ॥

तदानीं प्रविश्य ॥ क्षीराऽब्धिनिर्मथनजैरिव फेन
कूटै रसौधै रसुधाकरहृषयचुरैः प्रत्वद्याम् ॥ हृष्वा
पुरीं धुरि हरिः करिचंकमोऽपि चक्रे मर्ति स ननु
चंकमितुं हि तस्याम् ॥ १७ ॥

॥ द्वितीश्रीबालकृष्णचंपूप्रबंधे पंचमःस्तवकःसमाप्तः ॥
एवंच परममंगलरूपत्वात्सायं गोधूलमुहूर्तवेलायां श्रीकृष्णो म-
थुरां प्रविवेशेत्याह ॥ तदानीमिति ॥ तदानीं सायंकाले ॥ प्रविश्ये-
त्यनयोरुत्तरश्लोकेऽन्वयः ॥ ननु सायंकाले प्रवेशकथनमयुक्तं ॥
अथाऽपराणहे भगवान् कृष्णः संकर्षणान्वितः ॥ मथुरां प्राविशद्वो-
पैर्दिवक्षुः परिवारितइत्युत्तरत्राऽपराणहे मथुराप्रवेशकथनेन अये-
च तयोर्विचरतोः स्वैरमादित्योऽस्तमुपेयिवानिति कथनेन च वि-
रोधात् ॥ न च प्रथमं मथुरामनयदित्यनेन सायंप्रवेशकथनाद-
थाऽपराणहइति वाक्ये अपराणहशब्देन प्रवेशदिनोत्तरदिनस्थाऽ-
पराणहो यासः उत्तरत्राऽदित्योऽस्तमुपेयिवानित्यत्राऽपि तथेति
न विरोध इतिवाच्यं ॥ केशिवधानंतरं भाविकर्मभिः स्तवनवे-
लायां चाणूरं मुष्टिकं चैव मल्लानन्यांश्च हस्तिनं ॥ कंसं च निह-
तं द्रक्ष्ये परश्वोऽहनि ते विभो इति नारदवाक्ये परश्व इत्युक्त्या
द्वादश्यां प्रातः केशिवधानंतरं नारदाऽगमनं ततो व्योमहननं
ततः सायमकूरागमनं द्वितीयदिने चाऽक्रोण सह कृष्णस्य मथु-
रागमनं तस्मिन्नेवान्हि अपराणहे मथुराप्रवेशपूर्वकधनुर्भंगादि-
करणपूर्वकं विचरतः सायं शकटस्थानाऽगमनमित्येवं क्रमोपलं-

भात् ॥ एवमेव श्रीधरस्वामिभिः स्पष्टतया व्याख्यातत्वाच्च तथा वक्तुमशक्यत्वात् ॥ अतएव पूर्वं नारदवाक्यश्रवणानंतरं आरभ्य-तां धनुर्यागश्चतुर्दश्यां यथाविधीति कंसाज्ञाकरणं उत्तरत्र च ध-नुर्भींगादिश्रवणाऽनंतरं प्रजागरकथनं व्युष्टायां निशीत्यादिना मह्ल-रंगादिप्रसाधनकथनं चोपपद्यते तस्मात्पूर्वापरविरोधस्तदवस्थएवे-तिचेन्न ॥ सायं गोधूलमुहूर्ते प्रवेशाऽनंतरमपि मथुराऽवलोकनरंगका-रादिशिक्षणमालाकारानुग्रह कुञ्जामेलन धनुर्भींगादिकार्याणामव-श्यकरणीयत्वात् तदनुरोधेन भगवदिच्छया तस्मिन्नेवाऽन्हि पराव-त्य अपराण्हसद्ग्रावोपीति न विरोधः ॥ अथवा दिनाऽत्ययइत्यस्याऽ-वतरति दिवसे मध्यान्हानंतरमित्यर्थः ॥ अतएव मध्यान्हानंतरं अव-तीर्णो दिवस इति लोका वदन्ति ॥ अतएव चाऽस्तगे रवावित्यनु-क्षा दिनाऽत्ययइत्युक्तं ॥ दिनस्याऽत्यये अतिक्रमे इत्यर्थः ॥ अ-त्ययोऽतिक्रमे क्वच्छे इत्यमरात् ॥ एवंच न विरोधः ॥ स्पष्टं चैत-सर्वं सुबोधिन्यां प्रतिपादितं श्रीमद्वल्लभाचार्यैः ॥ द्वितीये पक्षे प्रकृतश्लोकस्थस्य सप्तर्णेत्यस्य गंतुमुद्यतोऽभूदित्यर्थः कर्त्तव्य इति दिक् ॥ क्षीरेति ॥ तदानीं मथुरामितिशेषः प्रविश्य सः प्रसिद्धः क-रिचंकमोऽपि करिवद्वजवच्चंकमो गतिर्यस्यैवंविधोऽपि हरिः सि-हः अश्वो वा इति विरोधाऽभासः ॥ परिहारस्तु हरिः श्रीकृष्णः यमाऽनिलेद्रचंद्राऽर्कविष्णुसिंहाऽशुवाजिषु ॥ शुकाऽहिकपिभेके-षु हरिनार्कापिले त्रिषु इत्यमरः ॥ धुरि अये पुरी मथुरां दृष्ट्वा तस्यां पुर्यां चंकमितुं गमनं कर्तुं मर्ति बुद्धिं चक्रे ॥ ननु निश्चये ॥ कीदृशीं पुरीं ॥ सौधैः राजगृहैः ॥ क्षीरेति ॥ क्षीराब्द्वैः क्षीरसम-द्रस्य यन्निर्मथनं तस्माज्ञातैः फेनकूटैरिव ॥ अतिधवलैरित्यर्थः ॥

मुधेति ॥ सुधाकरदृष्टदश्वंद्रकांताः प्रचुराः प्रभूता येषु तैस्तथा-विधैः प्रकर्षेण लृद्यां रम्यां ॥ १७ ॥

॥ इति श्रीबालकृष्णचंपूव्याख्यायां ॥
पंचमःस्तवकः ॥ ५ ॥

पष्ठः स्तवकः प्रारभ्यते

श्रीः ॥ ५० ॥ अथ स विविधां वरमाल्याऽभरणप रिष्कृतैर्विजृभिताऽमोदद्यपरिकलितैः परित्यक्त सुखदगोपतिगोगणव्यापारैरपि सुखदगोपतिगो निषयाऽभिमृष्टविग्रहैः श्रितकृष्णवर्त्मभिरपि तद-वलोकनशीतलनयनलदयैः सर्शेषैरप्यशेषैर्गोप दिंभैः परिपूरितप्रांतभागः सानुरागः सौधाऽद्वाल हर्म्याऽग्रसमाहृदाभिः समुत्सृष्टसदनव्यवसायाभिः रपि समदनं तद्वदनदर्शने सव्यवसायाभिः समु-दितपर्यसुकृतया वसनाऽकल्पाऽजनादिरचना प्रगल्भाभिरपि रसरीतिप्रगल्भाभिर्यदुपुरसुंदरी भिः समितेक्षणादिभिरंचितस्तत्रत्याऽनल्पशिल्प कल्पितदृष्टिरखिलसत्पौरजनेषु रुतकृपेक्षणसुधा वृष्टिः शनैः शनैः राजपथमवजगाहे ॥ १ ॥